

વિષયના

ત્રિઅંકી નાટક.

પાત્રો.

બીમસિંહ-ઉદેપુરનો રાણો.....રા. પ્રમથચન્દ્ર સ. દીક્ષિત
અમીરખાન-પઠાણ નાયક.....,, પ્રમોદચન્દ્ર ખા. પાઠકજી
સંગ્રામસિંહ-ઉદેપુરનો એક સામંત....., ધનસુખલાલ જે. ગજજી
અજીતસિંહ-એક સામંત,, મહેન્દ્ર જ. દેશાઈ
નવાખ પાનપટ્ટીખાન,, ખી. એ. દલાલ
શીવજી શેવગાઠયાવાળોલક્ષિતાનોખાપ,, નરેન્દ્ર જે. ત્રિવેદી
લવજી લવડર લક્ષિતાનો ઉમેદવાર ,, ચન્દ્રવદન છ. ઠાકોર
શાવકશા સાઈકલવાળો.....,, શાવક ખી. કાટપિટીયા

મહારાણી બીમસિંહની પત્ની....., કાન્તિલાલ ભ. ગજવાળા
કૃષ્ણાકુમારી-તેની પુત્રી.....,, “પુણ્ડરીક”

લક્ષિતા-શીવજીની પુત્રી.....,, પી. ખી. પાઠકજી

પીસ પ્રાંમલા-સ્ત્રી વેળે લવજી લવંડર

ઉપરાંત નગરજનો, રાજાસહો, ગોર, સીપાઈઓ વિ. વિ.

વિષયાન

મંગલાચરણ ગાયન ૧.

પ્રવેશ ૧લો

(રાણા ભીમસિંહનો દરબાર)

ગવૈયો-ગાયન ૨.

ભીમસિંહ:-મારા શ્રમ સામંતો, આજે એક મહત્વના કાં
દારી સલાહ લેવાને તમને મેં અહિં એકત્રિત કર્યા છે. સિ
ંઘ્યાં પછી રાજા માનસિંહે અહિં એના તરફથી ખીન્ને
ઓક્લી આપ્યો છે. એવું કહેવું સાંભળીને તમે વિચાર કરી
એવું સલાહ આપજો. પ્રતિહારી !

પ્રતિહારી:-(પ્રવેશ કરી) આજ્ઞા મહારાજ !

ભીમ:-જા, અમીરખાનને હાજર કર.

પ્રતિહારી:-જેવી આજ્ઞા (જાય છે ને અમીરખાનને
કરે છે)

(અમીરખાન કુનિય બળવી ઉભો રહે છે.)

ભીમ:-અમીરખાન, આપને જે કહેવું હોય તે કહો.

અમીર:-તેકનામદાર આપના તરફ મારા દોરત રાજા

ગુજારે છે કે આપે આપની પુત્રી કૃષ્ણાકુમારી એને ।

વિદાને મોકલે હા કહી હતી. તે મુજબ—

પ્રાસંગિક

આ કોલેજ તરફથી 'વિષપાન'નું નાટક ભજવતાં સર્વ
સ્ત્રી વર્ગને ખાસ આનંદ એ થોય છે કે આ નાટકના
મુખ્ય શ્રીયુત્તમોત્તમીન્દ્ર હા, દેવે (એમ, એ.) આ કોલેજનાજ
સ્ત્રી હતા હાસ્ય અને કરુણરસ એ બંને તેઓમાં વણે અંશે
મિગિત છે એમ છુટક છુટક લેખો થયેથી તેઓ ગુજરાતી જન-
માનને અતાવતા માડ્યા છે. આ નાટક તેઓએ દુ-જ સમયમા
જરૂરી વિનંત અને સમય ખાતર લખી આપ્યું છે. તેથી તેમાં
જ આમીઓ રહી ગઈ હોય તો તે ઉતાવળને લેધે નહિ કે
પ્રોફાગની કળાના દોષથી.

'કૃષ્ણાકુમારી'ના ઐતિહાસિક વસ્તુને ચર્ચાની જરૂર નથી.
જ એવલું કહેવું જોઈએ કે આ નાટકમાં સૌથી યોગ્યે હાસ્ય
પાછા રા. તારકસના 'પુષ્પ પરિમલ'મીથી વણે અને શીલે છે.
તે માટે તેઓએ આ અમો આભારી છીએ.

તેમજ વિવર્ણિત 'નાટક' શા માટે ભજવે છે એમ પુછ-
તાં આવે તો જવાબ પડેલો કે તેઓમાં હલ્લા પાડે, પણ એ
જામને પારણાને લગના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે દર વરસે
સ્ત્રીની યોજના થાય છે ઉદ્દાસ જરૂર સંસ્મારે તોજનાલેખ
જામ. આમલય આ જ મુજવાતના ધુરંધર નરસિંહ શ્રીમાન
જેમ કહેલી સંદાનને આપેલું છે, જુદું જ બેન આપ્યું છે,
માટે તેઓએ જામને સારા માનીયે તેલેલે માટે.

અંતમા મુરતનાં રસિક-હિદાર મનજનો હિંગ
 પ્રગતિઓમાં જે પ્રેતસાહન રેડે છે તેમનો તથા કોલેજ,
 કોષ્ટ પણ હિતસાહી કાર્યના અર્જુન શા અડગ નેતા શ્રી
 ગાડગલ પ્રીતિપાલ સાહેબનો તથા જે જે સ્ટાફના જે
 સહાનુભૂતિ અવારનવાર પુરવાર કરી છે તેમનો સર્વનો અ.
 પૂર્વક વિદ્યાર્થીઓ આભાર માને છે.

થીએટર, સીનસીનેરી, લાઇટ વીગેરે હિદાર હૃદયથી અં
 આપવા અદ્ભુત રોડ યુગુદ્ધઅલીના અમે મણી છીએ. અને સો
 થીના ગતંભરૂપ શ્રીમાન રા. રા. સુનીલાલ માણેકલાલ ગાંધી
 જેમની રક્ષાયથી થીએટર સીનસીનેરી વીગેરેની મગવડ થઇ શકે
 એમનું શુ ? એ તો એજ કે 'સ્વમાય પર્વેષ પરોપકાર' :

મનમોહન હાકેરદાસ
 બાલમુકુંદદાસ
 આર્ટસ્ કોલેજ
 કુરબ.

લે. ફાવક
 મહેન્દ્રરાય હં. બુચ
 અમ. જે
 પ્રેક્ષક દંતચાર્જ થીએટ્રીટમ.

ભીમઃ:-મેં મારી કન્યા એને આપવાની હા નહોતી કહી,
મેં તો માત્ર જગતસિંહ જોડે એનો વિવાહ નાહ કરું એટલુંજ
વચન આપ્યું હતું. ને તે વચન મેં પાળ્યું છે

અમીરઃ:-તો મહારાજ, હું માનસિંહ તરફથી અર્જ કરું છું,
કે એની સાથે આપની બેટીની શાદી કરો. ને એટલા માટેજ હું
અહિં આવ્યો છું.

ભીમઃ:-કદાચ તમારી અરજ નાકબુલ કરૂં તો ?

અમીરઃ:-તો પોતાના હાથની તાકાતથી માનસિંહ આપને એમ
કરવાની ફરજ પાડશે.

ભીમઃ:-અમીરખાન ! તમે આ કેને કહો છો ?

અમીરઃ:-મહારાજ, હું તો કહ્યું છે તેજ કહું છું. આપને
પસંદ ન પડે તો માફ કરજો.

ભીમઃ:-માનસિંહ પાસે કેટલું લરકર છે ?

અમીરઃ:-હું જાણતો નથી. મારાથી તે ન કહી શકાય.

ભીમઃ:-ખીલું કંઈ માનસિંહે કહાવ્યું છે ?

અમીરઃ:-રાજા માનસિંહને ઉમેદ છે કે આપની બેટી એને
આપીને આપ એની સાથે જીદગી સુધીની દોસ્તી બાંધશે અને
ફરીથી મેવાડને આગ્રાદ બનાવશે. માનસિંહની દોસ્તીથી મેવાડને
તે તારો ફરી જશે પણ જો આપ એને દુસ્મન બનાવશે તો ખુદ
પણ તમારો બચાવ કરી શકશે નહિ ! માનસિંહની ખદગી જોરોને
કાઈ પણ સલામત રહ્યું નથી !

ભીમઃ:-હલે, હું મારા સામનો સાથે વિચાર કરીને
જવાબ એ સિવાય ખીલું કંઈ છે ?

અમીર૦:-ના, નામદાર પણ જવાબ જેમ બને તેમ તાકીદે આપવા મહેરબાની કરશો.

ભીમ૦:-વારૂ; હું એ સંબંધી હમણાંજ વિચાર કરું છું,

અમીર૦:-ખુદ આપનું તખ્ત આગાહ રાખે! (કુર્નિસ કરી આવ્યો જાય છે)

ભીમ :-મારાં બહાદુર સરદારો, તમે અમીરખાનનું કહેવું સાંભળ્યું. માનસિંહ તરફથી ઘણો વખત થયા એ અહિં આવ્યો છે ને મને એનો સંદેશો એણે ઘણી વાર સંભળાવ્યો છે. પરંતુ તમારી શી સલાહ છે તે જાણવાને મેં આજે એને તમારી સંમુખ હાજર કર્યો; તમે એનો સંદેશો સાંભળ્યો. બોલો તમારી શી સલાહ છે? અજીતસિંહ, તમે શું ધારો છો?

અજીતસિંહ :-મહારાણા, હું શું ધારું? હું તો ઇશ્વર ભજન કરી જાણું છું. મારામાં બહુ યુદ્ધિ નથી. પરંતુ જગતસિંહ સાથે આપે કૃષ્ણાકુમારીની વિવાહ ફેક કર્યો તો હવે માનસિંહને દેવામાં શો વાંધો છે? ને એની પાસે સૈન્ય પણ અસંખ્ય છે.

ભીમ૦ :- (બીજા સરદારને) તમારું ધારવું શું છે?

૨ જો સરદાર :-મહારાજ, લક્ષ્મી ચાંલેલી કરવા આવે ત્યારે મોહકું ધોવા સા માટે જવું? ના કહીને એની સાથે યુદ્ધ કરીશું તો પાયમાલ થઈ જઈશું, અત્યારે આપણામાં શક્તિ નથી કે માનસિંહને હાંફાવી શકીએ,

ભીમ :- (ત્રીજાને) તમારી શી સલાહ છે?

ત્રીજો :-અત્યારે આપણી સ્થિતિ નથી, મહારાજ, કે એની યી શકીએ

:- (સંગ્રામસિંહને) સંગ્રામસિંહ, તમારે શું કહેવાનું છે?

સત્રામસિંહ :-મહારાજ, મારી તો બુધ્ધિ ખેર મારી જય છે. રજપુતોને આવાં ઠાપરવેણ કાઢતા મેં કદિપણ સાંભળ્યા નથી. રાજકુંવરીની આપની ઇચ્છા હોય તો જલે માનસિંહ સાથે એનાં લગ્ન કરે.

બીજા :-ને ન હોય તો ?

સં : -ઈચ્છા ન હોય તો મહારાજ, ના કહો ને સત્રામની નૈયારી કરો.

૧ લો સરદાર :-સત્રામ કાણુ ખેડશે ?

સં : -સત્રામ કાણુ ખેડશે ? રજપુત પુછે છે સત્રામ કાણુ ખેડશે ? મેવાડ ! આવાં વચન રજપુતને મુખે ત્હેં કદી પણ સાંભળ્યાં હતાં ? મહારાજ ! મેવાડને સિંધિયાએ લુટ્યું, હોલકરે લુટ્યું પણ હજી મેવાડની નિદ્રા નથી ઉડતી ! રજપુતોએ રણુવાસ છોડી રાણી વાસ સ્વીકાર્યો છે ! મેવાડનો રંગ ઉખડી જય છે પણ મેવાડીઓ રંગ ખેલી રહ્યા છે ! વિનાસ ગ્હાલો કરીને વિનાસનાં ખીજ રોપી રહ્યાં છે ! અમારા પૂર્વજો જૂને દિન કાઢીને, કાતરોમાં પડી રહીને મેવાડનું રક્ષણ કરતા. વિશ્વાસને તેઓ ઓળખતા ન્હોતા.

૨ જો સરદાર :-ત્યારે શું અમે પણ જંગલમાં જઈને સુષ્કએ ?

સં : -ના શા માટે ? નીરાંને ઘરમ્હેલમાં એશઆરામથી પ્રલસ્યાપર જીવન ઉઘમાં ને ઉઘમાંજ કેમ ના વીતાવીએ ?— હમણાં જલે કૂચસયાપર સૂજો, પણ મેવાડીઓ ! યાદ નાખજો આ સુખવિલાસ નહિ છોડો તો એક દિવસ એવો આવશે કે તમારા અને સવાની જગ્યા પણ નહિ મળે ! મેવાડના વિશ્વાસી વાતાવરણમાં વિનાશનું હજાહજ વિષે વ્યાપિ રહ્યું છે. વિશ્વાસના સર્પદંષથી મેવાડનું સૌર્ય મરતું જય છે. (હાથથી સોનાની સાંકળી તિરસ્કરતી)

જોરમાં ફેકી દઈને) આજથી વિશ્વાસ નહિ જોઈએ ! મહારાજ અમે કેસરિયાં ફરીયું ; જંગલમાં ભટકીયું પરંતુ શત્રુની ધમકીથી મેવાડની દુહિતા તેના હસ્તમાં નહિ સોંપીએ.

લીમ્બ.-તમારા બધાની સલાહ પર હું પૂરતો વિચાર કરીને અમીરખાનને પ્રત્યુત્તર પાઠવીશ. અત્યારે તો આ સભા બરખાસ્ત કરવામાં આવે છે.

(બધા નીકળે છે.)

પ્રવેશ ૨જો

રથજી:-રાજમહેલનો અંતઃકર્મી

દૃષ્ટાકુમારી તથા મહારાણી

દૃષ્ટા:-માતા, પિતાજી હમેશ ખાનગી મસલત કર્યા કરે છે તે વિપાદમાં ફર્યા કરે છે તેનું શું કારણ ?

રાણી:-કંઈ પાછું નવું જગ્યું હશે

દૃષ્ટા:-પાછું શું થયું છે ? પિતાને કોઈ પબ દિવસે નંરાંને બેસવા વારો નહિ આવે ? ઈશ્વરે આપણને રાજકુળમાં સા માટે જન્મ આપ્યો હશે ? બધાજ રાજાઓની આવી સ્થિતિ હશે !

(ગાયન ૩)

(ઉદાસ સ્વરે લીમસિંહ પ્રવેશ કરે છે)

લીમસિંહ:-હજી આનો પાર ન આવ્યો ? ઈશ્વર આટલું દુઃખ આપ્યું હતું કે પાછું એમાં આ નવું ઉમેર્યું ? મેવાડ, મેવાડ ! તારું

ચવાનું છે? જેને ખાતર સહજ ક્ષત્રિઓએ કેસરિયાં કર્યાં, હજારો
કુલાંગનાઓએ જૈનકર કર્યો તેજ આ મેવાડ? ઓ વીરપ્રસૂભિ!
કયા રણમાં સૂકાઈ ગઈ તારી વીરતા?

ક્યાં ગયું તારું ગૌરવ? ક્યાં ગઈ તારી સમૃદ્ધિ? ક્યાં ગયું
તારું નર?

રાણી.—મહારાજ આટલા બધા રોકાવું કારણ શું છે?

ભીમ.—દેવી, વર્ષો થયાં મેવાડમાં દાવાનળ પ્રકટયો છે. હવે તો
બધુંજ પ્રજ્વળી ગયું, કદજ બાકી નથી એમ આપણે ધારીએ છીએ
ત્યારે પણ કોણ જાણે કયાથી કોઈક નવુંજ ઇન્ધન એને મળી આવે
છે. દેવી! તારા અલંકાર ક્યાં છે? તારું સ્ત્રીધન ક્યાં ગયું?—
સિંધિયાના ધનલંકારમાં, હોલકરના હાથમાં પોતાની બહેનને લગ્નની
લેટ આપવાને મેવાડના રાણાને દેવું કંવુ પડ્યું!

હશે, મહારાજ મારે અલંકારનું શું કામ છે? તમે, હું તે
કૃષ્ણા સલામત છીએ તો બીજા કશાની જરૂર નથી.

ભીમ.—હવે તો તે પણ સલામત નથી. દુકાળે મેવાડની
સમૃદ્ધિ હરી લીધી, સિંધિયાએ ગરીબ પ્રજાને વધારે ગરીબ કરીધી,
હોલકરે નાનલંકાર ખાલા કરીધા ને હવે રાજરથાન આખું આપણું
અમૃત્યમાં અમૃત્ય ધન લુટવા એકત્ર થયું છે.

રાણી.—હરે આપણી પાસે છે પણ શું કે લુટવાનો ભય રહે?
જમીન પર પડેલા આદમીને વધારે નીચે કયા પડવાની બીક
રહે છે?

ભીમ.—નરકમાં—રૌરવ નરકમાં! એને નહિ તો એના
આત્માને પડવાની બીક હોય?

રાણી.—મહારાજ, તમે કહો છો તે હું સમજી શકતી નથી.

બીમઃ:-દેવી, (કૃષ્ણાને બતાવી) આ આપણું અમૂલ્ય ધન,
આપણું દિરને સાંધનાર સુવર્ણસાંકળી—

રાણી:- (અધીરાપણે) તેનું શું ?

બીમઃ:-હવે એ ધન માટે બધા લડી રહ્યા છે. બળતણમાં
લાકડાં ને પાતરાં ખૂટ્યાં સારે પુષ્પને હોમવાની વાત આવી છે !

રાણી :-પણ અયુ છે શું તે તો કહો !

બીમ :-તું જાણે છે કેની કે કૃષ્ણાનો વિવાહ આપણે માર-
વાડના રાજપુત્ર સાથે કર્યો હતો.

રાણી :-હા, પરંતુ એ તો કૃષ્ણાને પરણ્યા પહેલાંજ પરલોક-
વાસી થઇ ગયો.

બીમ :-ત્યાર પછી જયપુરના જગતસિંહ સાથે આપણે એનો
વિવાહ કર્યો,

રાણી :-હા, એ હું જાણુ છું.

બીમ :-પરંતુ મારવાડના રાજા માનસિંહે વાંધો લીધો કે
'એ કન્યા મારવાડની ગાદીને વરી છે એટલે મારા સિવાય ખીજા
કોઇનો એના પર હક હોઇ શકે નહિ.

રાણી :-એને વાંધો લેવાનો શો હક ? આપણે કાંતે ત્યાં
કૃષ્ણાને પરણાવીએ.

બીમ :-જેની પાસે સત્તા હોય તેને બધાજ હક છે !

રાણી :-પણ આપણે તો જગતસિંહ સાથે વિવાહ કરી
ચુક્યા છીએ તેનું શું ?

બીમ :-તે ફેક કરવો.

રાણી :-રજપૂત વચન તોડે ?

બીમ :-નહિ તો રાજ ને જીંદગી બંને છોડે ?

રાણી :- એટલે ?

ભીમ :- માનસિંહ રાજસ્થાને પૂર્વે કદિપણુ નેહાતુ નહાણુ એટલુ દરકર લઇને ઉદેપુર સુધી ધસી આવ્યો. સિંધિયાની પણ કૃષ્ણા તરફ ખાટીમીઠી નજર હતી—

રાણી :- સિંધિયાની !

હા, પણ તેનું કંઈ વણું નહિ તે જગતસિંહે એને મોં માગ્યું દ્રવ્ય ન આપ્યું એટલે એ માનસિંહના પક્ષમાં ભરાયો. મારે સલાહ કરતી પડી. એકલિંગજીમાં અમે મળ્યા. જયપુરના યુવરાજને મારે ના કહવાવી પડી.

રાણી :- ના કહાવી ! મહારાજ, ઓછા દુશ્મન છે કે એક વધાર્યો ?

ભીમ :- મ્હેંટા દુશ્મનને દૂર રાખવા એને દુશ્મન બતાવવો પડ્યો, માનસિંહને જગતસિંહ વચ્ચે ધોર સંગ્રામ થયો. જગતના સિંહને પાંજરામાં—પોતાના કિલ્લામાં ભરાઈ જવું પડ્યું. માનસિંહનું સૈન્ય હજી અહિં જ છે. હમણા વળી મારી પાસે એના તરફથી અમીરખાન આવ્યો છે.

રાણી :- એ વળી કોણ છે ?

ભીમ :- પઠાણોના નાયક છે. માનસિંહના પક્ષના છે. જણાય છે તો સારો માણસ.

રાણી :- ત્યારે શું માનસિંહ સાથે કૃષ્ણાને પરણાવવાનું તમને મન છે ?

ભીમ :- મન તો નથી પણ કરું શું ?

રાણી :- મહારાજ, આવે પ્રસંગે સ્ત્રિઓએ શું કર્યું છે ?

ભીમ :- કૃષ્ણા, માનસિંહ સાથે તારા લગ્ન કરીએ તો તને કંઈ વાંધો છે ?

કૃષ્ણા :-(શરમાઇને મૂંઝી રહે છે)

ભીમ :-બોલ, શરમાવાની જરૂર નથી.

કૃષ્ણા :-તમારી શી ઇચ્છા છે ?

ભીમ :-ખરૂં પૂછે તો મારી ઇચ્છા તો નથી પણ એમ ક્યાં વગર મારો છૂટકો નથી.

કૃષ્ણા :-પણ હમણા ઉતાવળ શી છે ?

ભીમ :-મારે તરત જવાબ દેવાનો છે. તારી ઇચ્છા નહિ હોય તો થવાનું હશે તે થશે હું એને નાજ કહી દઇશ. બોલ તારી શી ઇચ્છા છે ?

કૃષ્ણા :-(શરમાતી) હું શું સમજું ?

ભીમ :-કૃષ્ણા, મારે ઉતાવળ છે. તું એટલાર કહી દે. શીકર રાખીશ નહિ બોલ શો જવાબદાર ? શું કહેવાયું ?

કૃષ્ણા :-ના.

ભીમ :-તને ઇચ્છા નથી ?

કૃષ્ણા :-ના.

ભીમ :-ભલે ત્યારે નાજ કહાવું. જે થાય તે ખરૂં. એની જોડે તને પરણાવું તો પણ ક્યાં શાંતિ થાય એમ છે. જગતસિંહ મોડો વહેલો પણ એની ને મારી સાથે જડયા વગર રહે નહિ. ત્યારે અમીરખાનને ના કહી દઇશ. નિશ્ચિત રહેજો. દેવી તારી શી મરજી છે !

રાણી :-એજ.

ભીમ :-ખમ ત્યારે. હું જાઉં છું. (જાય છે.)

સ્થળ-સ્તો.

પ્રવેશ ૩ બે

લવણ (પ્રવેશીને)—ભાઈઓ, બહુ શંકા ભરી વાત છે. કારણ મ્હારા ધંધામાં ખેવડી પચાત છે. હું, એટલે કે લવણ વગર હિંદે લાંલતાનો હાલેજતદાર ખવર લલિતા? ત્હારું નામ સંભારતાં જરૂર તને અત્યારે વાંધણી આવતી હોશે, કે પગે ઠોકર વાગતી હોશે—એકાદવસમાં અનેકવાર. પણ મને કેમ હતું સુધી કોઈવાર આવા સંચોટ સંદેશ નહિ મળ્યા હોય? ખેર! લણ્ણતા કહી નહિ મળેલા એવા પાંટકા તો આ સાહસમાં મળી ચુક્યા—મદનના અરધા મનોરથ ફળી ચુક્યા કારણ હું એને ચાહુ છું. એનું એ ગણું, પણ નહિ—લાલતા—તને અંતે ત્હારી પસંદગીના શક્તને અન્યાય નહિ કરે. છાંતે, ત્હારી સગીઓ માથે હોય કે ત્હાનાં અને તેથીજ ત્હારા પણ મજમુ બાપ સાથે હોય, પણ આપણી દ્રેષ્ટનો કોઈ જાણ્યા અજાણ્યા દાદર જ કુશને અચાનક અથડાઈ પડતા સામસામી લાઇટોમાંથી વિજળીના કરંટ લાગી ન જતા? જરૂર એ ચમકી જવું, ખસી જવું નીચું જોતાં હિંચું જોષ લેવું, ખોલ્યા વગર કહી દેવું, અને કારણ વગર હસી દેવું, સાડી સમાલવી ને સેથી સમારવી, એ સૌ મ્હારે માટે. પણ તોય ભાઈ પુછાય કેમ? વખત છે ને.....એ પરીક્ષામાં નપાસ થાઉં. મ્હારું ? ટૂંકેઈલ થઈ જાય તો! છતાંય ધાગે કે એ એક પંચાતનો પાર પમાય. પણ બીજી તો બડી પંચાત! ખાસ્સી પચાસ વરસને પાધરે પહોંચેલી જીવતાં જાગતી પચાત અને ને મ્હાન થાય ત્યારે ખરો એવો શ્રીમોન સસરો શીવળ. અરે એ તો સસરો કે પથરો? હું એકવાર લણ્ણવાની ભૂલ કરતો હતો ત્યારે માસ્તર સાહેબ

કોઈને શીખવતા હતા તે સાંભળી ગયો હતો કે “સ્નેહનો સરતો સરસ નથી”-તેમાંય સુગતમાં ક્યાં રરતા સરસ પડ્યા છે? પ્રભુ-ધરડાએને શા માટે પેદા કરતો હતો? અને કરે તો લલિતા જેવી દિકરીનું ડિપોઝીટ શા માટે સોંપતો હતો? સાળુ ધરડું ધ્રુવડ તે રાત પડેજ દેખતું! અને આપણે રજા રાતના રાજા ત્યારે આપણા પાટો ક્યારે ચડે?

શાવકશા:-હમનાં નેં હમનાંજ. એ તો હું શાવકશા સાંકલ-વાળો પાટા ચરાવવામાં પારવહા દેવેલો. ધનનાં ચરાખાય.

લ૦.-ક્યાં, શાવક, શુણી પર?

શાં:-નહિરે બાવા, કંપોમની નરમ નરમ પૃથ્વી પર. આય લવજી બચ્ચો, જરા સાંભલ. ટારી વાટ પરહી એટલુ તો હું સમજ્યો કે ટારે કોઈ ધરડા ધ્રુવડના માલામાંથી કે હવાલામાંથી બુલબુલનું બચ્ચુ ઉઠારી જવુય. ટો મુને કાંય નહી કટો?

લ૦.-તારે એ કામ નથી.

શાં:-મારું લવજી, મુંને બરાબર ઓલખેય કે? હું છું એક પેરો પારસી બચ્ચો અને પ્યારના પરપંચમાં નહી કંઈ દુચ્ચો કહે ટો કરીયામાંની ટેકો લાવી આપું, બુઢી કુટી પાસેથી બી સોજીનુ કુરકુરીયું જિણી લાઉં, ટો આટો ધ્રુવર અને વજી ઘરો-એની પાસેથી ટો ટોરે ડીવસે કોલાં નેં કોલાં ગળી જવાય. પન લવજી, પ્રાપ્તો ટો મજબુત છે ને પોરીનુ પાકું કામ હોય ટો પેઝટો પેટ પર લાઉએને કેરવ્યાંજ કરે! પન એ સંકટ સમયની સાંકલ સાચી જાગેય કે સોજી?

લ૦.-બાર, એ તો આમ પણ હોગનેં તેમ પણ હોય. કંઈ તાપી નહીનું તળીયું ઝટ મપાય?

શાં:-કાચો, કાચો, તદ્દન કાચો. ધૂલ પડી તારા ભન્ટરના પાટીયા પર, અને ટે પન નકામી. એ ઢંઢામાં ટો અમોજ અદ્ભુટ છીયે. માટે હવે જ મ્હારો એલો-ટો સમજ કે લાગી ગયો ટારો ચાન્સ સૌડી પેલો.

લઃ:-(સ્વમત) જોઈયે તો ખરા કે જા સાહેબે કેટલા જોડા ફાડ્યા છે? ગોરખ પાસેથી મછંદરને જાણવાનું મળશે-નહિંતર આગળ ઉપર પારસી સાથે પનારું પડતાં અત્યાગ્ની પ્રેક્ટીસ તો ફજશે (પ્રકાશ) તો શાવક હું થું કરું?

શાં:-એક વખત ટપાસી ખાટ્રી કર. આજે હું ટને ધનાજ ઉડા અનુભવની વાટ કરું છું. બજમાવીસ ટો ફાવીસ.

લઃ:-હા.

શાં:-જો, જાને કે તેનીનું નામ કોઈ નદીનું હોય-ટો કહેવું કે ટેમાં હાથી મંવા તૈયાર છું. કાંઈ એહેસ્ટના હૂરનું હોય-ટો કહેવું કે મૂરીતે બી ટેનીને વરવા તૈયાર છું. અને કોઈ કુલનું હોય-ટો સાફ સાફ કહી કેવું કે ટેની સુગંઢ અંદરમાં, મગજમાં, નસ્તોરામાં હાથી હાથીતે જગવા તૈયાર છું.

લઃ:-અને એવું ન હોય તો?

શાં:- શીકર નહિ કાવ બીજો. જો ટેની ભનટી હોય.

લઃ:-‘લન્ટી’ હોય?

શાં:-‘લન્ટી’ હોય ટો ટારે ચોપરી ઉપારવા હાથ લંબાયેલો દુપાલમાં નાખવા કાગળ અંતરો અરે સફાઈ પૂછવું કે “આનું નામ શું કંઈ કામકાજ? કંઈ મુસીબત? જને જલુજ આવરેય અકલનો તો ઇન્જરો લીડોજ પાઠ નહિ આવરે ટો પઠારી આવીસ લખતાં તહિ આવરે ટો સુઠારી અપસ.

લઃ:-પણુ કાણુતીજ ન હોય તો ?

શાઃ:-શીકર નહિ કાંઈ શીકર નહિ ચાલુ ડાવ ત્રીજો. જો રસ્તા પર એકડી જટી હોય તો દીમેથી 'કાદોય પેડા કેને આ મહોબ્તનો રોગ કે "દુમીને ડાં ડીયા હય દુમી ડવાઈ ડેનાં" આય સરખું કંઈ માટા માટાં પરખેડી, પાછું વલીને જોટાં જોટાં ચાલ્યા જવુ. ઉભી હોય તો ઘેરની નહિ તો કાઠડી ગાડી ખી આગળ ઢરવી-પીક ઢરીને ઉભી હોય તો પાછલથી જઈ ખાસેા ખલાપર હાય ટેકવી ડેવો, અને ચીત્તાય તો "માફ કરજો, બાનું!-મેં તો ટમને ખીસ એકસવાઈ ધારેલાં. " એમ શુલાંટ ખાઈ જવી."

લઃ:-પણુ ધરમાંથીજ બહાર ન નીકળતી હોય તો ?

શાઃ:-મુરખો બાપડાડાડી મુરખો. એ નહિ તો એનો કાલુ હોસે. એનો બાપ હોસે એની મા હોસે, એનો ડીકરો—

લઃ:-'ડીકરો' હોસે ?

શાઃ:-હોસે નહિ તો કાલે-ચૂક પંચાટ વચમાં નહિ બોલ. એનાં કાઠખી આગલ પાછલનાં સાથે ડાસડી કરતાં ફેટલી વાર ? અને પછી તો પાસા પોબાર. કાઈવાર હાડોહાડ નાના બુચાને આપટા લેટ', ચાચની રટાખી હેલ્લ કે ડીપાઈના પાયા હેડલ-હાડ મીઠાયા પમ મીઠાયા ઓઃ જીર જલાયા.

લઃ:-ચાલ, ખૂચ ફરી. પણ શાવક હવે એકજ વાધો છે. ધરન બારણુ વટાવી અંદર જતા પહેલાં તો પેલો શીવજી સૌવમાંડીયો.

શાઃ:-હેં! તું શીવજીના ઘરને ઘેરો ઘાલવાની વાટ લાવેશ ? તારા-પારે તો આપનું કામ ફેદેલ સમજ. શીવજીએ રા.ચક્ર કલ્પનના સંકેતરો જો આજે ને આજે હું ને રા.ચક્ર કલ્પનના જોબર ચાલુ જઈશ. અને વડારામા એની

લલિતા પાર દને બી પસંડ કરતાં ટો જરૂર આવરી હોય!—હા,
લલિતાનો મફટીયો માસ્ટર થઈ જઈય. બનાવીસ અને ટારી વાટ
બનાવીસ...પન ટારે ધરમાં આવતાં ખુરડો ન થઈ જાય એટલે એક
છેલ્લો પાસો ફેંકવો પડે. બે કલેબુ ઠેકાને રાખજો અને મુંછ
ટો ટું રાખટો નહી તે ઠીકજ છે.

લ૦.—હેં! શું બજવા માંડ્યું!

શા૦.—એ ટો સાવક કહેય કે “શીરા સાદુ શ્રાવક હઈ જ”
અમે બી સાદ પેઢીથી હટા આવીયાય નેં સાવક મરી શીરીન હટાં
ટો જીડી સફા કરી હિફુસ્તાનના પૂરા ખેડા તે કાંપ રહે વિલા-
યતની ઝમકથી છેટા છેટા? જરા બેરી બની જજો. ટું છે બી
ખાસ્તો કુટરો મજેઝાર ગુલના જોડા જોવો, સુરતનો મહેસાની. અને
દને બેઠ થઈ જસે લલિતા ટો પાની પાની—

લ૦.—તારી વાત તો લાગે છે દિવાની કે રહેવાની—

શા૦.—એ ટો સારી કુનીયાંભર પ્રેમની વાટ એવીને એવીજ
રહેવાની ટે રહેવાની—આલ, નહાલ્લી બેરી બની આવજો અને ચમન
ઉડાવજો—મુડ નાહટ.

પ્રવેશ ૪થો.

(કૃષ્ણકુમારી ઉપવનમાં ગાતી ગાતી દુલ્હની માંગા ગૂંથતી
બેઠી છે. પાછળથી અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે)

(ગાયન ૪)

અમીરખાન—(અગત) મારું રાજસ્તાન એની પાછળ દિવાનું
થઈ જાય તેમા શી નવાઈ : કેવો કદ ! કેવી ખૂબસુરતી! દુનિયામાં

હુસ્તના કોલો બાકુર બીજો કોઈ નહો. નથી. નાજીનીના ચરમની
ચિરાગ જીવનમાં ને વાપસ લગાડે છે તે વાપસ ખારી દુનિયા આખ
અમ જામ તો અણુ નથી હોવાની! મનપૂતોમા અણુ આવા જવા-
હીર પડે છે ! માનસિંહ તારે શામક આપરીયદર નથી એના બંધનો
આતસ તું નહિ જોરવી શકે-તારું કિંઈ આખ અમ જશે !

(ગાયન પ)

(કૃષ્ણા તરફ જોઇ) માળા ગૂંથે છે. કેવા એના હાથ ફરી
રહ્યા છે ! એ હાથ ખાનર હજારો દુનિયા પાયમાલ થઇ જાય તો
પણ શું ? દુનિયા ! યાદ રાખજો એ હાથ અમીરખાન પાસથી
તારો કોઇ પણ આદમી ઝુટપી નહિ શકે. શયતાનની પથ્થુ ફૂંતાકાત
નથી કે મારી કનેથી એ હુસ્ન લૂટી લે ! (પ્રકાશ) કૃષ્ણાકુમારી !

કૃષ્ણાકુમારી:-અમકીને પાછળ ફરી) કાણ ? કેમ ?

અમીર:-હું, અમીરખાન; તમને અહિં જોઇને આ તરફ
આગ્યો. માળા ગૂંથો છો ?

કૃષ્ણા:-કંઈ પણ બોલ્યા વગર આશ્ચર્યથી જોઇ રહે છે)

અમીર:-કોને સાર માળા ગૂંથો છો ?

કૃષ્ણા:-અમથીજ હંમેશ ગૂંથું છું.

અમીર:-(સ્વગત) આના વગર જીંદગી નકામી છે. કોઇ પણ
ઉપાયે એને મેળવવાની કોશીશ કર. (પ્રકાશ) અને તમારા પેદર -
મારફત ખજૂર મળી છે કે તમે રાખ માનસિંહ સાથે શક્તી કરવા
નથી માંગતાં.

કૃષ્ણા:-(મંત્રી રહે છે.)

અમીર:-કુમારી એ વાત ખરી છે ?

કૃષ્ણા:-પિતાને જુદું બોલવાનું શું કરશું ?

અમીર:-કુમારી, એક વાત પૂછું ? ગુરમે ના થતા.

કૃષ્ણા:-શું છે ?

અમીર:-(સ્વમત) એને શી રીતે પૂછું ? અમીરખાન, ક્યાં ગયું તારું મમજ ? (વિચાર કરી પ્રકાશ) જણો છો આસનદિં એવાડને ખામયા કરી નાખશે.

કૃષ્ણા:-ભલે.

અમીર:-તે જોરજુલમથી તમને લઇ જશે.

કૃષ્ણા:-રજપૂત કુહિતાએ જોરજુલમથી કાઢી નેડે જતી નથી.

અમીર:-ત્યારે શું કરશો ?

કૃષ્ણા:-અનેક વેળા અનેક રજપૂત સ્ત્રીઓએ ક્યું હતું તે

અમીર:-તે શું ?

કૃષ્ણા:-એ રજપૂત હોય તેજ સમજે.

અમીર:-તમે એની સાથે શાદી કરવાની કેમ ના કહો છો ?

કૃષ્ણા:-(તિરસ્કારથી) અમીરખાન ! મારા પિતાએ પશુ કારણ નહોતું પૂછ્યું !

અમીર:-(સ્વમત) કેટલી મગફરી ? અમીરખાન સિવાય કોણ આનું ગુમાન હિતારી શકે ? (પ્રકાશ) તમારા બચાવનો ભાર કોના સીર પર મુકવા માંગો છો ?

કૃષ્ણા:-આજળીથી આગ્રહ બતાવે છે)

અમીર:-આજી મજબૂતામાં તમારે ખાતર કાઢી દુશ્મિયાની સામે થવા તૈયાર થાય તો તેને શું કહો ?

કૃષ્ણા૦:-દુનિયાની સહામે થવા ના કહું.

અમીર૦:-કારણ ?

કૃષ્ણા૦:-મારે ખાતર કાષ્ટની કાષ્ટ પણ સહામે થવાની જરૂર નથી.

અમીર૦:-મગર ખાળા ! તમારે લીધે મેવાડ સજગી જશે-
મારા રાજસ્તાનમાં એકે રજપૂત રહેશે નહિ !

કૃષ્ણા૦:-તેનો શોક રજપૂતને હોય. તમારે શું ?

અમીર૦:-મને ભલે દિલ્લીગીરી ન થાય. પણ તમને તો
અતી હશેને ?

કૃષ્ણા૦:-મને શું થાય છે તે જાણીને ખીજને શું કામ ?

અમીર૦:-ખીજની કદાચ આખી જીંદગી એટલા પર ટકી
રહી હોય !

કૃષ્ણા૦:-અમીરખાન ! તમે બહુ છુટ લો છો ! તમારે જે
કહેવું હોય તે ટુંકામાં કહીને ચાલ્યા જાઓ.

અમીર૦:-એ જગતસિંહ ને માનસિંહ બન્નેને ઠેકાણે લાવવાની
તાકાત મારા એટલામાં છે.

કૃષ્ણા૦:-હશે.

અમીર૦:-મને એ તાકાતનો ઉપયોગ—

કૃષ્ણા૦:-એલો મુગા કેમ થઈ ગયા ?

અમીર૦:-મને એ તાકાતનો ઉપયોગ તમારે માટે કરવા દો.

કૃષ્ણા૦:-એટલે ?

અમીર૦:-મેં તો સાંભળ્યું હતું કે રજપૂત કુમારીઓ ઘણી
હોંશિયા- દેડા છે !

કૃષ્ણા૦:-પરંતુ દુર્ભાગ્યે યવનોને તેમની હોંશિયારી સમજાતી નથી.

અમીર૦:-આખા રાજસ્તાનને હું હંકારું—તમે મારી સાથે—

કૃષ્ણા૦:-(અમીરને) શું ?

અમીર૦:-તમે મારી સાથે શાદી કરો તો !

કૃષ્ણા૦:-અમીરખાન ! જ્ઞાન છે શું બોલો છો તેનું ?

અમીર૦:-રાજકુમારી એમાં નવાઈ પામવા જેવું કંઈ નથી. હજારો રજપૂતો જેના આગળ કુર્નિશ બળવી રહ્યા છે તે આ અમીરખાન તમારી પાસે સલાહ કરતો બિલો છે. બોલો કંગાલ પર રહમ કરશો ?

કૃષ્ણા :-અમીરખાન શરમ નથી લાગતી—

અમીર :-ભિખારીને શરમ શી ?

કૃષ્ણા :-રજપૂતની કન્યા માંગતાં લાજ નથી આવતી ?

અમીર :-કુમારી, માફ કરજો ; પણ કેટલી રજપુત કન્યાઓએ મોગલોના બનાના શોભાવ્યા હતા તે જૂલી ગયા ?

કૃષ્ણા :-તે રજપુત હોતા. બાપા રાવળની હું વંશજ છું. પોતાની બહેન દીકરીઓ મોગલને ન આપવા ખાતર મેવાડના કાતરોમાં સિંહ તે વાઘ સાથે સુનાર રાણા પ્રતાપના કુળની હું. તે યવનનો સ્વીકાર કરે ! મારે તો એની છાયામાં પણ ન આવવું જોઈએ !

અમીર :-ભલે હું મુસલમાન હોઈશ. પણ રજપૂતોથી તમારો અથાવ કરવાની તાકાત ફક્ત મારા એકલામાં જ છે.

કૃષ્ણા૦ :-આખા જગતના પહાડો અને કચરી નાખે, સાફ આકાશ તીથે ઉતરીને મને અગદી નાંખે તો પણ યવનની તાકાત વડે હું બચવા માંગતી નથી !

અમીર :- રાજકુમારી, ખોટી હડ શા માટે કરાં છે ?
 અમીરખાનની બેઠક બનશે તો સારી દુનિયા તમારી કદમબોસી કરશે
 સારી આલમની દૌલત તમારો હુકમ ઉઠાવશે. કોઈક કંઠાસ રગપૂત
 સાથે શાદી કરીને શું મેળવશો ? અમીરખાન તમને જે અયશ-
 આરામ આપશે તે જીતતમાં પણ નહિ મળે. તમારા એક લાફતને
 ખાતર અમીરખાનની સમક્ષેર સારી આજ્ઞાઓ કલ કરવા તૈયાર
 થશે. કહેજો તે આજ્ઞાઓ ને સંદેને, પણ નીચે કિતાફીને તમારે
 ચાલવાનાં પગથિયાં બનાવીશ. દુનિયાના દરિયાને સુકવી નાખીને
 તમારા બાલના એકએક ગુદદે મોતી પરાવીશ. શુદ્ધને પણ કહેશે
 તો જીતતમાંથી પકડી લાવી તમારો બહેન બનાવીશ !

કૃષ્ણા :- અમીરખાન ! મારે દુનિયાની દૌલત નથી જોઈતી.
 તમારા ધરના વિલાસાશ્રિત તે મારે યન સર્પના વિષદંશ છે !
 તમારું રત્નેહવસને સાંભળવા કરતાં પ્રલયકાળના કંઠાવાત મારા
 શ્રવણને ફોડી નાંખે તે હું પસંદ કરીશ ! ફૂંતમારા આપેલા મોતી
 પરાવણ કરતાં રોમે રોમ તિનાશની વેદના હું વધારી લઉંશ.
 તમારા કરેપક્ષથી આકાશમાં ચઢવા કરતાં મેવાફતી અજાણી
 ખીણમાં મારે મુકદ્દુ કહોઈ જાય તે પણ હું પસંદ કરીશ ! યવનના
 પ્રણયના જીવપાશ એ ક્ષત્રિમાણીને મન શયતાનના જીવંગ પાશ છે !

અમીર :- રાજકુમારી, અમીરખાને કોઈને પણ અર્જ કરી
 નથી. એને જે જોઈએ તે એ હાથની તાકાતથીજ લે છે, પણ
 તમારે ખાતર મેં ફકીરની માફક અર્જ કરી—

(કૃષ્ણાકુમારી જવા માંડે છે)

અમીર :- (રસ્તો રોડી) મગર બાળા ! છેલ્લી વાત સાંભળી
 : એ અમીરખાન જે માંજે તેની ના કહેનાર દુનિયાની સપાટી પરથી

નાખૂદ થઈ જાય છે. અમીરખાન તેને આંગળી પણ અડકાડતો નથી પણ એની આંખમાં આતશથીજ એ જોવાન થઈને એના પગ આગળ પડે છે।

કૃષ્ણા૦ :-હુદ્દા! છુડકું થઈને પહીસ લેયે તારા ચરણમાં નહિ.

અમીર૦ :-ઐય! કુમારી મને જે નહિ મળી શકે તે દુનિયાનો કોઈ પણ આદમી નહિ મેળવી શકે મેવાડને લે. લેર ચિતાઓ સળગશે, મેવાડના પવનની લહેરે લેરમાં કલ્પાંત વ્યાપી રહેશે. મેવાડના પત્થરે પત્થર ઉખેડીને હું ફેંકી દઈશ. મેવાડનો 'માગ જલ્લમ જેવો થઈ જશે! તેમાં તારું હુસ્નનુ કુલ ક્યાંનું ક્યાં ચીમળાઈ જશે!

કૃષ્ણા૦ :-ભલે!

અમીર૦ :-મેવાડની ખાખમાંથી હું એ કુલ-કરમાઈ ગએલું, ચીમળાઈ ગએલું, ચગદાઈ ગએલું એ કુલ શોધી કાઢીશ તે તેને મારા પગ તળે કચરી-પીસી નાંખીશ!

કૃષ્ણા૦ :-(જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.)

અમીર૦ :-(અટકાવી) સાંભળી લે.

કૃષ્ણા૦ :-(ખૂમ પાડી) ખસ!!

(સંગ્રામસિંહ પ્રવેશ કરે છે.)

સ૦ :-(કૃષ્ણા, તથા અમીર રહાયું વારાફરતી જોઈ) શું થયું?

કૃષ્ણા૦ :-(કંઈ બોલતી નથી)

સ૦ :-(અમીરને) શું છે?

અમીર૦ :-(કૃષ્ણા તરફ તીક્ષ્ણ દષ્ટિપાત કરી) આત્માડ નરેશ માનસિંહ આજે સમી કરવાને હું આજે મમનવતો હોમો. તેમાં એ ખરૂં થઈ ગયાં!

સંઃ-અમીરખાન, એ તમે મહારાણા બીમસિંહને સમજાવવાનો યત્ન કરજો. મેવાડની રમણીઓના મુખનું દર્શન સૂર્યને પણ દુર્લભ હોય છે ! સમજ્યા ? ફરીથી રાજકુમારી હોય ત્યાં આવવાની હિંમત કરશો તો જીવતા પાછા ફરી શકશો નહિ. યાદ રાખજો, મેવાડની રાજકુંવરી તરફ હવે નજર પણ કરશો તો તમારી આંખો ફૂટી જશે !

અમીરઃ-(તરસકારથી) એમ ? ને મારા દાના સલાહકાર, આપ કોણ છો ?

સંઃ-તમારે જાણવાની કંઈ જરૂર નથી. પરંતુ હું મહારાણાનો સરદાર સંગ્રામસિંહ છું. ને હવે આપ વાંધો ન હોય તો પધારો.

અમીરઃ-સરદાર સાહેબ, (કૃષ્ણ તથા સંગ્રામ તરફ અર્થપૂર્ણ દ્રષ્ટિ કરી) પઠાણ નાયક અમીરખાન આપને મુજારકબાંદી આપે છે ! (કૃષ્ણ તરફ ધમકીસૂચક નજર ફેંકી ચોલ્યો જાય છે.)

સંઃ-રાજકુંવરી, ઇચ્છા હોય તે રાજમહેલ મુધી હું આપને મુકવા આવું.

કૃષ્ણઃ-હુ એકલીજ જાશ. પરંતુ સંગ્રામસિંહ, તમે મારા પિતાના વિશ્વાસુ સરદાર છો, રણવાસમાં પણ તમને આવવાનો પરવાનો છે તો આ વાત મારા પિતા તથા માતાને કાને ન જાય એમ કરજો.

સંઃ-ખાત્રી રાખજો મારા સિવાય એ વાત કોઈપણ નહિ જાણે. પરંતુ રાજકુંવરી, હું એક વિનંતી કરું ? આ પઠાણથી ચેતતા રહેજો. કોણ જાણે કેમ પણ એને જોયો ત્યારથી મને લાગ્યા કરે છે કે એ કોઈ ભારે અનિષ્ટ કરશે. એ આવ્યો ત્યારથી મેવાડના આકાશમાં ધુમકેતુ ઉઘો હોય એમ લાગે છે. (કૃષ્ણ જાય)

છે તે તરફ જોઈ) કુંવરી, તું જાણે છે તારા હાથમાંની કુચ્છની માળા નહિ, પણ મારું હૃદય, મારું જીવન, મારું સર્વસ્વ લઈ જાય છે. એને કુચ્છવવાનું દિલ દુનિયામાં કોઈને પણ કેમ થતું હશે ? (કૃષ્ણના હાથમાંથી મરી પડેલુ કુચ્છ લઈ) કુચ્છમ ! કૃષ્ણાએ ગુથેલી માળામાં તું ન રહી શક્યું ? ભલે તો પણ એક ક્ષણ તું એ કરમાં રહ્યું એટલે તારું જીવન સફળ થયું. હવે તું કરમાં તોયે શું ? (આંખે તથા લલાટે લગાડી) (નિસાસો નાંખી) આશા ! ન પહોંચાય એટલે સુધી તું શા માટે ઉડે છે ? ભગવાન ન પુરાય એવી આશા શા માટે જન્મ્યા છે ?—હા, પણ એ આશા ન હોય તો જીવનનો આધાર પણ શા ? નિરાશા જેવી આશા પર જીવન ટકી રહે છે એ પણ નવાઈજ કેની ? એને એકવાર જોઈ એટલે ખીજી વાર જેવાની ઇચ્છા થઈ; ખીજી વાર નિહાળી એટલે તો કરોડ વાર નિહાળતાંયે ન પૂરાય એવી ઉત્કંઠા જાગી ! કૃષ્ણા ! તારા ચરણમાં સર્વસ્વ સમર્પી દઉં એમ થાય છે—તને શું નથી સમજ્યું ? ને તોયે હજી પણ કંઈ આપ્યાંજ કરું એમ થાય છે !

(ગાયન ૬)

પ્રભૂ ! ખીજી કોઈ નહિ તો આ એક આશા પૂરજો ! નિરાસાના આ ગાઠ અંધારમાં સૂર્ય નહિ, ચંદ્ર નહિ, તારક નહિ તો ત્હાની સરખી એક વિસ્તૃત પણ ચમકાવજો !

(ગાયન ૭)

(નય છે)

અવેરા પત્રો

(અમીરખાન તથા ભીમસિંહ)

(સ્વમત) કેટલું અપમાન! મારી જાયા પશુ તને ન જોઈશે કેમ? ખુબ્સુરતીમાં મગફરી કેટલી બરેલી છે? હું જે જમીન પર ચાલ્યો તે જમીન પશુ પાણીથી ઘોવડાવવી પડી એટલો બધો હતું નાપાક! પશુ કંઈ નહિ એનો કીતો કેમ લેવો તે અમીરખાન સારી રીતે જાણે છે. તને હું નાપાક લાગતો હોઈશ પશુ કૃષ્ણા! તારા પેદરને તો મારા વગર ધડીભર પશુ ચાલતું નથી. તું જોશે કે જે કામ કોઈ મુસલમાને પશુ નહિ કરી શકે હોય તેવું કામ તારા પેદર પાસે—પ્રતાપના વંશના રજપૂત પાસે કરાવીશ.

અમીરઃ—(પ્રકાશ) મહારાણા, માનસિંહને ના કહેવડાવવાનો આપનો વિચાર ચોક્કસ છે?

ભીમઃ—હા, ચોક્કસ.

અમીરઃ—ચાલો, એક રીતે બહુજ—

ભીમઃ—કેમ અટકી ગયા?

અમીરઃ—મહારાણા! મારું દીશ કોણ જાણે કેમ પશુ તમારા તરફ બહુજ ખેંચાય છે. મારે ખાનગી રાખવું જોઈએ તે પશુ તમારી આજળ માગતી બોલી દેવાય છે.

ભીમઃ—અમીરખાન ગજરાત નહિ, બોલો.

અમીરઃ—મહારાજ, માનસિંહ મારો દોસ્ત છે.

ભીમઃ—તે હું જાણું છું.

અમીરઃ—એવું કંઈ પશુ—

ભીમ૦:—શું ?

અમીર૦:—ના, ના. જવા દો.

ભીમ૦:—એનું શું ?

અમીર૦:—મહારાજ, કંઈ નહિ.

ભીમ૦:—અમીરખાન, કોઈને સંદેહમાં રાખવો એ સારું ?

અમીર૦:—દોષતુલ્યું છું મારાથી કેમ બોલ્યાય ?

ભીમ૦:—ત્યારે તમે શું માનસિંહનું છું.—

અમીર૦:—ના, ના, હું એનું બહુ બોલવા નથી માંડતો. મને તેવો પથ એ મારો દોસ્ત છે.

ભીમ૦:—એની સાથે હું કૃષ્ણના સમ્બંધ નથી કરવાનો પછી શું ?

અમીર૦:—તો ધણેજ સારું, બીજું કંઈ હું કહી શકું તેમ નથી. પણ નામદાર એક વાત રજા હોય તો, પૂછું ?

ભીમ૦:—શી વાત છે ?

અમીર૦:—માનસિંહને આપની કુંવરી નહિ દો તો કેને દેશો ? જગત્સિંહને આપણો તો માનસિંહ એની ખતો એના રાજ્યની મહારાજ, આપના રાજ્યની પ્રજા, પાંચમાલી કર્મી વગર રહેશે નહિ' ને, મહારાજ, અમે પછાણ બહીશું તો એના તરફથીજ એનો અમારા હિપરે બહુ આદરમાન છે મને તેવો દોસ્ત હોય પણ તેના તન્હ નિમકદરામ કેમ ચલાય ?

ભીમ૦:—અમીરખાન, કોકઈ બહુ સુચવાઈ ગયું છે. તમને કંઈ કહેલ રાજ્ય છે ?

અમીર૦:—મને શું સર ? અમે પછાણો તો બહુવાની વાત સમજીએ.

ભીમઃ.—કૃષ્ણાને હમણાં કુંવારીજી રાખીશ. શાંતિ મશે પછીજ
પરણાવવાનો વિચાર કરીશ.

અમીરઃ.—શાંતિ થશે ? ક્યારે ?

ભીમઃ.—એજ મુંઝવણ છે. કંટાળીને માનસિંહ પાછો
નહિ ફરે ?

અમીરઃ.—મહારાજ, ઉદેપુર સુધી આવ્યો છે તે પાછો
ફરવાને ? કુંવારી આપવાની તમે ના કહેશો એટલે એ આપના રાજ્ય
પર ચઢી આવશે.

ભીમઃ.—હો આવતો.

અમીરઃ.—મહારાજ, જાણો છો કે એની પાસે કેટલું લશ્કર છે ?

ભીમઃ.—કેટલું છે ?

અમીરઃ.—રાજસ્થાનમાં પહેલાં કોઈ પણ રાજાએ જોયું પણ
નહિ હોય એટલું લશ્કર એણે ભેગું કર્યું છે. એ આઢે તો એક
દિવસમાં આ આખું મેવાડ જમીનદોસ્ત કરીને દોજબ જેવું
બનાવી દે.

ભીમઃ.—ત્યારે હું શું કરું ?

અમીરઃ.—ખીજો કોઈ રસ્તો નથી ?

ભીમઃ.—જણાય છે કોઈ માર્ગ તમને ! મને તો જ્યાં જોઈ
છું ત્યાં ઘેર અંધકાર સિવાય ખીજું કંઈ પણ દેખાતું નથી.

અમીરઃ.—ખીજો કોઈ બળવાન રાજા નથી ?

ભીમઃ.—કોણ છે ? કોઈ નથી.

અમીરઃ.—ત્યારે કોઈ મરાઠા—અથવા કોઈ બળવાન મુસલમાનને—

ભીમઃ.—મરાઠા અથવા મુસલમાનને સહાયતા આપવાની
વિનંતી કરે ?

અમીર૦:-હા.

ભીમ૦:-સિંધિયા તો માનસિંહના પક્ષમાં છે. હોલકર અથવા મુસલમાન મારે લીધે બીજા સાથે લડવાને તૈયાર શા માટે થાય ?

અમી ૦:-મહારાજ, કંઈ લાલચ આપો.

ભીમ૦:-લાલચ ? શેની લાલચ ? મેવાડના ધનજીંડાર ખાલી છે. મેવાડના રાણા કરતાં બીજા દેશના દુર્ગ મનુષ્યો પણ વધારે દ્રવ્યવાન હશે !

અમીર૦:-બીજા કોઈ લાલચ આપો.

ભીમ૦:-શેની ?

અમીર૦:-કૃષ્ણાકુમારીના હાથની.

ભીમ૦:-અમીરખાન ! રજપૂતને ન ઓળખતા હો તો ભલે : .રતું ફરીથી કંદિ પણ આરા શબ્દો ઉચ્ચારવાની હિમત મારા આગળ ન કરતા ! મરાઠાને ખરોરજપૂત કંદિ પણ કન્યા આપેજ નહિ ને મુસલમાનને કન્યા દેનારા રજપૂતના કુળના નહિ હોય ! પૃથ્વી પર તારાઓજ ખરે છે, સૂર્ય ચન્દ્ર કંદિ નહિ. ભલે કદા સર્વ જતી રહે પરંતુ આકાશમાંથી અવનિ પર સૂર્ય કે ચન્દ્ર કંદિયે નજી ઉતરે. ગણો છો એ સૂર્યના હું વંશનો છું ?

અમીર૦:-હું તો ફક્ત લાલચ આપવાનીજ વાત કહું છું.

ભીમ૦:-લાલચ કંદિ ખોટા વચન આપે નહિ. ને ખોટી જ્વાલયથી કોઈ પણ કેટલા વખત સૂધી ફસાય ?

અમીર૦:-બીજા કોઈ પણ રસ્તો મને તો નથી સજ્જતો.

ભીમ૦:-પ્રચરેજી હશે ને ચશે. કંઈ નહિ તો અંતે અમે ફેસારિયા કરીશું.

અમીર૦:-ઝોટલે !

ભીમઃ:-રજુયશમાં અમે દેહની આહુતિ આપીશું.

અમીરઃ:-તે આપની રાણીમાંનું શું થશે ?

ભીમઃ:-રજૂપૂત કુસાંગમાંથી કરશે જોડર.

અમીરઃ:-તે શું ?

ભીમઃ:-અમારા રજૂમાં જતાં પહેલાં સ્ત્રીઓ ચિતામાં બળી મરશે.

અમીરઃ:-એવી રીતે મોતને મળવા કોણ તૈયાર થાય ?

ભીમઃ:-દુશ્મનના હાથમાં જાય તે પહેલાં મેવાડને ઘેરઘેર ચિતાઓ પ્રકટશે, દુશ્મનની આંખ મેવાડની રમણીઓ નિહાળવાને બદલે ચિતાના ધુમાંડાથી અંધ થઇ જશે મેવાડની માદી મેળવતા પહેલાં મેવાડીઓની રક્તસરિતમાં સનુઓ કુળી જશે.

અમીરઃ :- (રવાનત) કેટલું શુમાન ? કૃષ્ણાએ મારો તિરસ્કાર કર્યો, આ રાષ્ટ્ર તો મુસલમાનને એની પુત્રી આપવાની વાત પણ કહેવા નથી દેતો; તારાજ જમીન પર ખરે છે, કેમ ? પણ ભીષસિંહ ! તું પણ જોશે કે આ અમીરખાનના ઇલાખથી મેવાડનો આક્રમણ પણ જમીન તો શું પણ દોગખમાં ઉતરશે, આધળો થઇને આકાશમાંથી ક્યાંતો ક્યાં આવશે જશે—ડીક-તારી રૂંધત પોતે મરવા માંડે છે કે ઝ્રમક શીળનું મૃત્યુ ઇન્કે એ પણ તને બતાવું.

ભીમઃ :-અમીરખાન, શા વિચારમાં પડી ગયા હો ?

અમીરઃ :- (રવાનત) મેવાડના આક્રમણ ! તને નીચે પાડ-લાના (પ્રકાર) મહારાજ, તમે કહ્યું તેનોજ વિચાર કરતો હતો.

ભીમઃ :-શું ?

અમીર:-કંઈ નહિ, રાણાજી, પણ તમે કહેતા હતા કે મેકાહીઓ બધા મેવાડ ખાતર બન દેવાને તૈયાર છે તેના વિચાર કરતો હતો.

ભીમ:-તમને એમાં નવાઈ લાગે છે?

અમીર:-નવાઈ? નવાઈ તો શું પણ—

ભીમ:-પણ શું?

અમીર:-કંઈ નહિ નામવર, ફાઇના વિચાર બધુવાને શા માટે ઇન્ટેન્ડર થવું? એમાં સાર નથી. કબ્રના મુદા પેઠે એમે અંધકારમાં દાંડી રાખવાજ હીક છે. એને રોકતીમાં આણી તો જોનાર ભડકી જશે—માંડો થઈ જશે?

ભીમ:-અમીરખાન, તમે મારાથી કંઈ છુપાવવા માગો છો.

અમીર:-હા, છુપાવવા માંગું છું. જેટલું મેં સાંભળ્યું છે તે બધું કહેવાની શી જરૂર?

ભીમ:-શું સાંભળ્યું છે?

અમીર:-કંઈ નહિ મહારાણા, એ વાતને ગૂંજળાવીને મેં મારા દીક્ષમાંજ દાખી દીધી છે. ન્હાસી ન જાય માટે ગણું દખાવીને એને પકડી રાખી છે. પણ તમને જોઈ છું એ વાત બહાર નીકળી આવે છે—મને તરછોડીને તમારી પાસ જઈ જતી હોય એમ લાગે છે. જેનાથી આપણે વાત છુપાવવા માગીએ તેનાજ આગળ દીક્ષ તોડીને એ વાત નીકળી આવવાનો કોશીશ કરે એ પણ કેવી નવાઈ?

ભીમ:-મારાથી છુપાવવા માગો છો? તમે જે સાંભળ્યું હોય તે નિશ્ચિંત રીત મને કહી દો. હું જરા પણ ગુસ્સે નહિ થાઉં. મારા વિષે કંઈ સાંભળ્યું છે?

અમીર૦ :—ના, ના કોઈ માટે મેં કંઈ પણ સાંભળ્યું નથી. મારા કાન શ્યા માટે ફાટી ન ગયા? રૈયતમાં ફરવાની મારે શી જરૂર!

ભીમ૦ :—પ્રજા? પ્રજા મારે વિશે વાત કરે છે?

અમીર૦ :—ના, ના. તમારે માટે નહિ.

ભીમ૦ :—ત્યારે કોને માટે? તમારે માટે?

અમીર૦ :—મારે માટે બોલે તેની મને જરા પરવા નથી.

પણ—

ભીમ :—પણ શું? પણ કોને માટે બોલે છે? પ્રજા શું ઇચ્છે છે?

અમીર૦ :—નામવર રૈયતની મરજી જાણવાની કાશીશ ન કરવી દરિયામાં ક્યારે કેવાં મોજાં ઉછળશે એ કોણ કહી શકે? આપદાદાના રંગો ક્યારે પલટાશે તે કોણ કહી શકે? રૈયતની મરજી ખુદાવંદ એ કોણ પુરી શક્યું છે કે આપણે પૂરી શકીએ? જંગલમાં લાય લાગે તે પણ આખું જંગલ ખાખ થતા હોવાઈ જાય. જળતા પહાડો ફાટે તે ક્રિપણ વખતના પસાર થવા સાથે નરમ થઈ જાય પણ રૈયતની ઇચ્છાનો બડકો—એ કહી પણ હોવાયજ નહિ તમારા અવશ આરામની તમારા ચમનઅમનની, તમારી પ્યારામાં પ્યારી સ્ત્રીની એના પર કુરમાની કરે તોયે એ ધરાયજ નહિ! જે એતું કહ્યાણુ કરે તેની ફનાની એ મરજી કરે! જે હાથ એનો બચાવ કરે તેજ હાથ એ કાપી નાંખવા માંગે! જે એને ખાતર શાહીદ થાય તેનાજ યુદ્ધો પર એ નાચે એવી એકદર નીમકહરામ રૈયત છે! એવી રૈયત શું વ્હાય છે તે જાણી શું કામ? ગરીબ પરવર રૈયતની મરજી હોય તે હોત! આપણે શું? જવા દો એ વાત.

ભીમઃ:-એવું તે પ્રજા શું કરશે કે એ વિચારી આટલી બધી તારી નિંદા પામવાને યોગ્ય થઈ ?

અમીરઃ:-મને મારી નાખશે તોયે એ વાત હું કહેવાનો નથી!

ભીમઃ:-ત્યારે મારે ખીજા કોઈ ઉપાય લેવા પડશે.

અમીરઃ:-માંડી વાળો; જવા દો. બુલી જાઓ. બધું હાથે કરીને હૃદય દાવાનળ શા માટે પ્રકટાવવો? જાણી ગોષ્ઠને ન હોય-વાય એવી અસાંતિ આગ શા માટે સળગાવવી? પ્રજાના તમે કંઈ બધાએલા નથી. પ્રજા કૃષ્ણાદુમારી માટે ગમે તે—

ભીમઃ:-(ઐર્ષમ અમીરખાન પાસે ધસી આવ્યા) કૃષ્ણા માટે? બોલ ખાત, કૃષ્ણા માટે પ્રજા શું બોલે છે? હું હુબ. કરું છું બોલ!

અમીરઃ:-મહારાજ, તમારા આગળ મરદન નૃપતી છે. ફાલે તો કતલ કરો. ધડ ને ડોકું છટાં કરો, ખબ હોઈ મરતો બધજ રહેશે ને ખીજા ઉપાય લેવાના છે તે પણ જરા દો. નગરચર્યા કરવાનો ચાલ અસલ લાલકારક નીવડ્યો હશે; પણ અત્યારે—

ભીમઃ:-ખરાખર; ઠીક યાદ દેવડાવ્યું. નગરચર્યા—

અમીરઃ:-મહારાજ, મારી સલાહ માનો. નગરચર્યાનો વિચાર છોડી દો. જે જ્ઞાનથી હવનમાં ઝેર રેડાય તેવું જ્ઞાન મેળવવાને શો ફાયદો?

ભીમઃ:-મારે કોઈની સલાહ નથી જોઈતી. હું એવંશ, નગરચર્યા કરીશ, ને સાંભળીશ પ્રજા કૃષ્ણા સાઈ શું કહે છે? કૃષ્ણા તો પ્રજાને હું લાડકી હતી. એને માટે એ શું કહે? અમીરખાન, ફાલે સાંજે વેશમદલો કરીને તમે આવજો. આપણે છાને વેળે પ્રજાની માંગણી સાંભળી આવીશું.

અમીરઃ:-મહારાજ, હજી પણ કહું છું કે જરા દો ન વાત!

ભીમઃ:-તમારે ન આવવું હોય તો ન આવતા. હું તો જઈશજ.

અમીરઃ:-મહારાજ મારી સલાહ-

ભીમઃ:-બીજું મારે નથી સાંભળવું. કાલે આવશો કે નહિ !

અમીરઃ:-તમારી એજ ઇચ્છા હોય તો કાલે આવીશ. પણ-

ભીમઃ:-અસ ત્યારે કાલે સાંજે જરૂર હમણું તો હું જાઉં છું.

(જાય છે.)

અમીરઃ:-ભીમસિંહ ! તારે પ્રજાની ઇચ્છા સાંભળવી છે કેમ ? સાંભળજે, સાંભળજે. તારે હૃદય ફાટી જાય, મમજ એકામ જની જાય ત્યાં સુધી સાંભળજે ! પ્રજાની ઇચ્છા સાંભળવી છે પરંતુ મારી અર્જ ન સંભળાઈ ? મારાથી તારી પુત્રીની માંગણી પણ ન થાય કેમ ? હશે. પ્રજા તારી પુત્રી કેને આપવી. કેના આવાસમાં મોકલવા માંગે છે ને જરાખર સાંભળજે. હું જે તને સંભળાવવા માગુ છું. તેટલુંજ પ્રજા કનેથી તું સાંભળી શકશે. અમીરખાન કહેવડાવવા માંગશે તેટલુંજ પ્રજા કહેશે. ચાલ, કાલ સુધીમા જરાખર ગોઠવણ કરી દઉં. અજીતને મળું ને ભીમસિંહના કર્ણને માટે રસાયન તૈયાર કરે.

(જાય છે.)

પ્રવેશ છઠ્ઠો

(કામીક) સ્થળ:-રકુચકર કલખને! રસ્તે.

પાત્રો:-લવજી લવડર, શીવજી શેવશાંડીઆગળો, નરાય પાનપટ્ટીખાન દમકુ કિચેર.

લવજી :-કેમ સાહેબો ! અને જોળખ્યો ! અરે જોળખી ! મારે નામ મીસ પ્રમીલા નહિ કે લવજી લવડર.

શાવકસાએ પણ યુક્તિ સારી સગાડી. હવે ખાઈ છું ત્યાં ફરી શકું છું. (સાડીનો છેડો ખસી જાય છે.) આ સાડીને પણ બિચારીને ઝેરીના સરીર પર રહેવાની ટેવ પડી ગઈ છે, એટલે મારા સરીર પર રહેવું એને ફાવતું નથી, તમે બધા પણ એકવાર મારી માફક મુછાળા મરદનો અવતાર છોડી ઘામરા પલટણનો શુભુગાર સળો. કંઈ કંઈ અનુભવો થશે. પહેલાં હું સારી લાગતી સ્ત્રીની પાછળ પાછળ જતો હવે બધા મારી પાછળ પાછળ આવે છે ! ખોંખારા મારે છે. મારી રહામું જોઈને મુછો મરડે છે. ગમે તે મસ કાઢીને મારી સાથે વાત કાઢે છે. કેટલાક બિચારા એવા સર-માળ હોય છે કે મને 'બાનુ' કહેતાં કહેતાં 'બા' કહીનેજ અટકી જાય છે ! (આવી નજર કરી) આ જો કેઈ આવ્યો ! એવો મને જોઈને થેલો થેલો થઈ જશે. અરે ! પણ એ તો મારો ભવિષ્યનો સસરો શિવજી સેવગાંડીયાવાળો લાગે છે ને શું ! (છુપાય છે).

(ગાયન ૮ મું.)

(શિવજી સેવગાંડીયા સાથે પ્રવેશે છે.)

શિવજી:-ભાઈઓ !

વખત બહુ વસમો થયો છે, વાત એ વિખ્યાત છે :

ધંધા બધા મંદા થયા, એ અનુભવની વાત છે.

આ રખડી રખડીત સવારની રાત થવા આવી પણ વકરામાં એક રાત્રી પાછ પણ ના આવી તે નજ આવી બસ. હિં ! વાર-સામાં ઉતરી આવેલા મારા બાપદાદાના હથીઆર આજે તને દેલા નમસ્કાર છે. અરેરે !

તજતાં તને મારા હૃદયમાં, થાય બહુ આધાત છે;

પણ વખત વર્તી ચાલવું, એ અનુભવની વાત છે.

બસ, ચાલો હવે કોઈ બીજા ધધાનો વિચાર કરીએ, અરે!
પણ સામેથી કોઈ ખાનદાન મહેરબાન આવતા જણાય છે. જોવા
દો કે તે વળી શો નવો કોઠો ઉડાવે છે?

નવાબ :-યાર! પેસ્તનજીમાંથી નવાબ પાનપટ્ટીખાન ખનતાં
પણ ચોકડું ના બેઠું તે નાજ બેઠું.

બહુ આખડયો, બહુ આચડયો, લાચી તણો આ ખેલ છે;

પણ ખુલ ખુલ એકે ના જડયું, એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

ઓ ખુદા! આટલી ઉમર થવા આવી. દીવાની જુવાનીએ
મારા આ સુંદર શરીર પર પુરેપુરી સત્તા જમાવી પણ કોઈએ
અને ખેંચી ન અપાવી તે નજ અપાવી. જુવા જુવા વેષે દુનીઆને
ખજલખજાવો લાખખોની ને કરોડોની ઉચલપાચલ ચલાવી પણ આખરે
તકદીરે ચારી નજ આપી તે નજ આપી. ઓહ! કાંઈ નહિ આપણે
પણ ક્યાં કાચા છીએ. આજે વળી કુલપાડાના યનાવટી નવાબનો
વેશ ધારી કોઈ જરદારને ફસાવી તળીઆ ઝાટક કરવાનો વિચાર
છે. બસ, હવે એક બાકુતી હજુરીઓ મળી જાય એટલીજ વાર છે.

શીવજી :- (સ્વગત) આ બંદો તૈયાર છે.

નવાબ :-બસ.

ખટપટ દરીને મોજ માણો, એ જીવનની રહેલ છે;

સમજ્યા તમે ઓ બાઈ, એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

શીઃ :-ગમ ગમ. સાહેબ મહેરબાન, આપણે શું કે અભિધાન?

નઃ :-મર નામ નવાબ. પાનપટ્ટીખાન એલચીખાન એ.

દબલ એમ. એકસ, વાય, એડ.

શી૦ :-કે દેડ ?

ન૦ :-અરે દેડ નહિ. એણ વાઇ જેડ.

શી૦ :-અરે હાં. તારે તો હું તમને સારી રીતે ઓળખુ છું.

નવાળ પુલપાડા તણા, વાત એ વિખ્યાત છે:

કેમ કેવી કહી દીધી, એ અનુભવની વાત છે.

ન૦ :- (સ્વમત)

કેવી અજાન આ વાત આ, ડોસાએ કહી દીધેલ છે;

આ શુકનમાં ડોસો મળ્યો, એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

શી૦ :-કેમ ત્યારે સાહેબ, તમારે એક હજુરીઆની જરૂર છે. !

કેમ ખરું કે નહિ.

ન૦ :-હા ભાઈ, એ એક હજુરીઓ મળી જાય તો ખેડો પાર થઈ જાય.

શી૦ :-તો સાહેબ, મેં આજેજ મારા આપદાદાનો શેવ માંડી-
આનો ધધો બધ કર્યો છે અને આપના જેવાની નોકરીનોજ વિચાર
ધર્યો છે. નો જો મને આપના હજુરીઆ તરીકે નાખશો તો
આભાર થશે.

શીવજીના નામથી ખંદો બહુ વિખ્યાત છે:

કામ લાગીશું બહુ એ અનુભવની વાત છે.

ન૦ :-ડીક તો લે, તારું નામ દમકુ રાખ.

આજથી મમ નોકરીનું વચન આ દીધેલ છે;

નવાળ કુ તું હજુરીઓ, એ નસીબનો ખેલ છે.

(લવજીને બોલતે) હિં! પણ દગડુ સાવધાન!

તને નોકરીમાં રાખતાં, બહુ ફાયદો થયેલ છે;

આ નજર પર ઘુલ ઘુલ પડ્યું એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

શી૦ :-એ સાહેબ.

કંઈક એવા ફાયદા મળવા જરૂર સરખત છે;
પણ સાધવા એ ફાયદા એ અનુભવની વાત છે.

(સ્વમત) એ તારીની. મારી બેટી બૈરી તો બહુ સારી છે.
પણ હવે કેમે કરી આ નવાખને દુર કઢાય તોજ આ શિકાર સર
કરવાનો લાભ સંભાય.

ન૦ :-(સ્વગત) કોઈ રીતે આ ખરડા ધુવડને વંજે મપાવાય
તોજ આ સોનાની ચઢીને ફસાવાય.

શી૦ :-હે ભગવાન! કંઈ શુદ્ધિ સુઝાડ.

ન૦ :-હે રહેમાન કંઈ સમજણ પાડ.

શી૦ :-સાહેબ. જુઓ જુઓ 'એ બાઈ તો અહીંજ આવતી
જણાય છે.

બ૦ :-(સ્વગત) મારા સસરાને ક્યાં ખબર છે કે આ તેનો
શુરીઆનો જમાપજ છે.

ન૦ :-દમડુ દમડુ. તું હવે જા, મારે બાઈ સાથે જરા ખાનગી
બાતચીત કરવી છે.

શી૦ :-(સ્વગત) મારા બેટાએ ચોકડું ગોઠવવા માંડ્યું ને શું!

ન૦ :-ચાલ દમડુ દુર ચા.

શી૦ :-(સ્વગત) શેડ પણ મારો અરેરે! અવળચંડી જત છે.
હાલતો મુંગા રહેવું એ અનુભવની વાત છે.

(બાળુમાં ધ્રુપાય છે.)

ન૦ :-પધારો પધારો એ નાજુક નાર. તમારી સેવામાં
તૈયાર છે તમારો તાબેદાર.

કહી દયો એ બાઈ કરવી ક્યાં તમારે સ્નેહ છે;
(સ્વગત) શીકાર આ સપડાય તો પુરો નસીબનો ખેત્ર છે.

લઃ :- (સ્વગત) અરે ભોમ લાગ્યા, આનવાળ તો લપસી પડ્યા ;

પણ ક્યાં ખચર છે કે આ તો બાઈના લેખાસમાં લાઇ છે.

ચાલ હવે એ હવસી નવાખને જાળમાં પુરો લપટાઈ અને
યુક્તિ પ્રયુક્તિ વાપરી તેના હજુરીઆ રૂપે પહેલાના મારા સસરાની
પુત્રી લલીતાને પરણાવવાનો દાવ અજમાવું. (પ્રકાશ) હાં, નવાખ
સાહેબ, આપ પરણેલા છો કે કુંવારા ?

નઃ :- (સ્વગત) તે પુછવાનું આને શું કામ ? હાં સમજ્યો
સમજ્યો બસ.

ખાટી મીઠી નજર એની, મારા હિપર થયેલ છે ;

વરવા મને એ ચ્હાય છે, એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

(પ્રકાશ) સુંદરી અશ્વાપિતો સુધરેલા સાધુનું જીવન ગાળેલ છે ;

મરહુમ તારા બાપના સમજૂ એ નસીબનો ખેલ છે.

તમારા પર મેં ભવિષ્યની આશાઓ બાંધેલ છે ;

વચન દઈ દીધો કે પછી હિંમડયો નસીબનો ખેલ છે.

શીઃ :- (સ્વગત) આ મારો સેડ તો તદનજ લપસી પડ્યોને શું.

હ્યાં. એબખાણુ પુરી થઈ નથી, ત્યાં ઇશકની પંચાન છે ;

વીસમી સદીના આશકો, આ અનુભવની વાત છે.

લઃ :- નવાખ નામદાર, તમારી માંગણી કબૂલ કરવામાં મારે
વાધો નથી પરંતુ.

નઃ :- પરંતુ શું સમજો કે—

કુકમ થતાં પાણીને બદલે દુધ હાજર થયેલ છે ;

સમજો કે આજે હિંમડયો, આપણા નસીબનો ખેલ છે.

વીટી હશે તું તો સમજ કે આ નમ તેમાં જડેલ છે.

(સ્વગત) ફેંકે મારા બાપ એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

શીં :- (સ્વમત) મારો દીકરો તો પૂરો વડ્યો. આજકાલ બધાએ
ધધામાં સોના થવા મોંઘા થઈ પડ્યા છે. પરંતું આ આરાક
અગરના સોદા તો તડાનડ ને ફડાફડ થએ જાય છે.

એક દશારે આંખના, સોદો થનો સાક્ષાત છે;

જમાતો પલટી ગયો, એ અનુભવની વાત છે

શં :- એમ નહિ નવાબજી, પણ આપણા સ્નેહના રરનામાં
મારો ભાઈ હટકર્ય છે. હાલે કાઠ રીતે એનું ચોકડું કાઠ ઠેકાણે
મોડવાય તોજ આપનો સ્નેહસંબંધ સદાને માટે સંધાય.

નં :- હીક કં. ને થઈ રહેશે આપણા જગન આદ બધું જંદ
લેવાશે. કાંણુ -

રહેલું નથી એ કામ ખટપટનું અને મુશ્કેલ છે.

આજ મલ બઘરી મળે, એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

શં :- તો કાચાર કારણુ મારા ભાઈએ પોતાના જગન થયા
પંછીજ મને પરણાવવાની બાધા લીધી છે.

અવિચારી થઈ એણે લીધી છે દોર બાધા.

આપના શુભ જગનમાં તેથીજ છે વાંધા.

નં :- હીક છે તો હું તગસ કરી કાલે તમને જણાવીશ.

શં :- હીકનો હાલમા હું રજા લાઇશ.

શીં :- દરિઓ તરીને વહાણુ અહીં અટક્યું મદા આ ધાન છે.
આ બુલ બુલ બહુ મોંઘું પડ્યું એ અનુભવની વાત છે.

શં :- હીક તો નવાબજી અલામ (શિવજી ચાલ્યો જાય છે)

નં :- અરે એમને કંઈ થાય! મારા મોંઘેરા મેમાન હ્યો.
આ આપની મીઠી મુલાકાતની યાદગીરીમાં બનારસથી મગાવેલું
પુનાનું આ નવાબી પાન.

પ્રવેશ ૭ મો

(અછતસિંહ હાથમાં માળા સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

અછતસિંહ:-અછત! તું ધરડો થવા આવ્યો. પણ મેવાડની ગાદી હજી એટલી ને એટલીજ દુર છે. ફેટલી માળા ફેરવી પણ હજી ઇશ્વર ફળ આપતોજ નથી? એ પણ જાણે, કલુષ જન્માય છે. મારે હવે જરા વધારે સંશયારીયા પાછા ખેંચવી પડશે. પેલો પઠાણ આવ્યો છે તેને હાથમાં લીધો છે.ય તો ડીક પડે. એ જાણે મુતળું છે. એની જોડે દોસ્તી બાધી નહિ.

તોઠર:-(પ્રવેશ કરીને) સરદાર સાહેબા, અમીરખાન આપને મળવા આવ્યા છે.

અછત:-જા, મોકલ. (માળા ફેરવતો બજન ગાય છે.)

(ગાયન ૧૦)

(અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે.)

અમીર:-અછતસિંહ!

અછત:-(માળા ફેરવતો) કૃષ્ણ, કૃષ્ણ-કૌણ અમીરખાન! એહો તમે કંઈ અહિંઆ?-(માળા ફેરવતો) કૃષ્ણ, કૃષ્ણ.

અમીર:-અછતસિંહ! જો તમારા એટલા બધા વખાણ સાંભળ્યા કે તમારી સાથે દોસ્તી કરવાતું મને મન થયું છે.

અછત:-કર્તાદર્તા પરમેશ્વર છે આપણે તો નિમિત્ત માત્ર.

અમીર:-હા, નિમિત્ત. પણ તે કેવું? જાણરહ્યું!

અછત:-કૃષ્ણ-કૃષ્ણ (માળા ફેરવવા માંડે છે.)

અમીર૦ :- (સ્વમત) મેં સાંભળ્યું છે તેવોજ આ હિઠાવગીર છે.
પણ એને પણ હું રમાડું ત્યારે ખરો (પ્રકાશ) અજીતસિંહ, મેવા-
ની કંઈ ખબર ?

અજીત૦ :- ખબર પરમેશ્વર રાખે તેવી, કૃષ્ણ-કૃષ્ણ

અમીર૦ :- પણ તમે કંઈ નવા ભુની ગણતા કરી કેની ?

અજીત૦ :- આપણે શું ગણી સફીએ પાત્ર પ્રાણી ?

રાધાકૃષ્ણ-રાધાકૃષ્ણ

અમીર૦ :- મેં તો સાંભળ્યું છે કે મેવાડના રાણા પર રૈવત
રાજ નથી.

અજીત૦ :- અરે ! એમ બોલાય આપણાથી ?

અમીર૦ :- આપણાથી તો નજ બોલાય પણ લોકો બોલે તેને
શું કરીએ ?

અજીત૦ :- લોકો એમ બોલે છે ?

અમીર૦ :- મ્હોટા મ્હોટા સરદારો પણ એમ કહે છે.

અજીત૦ :- પણ લોકોને એના પર ગુસ્સે થવાનું કારણ શું ?

અમીર૦ :- માનશો ? લોકો તો કહે છે કે એ બહુજ પોતા
મનનો છે ને ખાસ કરીને એને ખુદા પર બહુ મકાન નથી.

અજીત૦ :- હવેર પર એને બહુ શ્રદ્ધા હોય એમતો લાગતું નથી.

અમીર૦ :- ખુદા પર યકીન હોય એવો રાણો અમને
જોઈએ છે.

અજીત૦ :- એમ ? ના ના કેણે કહ્યું તમને ?

અમીર૦ :- અરે ! મ્હોટા મ્હોટા સરદારો કહે છે.

અજીત૦ :- કોણ ? કોણ ?

અમીર૦ :- નામ ના દેવાય.

અજીત૦ :-વારું નામ ના દેદો પશુ કહો તો ખરા કે એ વાત યોગ્ય છે ?

અમીર૦ :-મે મારી જાતે સાંજળી છે બીજો પૂરાવો શો નોંધાયે છે ?

અજીત૦ :-ત્યારે તો ખરું જ હશે (સ્વગત) છંદર પઃશ્રદ્ધાવાળો પુરૂષ મારા સિવાય બીજો કાણુ છે ?

અમીર૦ :- (અજીતના હાથમાંથી માળા ઝુટવી લે છે)

અજીત૦ :-અરે ! અરે !! મારી માળા બ્રહ્મ કરી-રાધાકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ

અમીર૦ :-અજીતસિંહ, આપણે પહેલીજવાર મળ્યા છીએ પણ એકબીજાને ખરાખર જાણખીએ છીએ. આ ઢોંગ બધા દો. હું તમને મદદ કરવા આવ્યો છું.

અજીત૦ :-શી રીતે મદદ કરશો ?

અમીર૦ :-હું બીમસિંહને મારો બનાવી દેવા બધાકે હું પછી તમે તેનો ફાવે તેટલો જાલ લેજો. પણ તેના બદલામાં તમારે મરે એક કામ કરવું પડશે

અજીત૦ :-તે તો હોયજ. હું કામ કરવું પડશે ખોલો ?

અમીર૦ :-કાલે તમારા પક્ષના બધાને એક ઢેકાણે ભેમા કરજો ને હું ને બીમસિંહ ત્યાં છૂપા બેસી આવીશું, ત્યારે બધા કૃષ્ણાકૃષ્ણાકૃષ્ણાકૃષ્ણા મરણ મરણ છે એમ એના મન પર ફસાવજો. તમારે ફાવે તે ક્રિયા કરજો.

અજીત૦ :-એવું કે છતાં મરણનું કાચકે-

અમીર૦ :-અજીતસિંહ હું તમને જાણખતો નથી એમ નહિ મહારાજાને કાને તમારી એક બે વાત જાય-

અજીત૦ :-ને તમારી આ વાત જાય તો !

અમીર:-મારી વાત જશે તે કોઈ માનશે નહિ. તમારા સિવાય કોઈ જાણતું નથી તે તમારી વાત તો એવ કરતાં વધુ આદમી જાણે છે.

અજીત:-પણ એને મારી નાંખાવવાની શી જરૂર છે ?

અમીર:-હું ક્યાં છેક મારી નાંખાવવાની વાત કરું છું ?

અજીત:-ત્યારે એવી વાત એને સંભળાવીને કાયદો પણ શો ?

અમીર:-મીમસિહ એવી વાત સંભળશે તો એના મગજ પર બહુલા અસર થશે તે પછી વારેવારે એવી ધમકી એને મળ્યા કરશે તો એ દિવાનો મધ જશે તે એ દિવાનો થઈ જશે એટલે તમારું કામ રહેલું મધ જશે.

અજીત:-પણ એને ગંડા નાવગાનુ તમારે શું કરશું ?

અમીર:-એ કાગળને તમારી વાંચે કંઈ પણ વિરપત નથી પણ તમને અમ કાયદોજ છે. તે હું અલ્લાહના કસમ ખાઈને કહું છું કે મારે મેલતો ગાંઠી જોઈતી નથી. હું તો તરત કામ થઈ રહેશે કે ચાલ્યા પછી.

અજીત:-વારૂ હજીસ ત્યારે. પણ તમે દરોહટકો નહિ કરો તેની શી ખત્રી ?

અમીર:-તમારી જોડે જોડે કરી મને શે કાયદો થશે ?

અજીત:-વારૂ ત્યારે. હું બધી જોઠવણ કરી મુકીશ. સાંજ પહેલાં તમે અહિં આવી જજા. હું તમને શી જોઠવણ કરી છે તે કહીશ.

અમીર:-ત્યારે હું સાંજ પહેલાં આવી જજશ.

(અમ છે.)

પ્રવેશ ૮મો.

સમય-સંધ્યાકાળ.

(કેટલાક રજપુતો ટોળી વળી મેદાનમાં બેઠા છે ત્યાં જાને વેશે ભીમસિંહ તથા અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે.)

અમીરખાન-(ભીમસિંહને) હજી પણ પાછા જવું છે ?
હજી મારી સલાહ માનો.

ભીમ૦.-તેકવાર નિશ્ચય કર્યા પછી પાછા ફરવાનું હું શીખ્યો નથી. > > ૧૨ પ્રાસ આદર્યા પછી ભલે સૂય પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળી જાય પરંતુ પુર્વ તરફ પાછો ફરતો નથી.

અમીર૦:-ત્યારે જલે આપણે જેસીએ અહિં આ, અને આ લોકો શી વાત કરે તે તમને જણાવું. (ટોળી ત્રીજા રજપુત (અજીત) ને આપધા ઇશ્વારત-રે છે)

૧જો રજપુત (અજીતસિંહ):-(અમીરખાનની ઇશ્વારતનો આપધી જવાળ આપીને) ભાઈઆ, મને શા માટે તમે અહિં બોલાવ્યો છે?

૨જો રજપુત-અજીતસિંહ, તમારી સલાહ લેવાને અમારે તમને તરદી આપવા પડી છે.

અજીત૦:-શી વાતમાં મારી સલાહ જોઈએ છે ?

૩જો રજપુત:-રદાર માહેબ, તમે જાણો તો હો ને અમારા હાલ કેવા થઈ ગયા ?

૧જો રજપુત:-હું રજપુત મટીને જોઈ થઈ ગયો છું. પાંચ દિવસથી મારે અપનાવ કરવા પડે છે!

૫મો રજપુત:-૧૨ ખાવાનું નહિ મળે તો હું બહારફેડું લખાશ !

૧૬૦ રજપુત:-અજીતસિંહ, અમે રજપુત છીએ. કુદમાં એકના એક પુત્રને કપાઈ જતો જ્યાં પણ શોક વિના આનંદથી જોઈએ; પામ પણ ઘરમાં આવક લુપ્તને લીધે ટળવળે તે અમારાથી નથી અમાણું ! અમારી આંખમાં એર આવે છે-પુનઃસ જરાય છે ?

અજીત:-શુરા રજપુતો, આટલીવારમાં આડળા થઈ ગયા !

બધા સામટ:-આટલી વારમાં હજી જોઈએ છે ?

અજીત:-હા, હજી તો બધું દુઃખ પડવાનું બાકી છે

૧૬૧ રજપુત:-.મ અમારા તરફથી રાખીને જિતી કળ કે દુઃખગાથી, કુખમરામાંથી, લુટફાટમાંથી અમને છેડવે.

અજીત:-રાણા પોતાનેજ દુઃખમાંથી છોડી શકતા નથી તે તમને શી રીતે છોડવશે ? પેતેજ કેહી દોગ તે બીજાને શી રીતે છોડવશે ?

બધા:-ત્યારે અમે શું કરીએ ?

અજીત:-મૂઝે ઝટ્ટોડે જે આવે તે ખરવા કરે.

બધા:-અજીતસિંહ, આ તમારી સલાહ છે ?

અજીત:-ત્યારે બીજું હું કરી પણ શું શકું ? કૃષ્ણા-કુમારી છે ત્યાં સુધી મેવાડ સુખી થવાનું નથી.

(બીમાસહ હોમો થઈને બોલવા જાય છે પરંતુ અમીરબાન તેને પકડીને બેસાડી દે છે)

૧૬૨ રજપુત:-એ કુંડરી બ-મી ત્યારે મેવડમાં પેટનો ઉગાય કદ નહોતો હતો ?

રજા:-અરે ! હમણાંજ થોડા વખત પર એની સોળમી બ-મ-તિયે પણ પેટલી ધામધુમથી ઉજવાઈ હતી ?

૩જો:-તે વેળા કેમ જાયતું હતું કે એ કુંવરીને લીધે આપણે
જૂએ મરવું પડશે, આપણા સ્ત્રી પુત્રો રવડી જશે તે મેવાડ પામ્યા
થઈ જશે !

અણતં:-હા, હું જાયતો હતો. મને રાજગોષાએ પહેલેથીજ
કહ્યું હતું કે એ છેકરી સોળ વર્ષની મને ત્યારે મેવાડને પામ્યા
કરી નાંખશે, રજપૂતો ભખારી થઈ જશે, તેમનાં સ્ત્રી પુત્રો રજા
મરશે ! ને—

બધાં:-ઓ ! ઇશ્વર ! ત્યારે શું કર્યું ?

૧જો:-મનસિંહ સાથે એને પરણી વી છે તો પશુધુટકો થાય.

અણતં:-રાજાને તે મમતુ નથી. એ નિર્બળ પશુ હતો એ
તે મનસિંહ સાથે એને પરણાવે તો રજુ જગતસિંહ ક્યાં, આપણને
છેડે કેમ છે ?

બધાં:-ત્યારે એકને ખાનર બધાંએ દુઃખી થવું ?

અણતં:-ખીજુ શું

૧જો:-ઇશ્વર આમાંથી આપણા છુટકો કરે !

૨જો:-એકલિંગ એ કન્યાને હિંમતી લે તો સાડે !

૩જો:-આપણા બધાને પહેલે પ્રભુ એનોજ ભોગ લે !

ભીમ:-(અમીરખાનને) હા, અહીંથી. મારાથી નહિ એમાય.
આ મોડાને હું મારી બેસીશ (માલ્યો જાય છે. અમીરખાન પાછળ
જાય છે)

(દ્રશ્ય પરિવર્તન)

(એક વૃદ્ધ વગરો રજપૂત ચોટલે બેઠો હોય છે ત્યાં ભીમસિંહ
તમા અમીરખાન આવી પહોંચે છે)

અમીર:-(રજપૂતને) અહિં કેમ ધર્મસાળા છે ?

રજપૂત:-ધર્મ શાળા? અહિં દરેક ધર ધર્મ શાળા જ છે. લોકો આવે છે ને જાય છે. કોઈ કોઈને પૂછવું નથી.

અમીર:- (આશ્ચર્ય બતાવી) આપ કહે છે તે હું સમજતો નથી.

રજપૂત:-પરદેશી છો?

અમીર:-હા.

રજપૂત:-શા ભોજ લાગ્યા કે અહિં જાગ્યા?

ભીમ:-કેમ? આ તો ઉદેપુર છે ને!

રજપૂત:-હા, આ ઉદેપુર છે. પણ એ ઉદેપુર ઉદર પૂરાંતા નથી!

ભીમ:-એટલે?

રજપૂત:-અહિંના લોકો પણ જુએ મન હેં ને તમે વળી ક્યાંયો આવી પહોંચ્યા!

અમીર:-અહિંના લોકોની ઝેરી દશા છે?

રજપૂત:-અહિં રહેતાં એટલે ભીમને પણ અનુભવ થશે. ક્યાંયો આવો છો?

અમીર:-તેહુ દુ થી આન એ છીએ.

રજપૂત:-ત્ય રે તો થકાં મયા દશો. બીજું ને મારી પાસે કંઈ નથી. પરંતુ જ્યાં આપને હું આપું તે ખીને લગાર વિશ્રાંતિ લખતે પછી જાતો (અંદર જાય છે)

અમીર:-મહાનગર જતા રહેવું છે?

ભીમ:-ના કેમ પણ બોલ્યા વગર ગાદ વિચારનું ઉભો રહે છે)

(રજપૂત પાણીનો લોટો લઈ આવે છે. ભીમ તથા અમીર ખાતે જઈ પાણી પીતા હોય છે.)

અમીર૦:—આપને વધી ન હોય તો અહિંની સ્થિતિથી અમને વઝિક કરશો ?

રજપૂત૦:—વધી તો શો હોય ? પણ એકલા દુઃખની, નિર્ધન-તાની કહાણીથી તમને શો આનંદ થશે ?

ભીમ૦:—આનંદ તો નહિ થાય પણ અમે જાણીશું તો ખરા કે અહિંની સ્થિતિ કેવી છે ?

રજપૂત૦:—ત્યારે સાંભળો. તમે જાણો તો છોજ કેની કે અહિંનો રાણો ભીમસિંહ આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે માદીએ આઠ્યો એની ઉમ્મર ન્હાની હતી એટલે બધો કારભાર એની માતાજી ચલાવતી. આને લીધે એ મ્હોટો થયો તોપણ માનાજ હુકમ પ્રમાણે ચાલવાની એને ટેવ પડી ગઇ. અને નિર્જળ ને પ્રભાવ વગરનો એ બની ગયો તેનો લાભ લઇ સિધિયાએ અમને લુટ્યા. હોલકરે અમને રંગડયા અને એ આણું હોય તેમ મહોમાહે અમારા રજપૂતો લડી લડીને નિર્જળ થઇ ગયા. એટલેથી પત્યું હોત તોયે બહુ પણ—

અમીર૦:—પણ શું ? આથી વિશેષ શું થવાડું હતું ?

રજપૂત૦:—એ રાણાને એક કુંવરી છે. હણીજ સુંદર છે. તેનો વિવાહ મારવાડના યુવરાજ સાથે કર્યો હતો ; પણ અમારા દુર્ભાગ્યે એ મરી ગયો. ત્યાર પછી એનો વિવાહ જયપુરના જગતસિંહ સાથે કર્યો પરંતુ મારવાડનો યુવરાજ જાનસિંહ લશ્કર લઇને મ્હડી આઠ્યો ને જગતસિંહને હાંકી કાઢ્યો. હજી પણ એનું લશ્કર અહિંઆજ છે. રાણાને શું કરવું તે સજવું નથી. માનસિંહ સાથે એને પ્રરજ્યાવળી નથી. અને એમાં અમારો ખોડો નીકળે છે !

ભીમ૦:—તમે બધા મળીને માનસિંહને હાંકી કાઢોની !

રજપૂતઃ—એવું બહુ સહેલું છે, બહુ જલ્દીથી સંધ્યે નથી, કોઇની દહવાની ઇચ્છા પણ નથી.

ભીમઃ—તમારા રાણાની કુંવરીને ખાતર પાંચ ?

રજપૂતઃ—એને ખાતર એને એવું નથી ખરું. હજી કેટલું ખર્ચ ?

ભીમઃ—રજપૂતો કેસરિયા કેમ કરતા નથી ?

રજપૂતઃ—હવે તે વખત ગયો ! તે કેને ખાતર કેસરિયા કરે ? કુંવરીને માનસિંહ સાથે નથી પરણ્યું, તે માનસિંહને એની સાથે પરણવું છે તેમાં રજપૂતોને બિચારાનો શો પાંક કે બધા લડાઇમાં જમને કપાઇ જાય ?

ભીમઃ—તમારી રાજકુંવરીને બળાટકારે શું ખેંચી જાય તે તમે રજપૂત લોકો જોઇ રહેશો ?

રજપૂતઃ—અમારી સ્ત્રીઓ ભૂખે મરી ગઇ, અમારા બાળકોને યમ ખેંચી ગયો તે અમે જોઇ રહ્યા તો રાજકુંવરીને એક રાજકુંવર હજી જાય તે અમારાથી નહિ જોવાય ?

ભીમઃ—મેવાડના રજપૂત સાથે મેં તો રાઈક જુદુજ સાંભળ્યું હતું !

રજપૂતઃ—પ્રવાસી, તે વેળા મેવાડ જુદું હતું, તે એ રજપૂત પણ જુદાજ હતા. તે વેળા એવા રાણાએ નહેતા કે પોતાની પુત્રીને ખાતર હજારો નિર્દોષ મનુષ્યો કપાઇ જાય તે જોઇ રહે !

ભીમઃ—તારે ?

રજપૂતઃ—શત્રુને દહાવવાની સત્તા ન હોય તો પુત્રીને દુષ્ટ પીતી ફેરી દે !

ભીમઃ—(એકાએક આવેગથી) નીચ ! તું શું બોલે છે ?

અમીર૦:- (ભીમસિંહ રહાશું અર્ધપ્રભુ દ્રષ્ટિ નાંખી) રજપુત સરદાર, આપ મનમાં ન લાવશો, પરંતુ મારા મિત્રનો સ્વભાવ જરા ક્રોધી છે.

રજપુત:- (ભીમસિંહ તરફ કંઈક લયથી જોઈ) એમને ખમતું નથી પડ્યું એટલે શું બલે? એ કુંવરીને ખાતર અમારે આશું સહેવું નથી પડ્યું !

અમીર૦:- તેમાં કુંવરીના શો વાંકે? તમે એને ખાતર શું કર્યું છે ?

રજપુત:- અમે એને ખાતર શું કર્યું છે ? (કરડાડીથી મોટાને) ખાતર નાનાં શું કરે? મરી જાય, અગાધ જાય તો પશુ નાનાં મોટાને ખાતર કંઈ પણ કરી શકે એમ કેમ મનાય ?

અમીર૦:- ત્યારે આનો ઉપાય શો છે ?

રજપુત૦:- ઉપાય તો હાથે કરે તે. એના અનેક નિર્દોષ બાળકો રેંસાઈ જાય છે તેને બદલે—

અમીર૦:- તેને બદલે શું ?

રજપુત:- આખા મેવાડને પ્રજાને એવી ચીનગારીને જ હોલવી નાંખે ! જેનું જીવન હજારોનું અરણ્ય બન્યું છે તે જીવન પુરું કરે જેના હાસ્યને અખંડિત રાખવા મેવાડના ખુણેખુણામાં કલ્પાંતના કડ્ડા સુરો વ્યાપી ગયા છે તેને જ્યાં હાસ્ય, રૂદનની જરૂર નથી એવા સ્થાને મોકલી દે !

ભીમ૦:- (ચાલવા માંડે છે)

અમીર૦:- સરદાર આપનો ઘણો ઉપકાર થયો. હવે અમે જઈશું.

રજપુત:- ચાલો હું પણ હવે જઈશ. (ધરમાં જાય છે)

ભીમ૦:- થોડેક દુર જઈ એક ચાંચલાનો ટેકો લઈઉઠા રહે છે.

અમીર૦:-મહારાજ, બીજું કંઈ સાંભળવાનું બાકી છે?

બીમ૦:-[સાંભળ્યા વગરજ] કૃષ્ણા ! કૃષ્ણા ! !

અમીર૦:-મહારાજ,

બીમ૦:-તારે માટે પ્રભ મરી રીટતી હતી ! તને રાજ
રાખવાને જેઠા મનુષ્યો તને ઉપર યાદ જતા ! આજે ? એ પ્રશ્ન
આજે પ્રભ તારું -મેવાડ આટલું બાયલુ બની ગયું ?

(પ્રાથે હાથ દબાવે શોકથી હિમો રહે છે)

અમીર૦:-મહારાજ !

બીમ૦:-[હિ-મત પેટે અમીરસિંહનો ટોટા પકડી] અવશ તારું
કારસ્થાન છે.

અમીર૦:-મહારાજ મહારાજ મેં તો ના રહી હતી. તમે
આમ—

બીમ૦:-[છોટી દબાવે] જા અહીંથી ચાલ્યો જા ! હું કંઈક
કરી બેસીશ !

(અમીરસિંહ મૂંઝે મહોડે ચાલ્યો જાય છે. બીમસિંહ ગાંડા
જેવો હિમો રહે છે પહોડો પડે છે)

અંક બીજો.

અવેશ પહેલો

સ્થળ:-સ્વયંકર કલ્પ

પાત્રો:- (સીન ઉપડતા બધા મેમ્બરો ભરાવા માડે છે. પાછળથી શીવજી, નવાળ, પ્રમીલા વીજેરે આવે છે.)

૧ લો મેમ્બર:-રહાડા આઠના રહાડા અમિયાર થવા આવ્યા પણ આપણા માનવંતા મેમ્બરો હજી કેમ ન પધાર્યા !

શ્રાવકશા:-મી. મહેતા, એ તો આપણી Indian Punctuality એમાં અનુભવાની કાણી પૂછોય શું ? મારા કોઇ બી લેકચરમાં લોકો કદી બી બરાબર વખતે આવિમાન નથી.

૨ નો મેમ્બર:-પણ મી. શ્રાવકશા આજનો પ્રમુખ કોણ છે ?

શાં:-તમે બી શું મી. હજી અંધારામાંજ સળડિયા કરોય ? કાંય નથી જણ્યતા આપણા જણીતા નવાળ પાનપટ્ટોખાન એલચી-ખાન etc આજના chairman છે ?

૩ નો મેમ્બર:-તમારા ભાષણનો વિષય શું રહે ?

શાં:-Science and woman-યાને ચોરત અને તમે Science ને શું કહેવાય ?

૧ લો મેમ્બર:-વિદ્યાન

શાં:-એ જડ્યાતોર word આપણાથી તો કેનહિ બોલાય ને ! આપણે તો સાયન્સ બોલીશું.

૩ જો મેમ્બર:-લો, આ શિવજી સેવગાંઠિયો આવી પહોંચ્યો.
શિવજી:-(પ્રવેશીને) અરે જમાનો કેવો પલટાઇ ગયો? દયો
મારો નામીયો શેઠ નવાળ પણુ આવી પહોંચ્યોને શું ?

નવાળ:-હે વિચિત્ર વ્યક્તિઓ અને આદર્ષક આકૃતિઓ
આજે આપણે પરલોકમાંથી આ લોકમાં શા માટે ઉતરી આવ્યા
છીએ તેનો હેતુ આ સભામાં નિવેદન કરો અને ત્યાર પછીજ
આજનું કામકાજ આદરો.

માનવંતા ખાનદાનના સફરજન આવેલ છે;

તો કહી દો કાનો ફર્યો આજે નસીબનો ખેલ છે.

શિવજી:-તેણું નિવેદન કરવા આ તમારો હાસાનુદાસ હાજર છે.

વાંઢા અને નવરા બધા અહીં ચાતા સાક્ષત છે;

ગર્યાં ગમે તે ઠોકતાં એ અનુભવની વાત છે.

નવાળ:-દગડુ, હઠાપણુ અતિશય હજોળવું, આશય ત્યાહી રાખેલ છે;

માન ખોટું પામવું એ પ્રશ્ન નસીબનો ખેલ છે.

વારું પણુ જાણ્યો અને અદસ્ત રૂપે હાજર રહેલી ખાનુઓ
અરે પણુ આજેજ આ કલમમાં દાખલ થયેલી મીસ પ્રમીલા કેમ
દેખાતી નથી ?

શિવજી:-સહેળ, એ મારી બધરી અરે બેટી મીસ ૩ મીલાતો
કેતી ઘેર બેઠી બેઠી પટીયાં પાડે છે. (વાંચમાં જોઇને) અરે દયો.

નામ દેતાં કામ પર હાજર થનારી જાત છે;

(સ્વચ્છ) એવો નમુનો હાથ લાગે એ અનુભવની વાત છે.

પધારો પધારો ઓ નાજુક નાર ઉઠાં રહો તમારો આદર
સત્કાર કરવા આવે છે આ તમારો બિવિધનો ભરથાર.

નવાબ:-હમડુ, દુર આ દુર. એ આર્મ લલનાનો સેતકાર કરવા આ સેવક પેતેજ હાજર થવાના છે. કારણ તારા જેવા એક મુશ્કેલીસ માણુમ કરતાં મારા જેવો એક મહાન માણુસ સામે જેવા જાય. તેથી તેનું મન રાજી થાય સમજાયો.

ખઠરીને રાજી રાજી રાખવી રહેલું નથી મુશ્કેલ છે;

છટકી ગધ્ધાને નાર, તો પુરો નસીબનો ખેર છે.

(આમળ જઈ પ્રમોક્ષાને રીસીવ કરી લાવે છે તે માનવી બેસાડે છે.) માનવતા મહાજનો ખાતે ખાનદાનતા સફરજનો ચાલો હવે સમાનું ગાડુ આમળ ચલાવો.

શીવજી:-આરે પણ કોઈવે પ્રેસીડન્ટ તો બનાવો.

નવાબ:-મને કહ્યુંએ પ્રેસીડન્ટ બનાવવાની અરૂર નથી. હું મારે હાથેજ પ્રેસીડન્ટ બની જાઉં છું. અને આ મીસ પ્રમોક્ષાની બાબુનીજ ચેરમા બેઠવાનું જાહેરું છું. (બેસે છે.)

મહેરબાનો હું પ્રેસીડન્ટ થયો અને તમે મારા માનપાનમાં તાળીની મર્જના પણ નકલ કરીએ કીજીય ચયુ. હવે હું મારે હાથેજ એ માનપાન મેળવી લઉં છું. બોલો નવાબ પાનપટ્ટી ખાનકી જય.

બધા:-નવાબ પાનપટ્ટી ખાનકી જય.

નવાબ:-મારી કાવખીની આશ્ચર્યથી એમમપાનપટ્ટી ખાનકી જય.

બધા:-એમમ પાનપટ્ટી ખાનકી જય.

શીવજી:-શીવજી શેવગાંઠીઆકી જય.

બધા:-શેવગાંઠીઆકી જય.

નવાબ:-અસ હવે સમાનું કાગડાજી હું કામા પતારી સસા બરખાસ્ત કરો. કારણ મારે મીસ પ્રમોક્ષા સાથે યોગેટરમાં વિષપાનનો નાટક જોવા જવું છે.

શાવકશા:-મી. ચેરમેન, એક બાનુ, અને બીજા મૃદરથો !

મારા આજના લેકચરનો સબજેક્ટ 'ઝોરત અને-અનેસાયન્સ' છે. પન તમે મને પૂછશો કે એવો સબજેક્ટ બાનુઓ આગળ કાંય નહિ બોલતા? અમારા માટીડા આગળ એનું શું કામ છે? પન લેડી એન્ડ જોન્ટક્ષમેન, હું અનુભવ પરથી કહેવુંય કે જૈરાંની વાતમાં માટીડા જોટલી બીજા કાઇને બી મઝા આવતી નથી. ને તેમજ માટીડાની વાત જૈરાંને બી બહુજ મમેચ! એટલે હું તો માટીડા આગળ જૈરાંનીજ વાત કરુંચ ને જૈરાં આગળ માટીડાનીજ વાત કરુંચ. તેથી બધા મને ખુશ થઇને સંભળેચ.

આટલા ઇન્ત્રોડક્શન પછી હું આપણા વિષય પર આવુંચ. હું વધારે ટાઇમ નહિ લેવસ. હું તો સાયન્સે બાનુઓ પર ફેટલા ઉપહાર કરિયાચ તજ તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચશ. બ્યુટી એ બાનુનું જવાહીર છે. હવે તમે જોઇ શકશો કે બ્યુટી એકલી કુદરતી રીતેજ નથી આવતી ને કદાચ આવેચ તો તે પાછી કુદરતી રીતેજ જતી રહેચ તેથી બાહેરની મદદથી બ્યુટી ક્રીએટ કરવામાં-યાને ખુબસુરતી ખીલા બનાવવામાં સાયન્સ મોટો ફાળો આપેચ.

બાનુઓ! તમારા દાંત પરી ગીચાચ?

એક અગ્રાજ:-અહિં એકજ બાનું છે ને તેના દાંત આખા છે!

શાવકશા:-નહિ નહિ સમજો બરાબર. હું તો અહિ નહિ દેખાતી પન મારી નજર આગળ હંમેશ હાજર રહેતી બાનુઓને એડરેસ કરીને કહેવુંચ.

બાનુઓ! તમારા દાંત બધાજ પરી ગીચાચ? આમ (બોખાનો ચણો પાડી) બોખાની કાણી તમારી ચાવું પરેચ? તમે હસોચ તારે અગ્નીદેહ જેવા લાગોચ? મન શીકર નહિ. મારા ફેન્ડ મી.

તારીવાલાને ત્યાં જવો ટો તમને દાંતનું એક સગસ ચોઢું મુકી આપશે. ને તમારા દાંત પહેલાં બી નહોતા એવા ઉઝળા સફેદ ચની જેવા થઈ જશે. ને પછી તમે માટીડાને જોશો ત્યારે હસ્યાંજ કરશો. તમારા બાલ ખરી ગીઆય? તમારી ટાલકી બિલ્લિયડના બોલ જેવી દેખાય? કંઈ નહિ ગભરાતા નહિ. બજારમાં જઈને સરસવિમ ખરીદી લાવો ને તમારા બાલ જોઈને માટીડાઓ ગાંડા ગાંડા થઈ જશે? તમારો એક ડોળો પુટી ગીઆય! કાંઈ જવાન તમારી સામ્લુ બી નહિ જોતા? પન કંઈ નહિ. ગભરાવોય કાંય! જાઓ ડોક્ટર દલાલને ત્યાં ને એક કાચનો ડોળો મુકાવી આવો કે તમારા દિવસ ફરી ગીયા. બાનુઓ! તમને લખતા નહિ આવરતું હોય તો ટાઇપ રાઇટર છે, ગાતાં નહિ આવરતું હોય તો ફોનોગ્રાફ છે, રાંધતાં નહિ આવરતું હોય તો કુકર છે. તમે કાળા હો તો પાઉડર લમારો તમારા હોઠ શીકાફૂય હોય તો કલર કરો, તમારા બાલ સફેદ ચુના જેવા થઈ ગીયા હોય તો કલર લમારો, તમારા ગાલમાં ગજગજના ખારા પરેલા હોય તો લાપી પૂરો ને તમારા લવરના કનેજ ઉથલાવી નાંખો! તમારી બધી બધુટી જતી રહી હોય, તો સેકન્ડહેન્ડ કુટી પુટી સાઇકલની માફક જેમ સાઇકલિસ્ટ રંગી નાખીને પોલીશ કરી નવી જેવી બનાવી દેય તે મિસ્ત્રલ તમોને સાયન્સ પન ફર્સ્ટ ક્લાસ બનાવી દેશે!

છેવટે એક શોધ બાનુઓની બાગતમાં હજી નથી થઈ. બુબખ મુઢાઓ સાયન્સની મદદથી ફરીથી નૌજવાન બનાવવામાં આવેય. તેમ માયજીઓને ડોસાઓને બી જવાન બનાવવાની શોધ નજદીકના ભવિષ્યમાં માય એટલી આશા બતાવી હું મારી જઆ લેવશ.

(જેસી જાય છે.)

નવાળ:-મારે હવે કંઈજ બોલવું જોઈએ નહિ. સ્ત્રી જાતપર એકલા સાયન્સજ ઉપકાર કરવું નથી. મરદો ખાસ કરીને મારા જેવા મરદોએ પણ બહુ ઉપકાર કર્યા છે તે જણાવી, પ્રમિલા ને મારા તરફથી આજના તિહાન વક્તવ્યો, તેમજ પ્રમિલાને સમા તરફથી મારો અને મારી અને તમારી તરફથી પ્રમિલાનો ઉપકાર માની હું બોલતો બધ ચાઉં છું. ચાલો ભાઈઓ, હવે કંઈ બાકી છે ?

શીવજી:-હા. આ મીસ પ્રમીલાએ કંઈ બોલવું જોઈએ. બાપજી પ્રમીલા નહિ કરે તો હૃદયમાં ઉત્પાત છે. બધરી કરે તો બાપજી અરે એ અનુભવની વાત છે.

નવાળ:-મીસ પ્રમીલા આપના કોયલ જેવા કોમળ સુરથી હમારા મન રંજન કરે.

પ્રમીલા:-નવાળ સાહેબ, પાનપટ્ટીખાન અને આ રકુચકર કલખના સભાસદો મને બોલવાની અત્યત ઉત્કંઠા છે પરંતુ લાચાર છું કે ફેબલ થતી તબીયતને લીધે અત્યારે બેઠી શકાતું નથી. એટલે મારા મનની મુગ્ધારકઆદી આ આજના હસારાથી પ્રદર્શિત કરી હું બેસી જવાની છુટ વહિં છું.

નવાળ:-હા, હા.

છુટ છે તમને બધી તબીયત થતી તમ ફેબલ છે

ટ્રીટમેન્ટ હવે કરવી તમારી એ નસીયનો બેલ છે.

બધ સભા બરખાસ્ત કરવામાં આવે છે.

શીવજી:-અને સહુને રસ્તે પહોંચાની આજા ફરમાવવામાં આવે છે.

નવાળ:-નવાળ પાનપટ્ટો ખાનકી જય.

બધા:-નવાળ પાનપટ્ટી ખાનકી જય.

શીવજી:-શીવજી શેત માંહીઆકી જય.

બધા:-શેવમાંડીઆડી જય.

નવાખ:-સચુર, પહેલાં કહો કે મીસ પ્રમીલા દેવીકી જય.

બધા:-મીસ પ્રમીલા દેવીકી જય. (બધા જાય છે)

નવાખ:-મીસ પ્રમીલા, હવે તમારી તબીયતની ટેમ્પરેચર કેમ છે?

પ્રમીલા:-છે તેમ છે. મને એક ડોઝનીજ જરૂર છે.

નવાખ:-તે આણી આપવાને સેવક મગર છે.

(નવાખ જાય છે.)

શીવજી:-(સ્વમત) ચલો પાપ એની મેળેજ મર્યું. હવેલા લાઇને એ પાછો આવે એટલામાં આપણે ઢાવ અજમાવી લઇએ. અને નસીબનો ખેલ કરતાં અનુભવમાં ફાવી જઇએ.

(પ્રકાશ) મીસ પ્રમીલા.

પ્રમીલા:-કોણ દગડું! બોલ રું છે.

શીવજી:-અનુભવની વાત છે.

પ્રમીલા:-પણ જણાવતો ખરો.

શીવજી:-તો સાંભળો! આ લોકરો.

હે મન હરણી નાર અણીયાળી તુજ આખડી;

જોઇ વાગ્યા ખાર આ ભડકી ભુર રાતો થયો.

કચન વરણી કામ જીવરમાં ખુંચી મુઠ;

પગે પડું છું માય અરજ કદી છું આટલી.

પ્રમીલા:-શરમ છે દગડું, ક્યાં એક નોકર અને ક્યાં હું તારી શેઠાણી. ક્યાં મધુર શરબન અને ક્યાં ગટરનું પાણી.

શીવજી:-એ બાઇ સાહેબ, શેઠાણી થાવ તારે ખરાં, પરંતુ ખ્યાન રાખી સાંભળી લ્યો. કે હું કાઇ આલી મવાલી નથી. પણ ખ્યાનદાનનું ફરજદ છું. અને મુળમાં તો એક મોટો વેપારી છું.

પ્રમીલા:-તો પછી આમ ઘાટી તરીકે શા માટે નોકરી રહ્યો છે
શીવજી:-શું કંઈ બાધ.

સંજોગ કડોડા આવતાં ત્યાં હૃદયમાં આધાત છે.

પણ મૂળમાં છું ખાનદાન એ અનુભવની વાત છે.

પ્રમીલા:-બસ ગમે તે હો પરંતુ મેં તો નવાબ પાનપટ્ટીખાન
સાથેજ પરણવાનો નિશ્ચય કીધો છે. કારણ મારા બાપને પરણાવી
આપવાનો એણે કાલ દીધો છે.

(નવાબ પ્રવેશ છે ને બંનેને વાત કરતાં જોઈ છુપાય છે)

શીવજી:-એ બાધ સાહેબ, એ બધી નવાબ સાહેબની જના-
વેદી ભાત છે. એના ઉત્તર વિશ્વાસ રાખવો એ ખીન અનુભવની
વાત છે.

નવાબ:-(સ્વગત) હો સાંભળો બાધઓ.

જાત નોકરની છતાં પણ હસ્કરથી ભરેલ છે.

નોકર મળ્યો વીકરેલ એ પણ નસીજનો ખેલ છે.

પ્રમીલા:-ત્યારે શું તમે મને મારા બાપનું ચોકડું ગોઠવી
આપવાનું વચન આપો છો?

શીવજી:-આપદાદાના બોલથી.

બધાઈ છું આજે તમારા બાપને પરણાવવા

ને તેમ કરીને દીલ તમારું જીતવાને કાવવા.

પ્રસંગથી ખાત્રી થશે શીવજી મહા ઉદાત્ત છે;

જીદથી સુધરી જશે એ અનુભવની વાત છે.

નવાબ:-(સ્વગત) મારો દીકરો મારાજ ધરમા રહીને મારૂંજ
નખખોદ કાઢવા તૈયાર થયો પણ શીકર નાંહું હમણાંજ એને મર્યાદા
દઈ છું. વળે. (પ્રકાશ) દમડુ, દમડું, જા આજે તને તારી નોકરી-

માંથી બરતરફ કરી પાણીયુ નાળાએ પકડાવવામાં આવે છે.
મમળ્યો માટે હવે,

/ પગ દીધા મુજ ધર મહીં તો વાત બહુ વંડેલ છે
સમજી જાને કે તો પછી પુરો નસીબનો ખેલ છે.

શીવજી:-પણ સાહેબ મારી કંઈ કસુર.

નવાળ:-હ્યો. એક તો વળી શેઠનું બુદ્ધિબુદ્ધ ઉઠાવી જવાની
તબવીજ કરવી અને વળી ઉપરથી પૂછવું કે મારી કંઈ કસુર ખેવ-
કે, જા ખસ.

ટકટક વધુ ના કર કારણ મમજ આ ગયેલ છે,
આજથી વીકરી ગયો તારા નસીબનો ખેલ છે.

શીવજી:-તો શેઠ તમે પણ ચાદ રાખજો કે.

★ હાથે કરી વહોરી લીધેલો આજે આ ઉત્પાત છે,
અંતમ ભુરો આવશે એ અનુભવની વાત છે.
(ભય છે.)

પ્રમીલા:-શાંત પડો નવાળજી.

નવાળ નહિં નહિં ખસ.

પ્રમીલા:-હવે બમ ચયું.

નવાળ:-હાથે.

લાચારણુ ચુરસો સમાવવા તું અહીં આવેલ છે,
તારી શરમને કાજ બચ્યો એ એના નસીબનો ખેલ છે.

હાં. પણ બહાલી પ્રમીલા તું મને વહાલાર છે ને?

★ પ્રમીલા:-જરૂર.

નવાળ:-તો બધી દુનીઆ જખ મારે છે ત્યારે તો શરમાળ
બાળા તુંજ મારી પ્યારી થશે.

(ગાયન ૧૧ મું)

ચાંદ ૨ જો.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ :—ઉપવન.

(સંગ્રામસિંહ પ્રવેશ કરે છે.)

ગાયન ૧૦ મું.

સંગ્રામસિંહ :—(કરમાએલું કુલ કાઠી) કુસુમ ! મારી આશાની પેઠે તારી પાંખડીઓ ચીમળામ મધ છે, તું કરમામ મધું છે ; પરંતુ લુટાએલાનાં અવશિષ્ટ ધન પેઠે, પ્રેમીની સ્વપ્ન સ્મૃતિ માફક હું તારું રક્ષણ કરીશ. મૃત્યુ સુધી હું તને જાળવી રાખીશ. તારી કરમાએલી પાંખડી પાંખડીએ મારાં અફળ સ્વપ્નાઓ કાનગાર્યા છે. તારા અણુએ અણુમાં પ્રજ્વલના સ્મૃતિઓ જડામ છે. કૃષ્ણા ! હું તારો પ્રેમ કદિ પણ મેળવી નહિ શકું. તું કયા હું કયા ? પતંગિયુ બહુ તો દીપકમાં બળી મરે પણ રવિની જ્યોતિ પાસે એનાયા પહોંચાયજ શી રીતે ? હાત્રે, તારા નયનના અર્ચક મારા હૃદયના મરૂભૂમિને ન પલાળે, પણ એક દિવસ—હા ! કોઈક દિવસ તો એવો આવશેજ જ્યારે મારા સુહૃદ પાસે એસી તું જાણશે કે તારે ખાતર મરવાને માટેજ એકે હૃદય જીવ્યું હતું ત્યારે માટે માટે પ્રેમ નહિ તો કૃષ્ણા પણ તને મરેજ ! કંઈ નહિ

તો આંધુનું એક બિંદુ પશુ-જીવતાં નહિ તો મૃત્યુ પછી પશુ-હું તારાં તરફથી પામીશ. બસ બીજું મારે શું જોઈએ? એના આંધુનું એક બિંદુ! એ અમૂલ્ય ધન મેળવવા ખાટે કરોડો જીંદગીની તપશ્ચર્યા જોઈએ છે! મૃત્યુને આ કંઈ નહિ તો પેલે કંઈ આવજો! હું ત્યાં તારી વાટ જોઈશ. આ બંન્ન-મારે તો તારો વિયોગ-પશુ જેનો શાકજન નથી થયો તેની ખોટ ક્યાંથી હેાય? યોગ વિના વિયોગ કેવો? વસ્તુજ ન હોય તેના પડછાયા કેવો? પશુ આ વસ્તુ વિનાના પડછાયામાંજ જીવન આપું સમાયું છે.

માતી ગાતી

(કૃષ્ણાકુમારી પ્રવેશ કરે છે)

ગાયન ૧૩ મું.

કૃષ્ણાકુમારી :-ઝાણું! સંભ્રામસિંહ? શેના વિચાર કરે છે?

સંઃ :-રાજકુંવરી, તમારા

કૃષ્ણાઃ :-મારા? મારા શા વિચાર કરતા હતા?

સંઃ :-અત્યારે સર્વ તમારા વિચાર કરે છે.

કૃષ્ણાઃ :-કેમ?

સંઃ :-રાજકુમારી, અત્યારે મેવાડના રજપુતો બીઝને શેનો વિચાર કરી શકે? તમારું ને મેવાડનું રક્ષણ શી રીતે કરવું એજ અમારી ચિંતાનો વિષય છે.

કૃષ્ણાઃ :-ચિંતા કરવાનું ઇશ્વરને સોંપા.

સંઃ:-એ સોધ્યું સોપાય એમ નથી. ઇશ્વરને સર્વની ચિંતા છે. પરંતુ તેથી કંઈ એક મનુષ્યને બીજા મનુષ્યની ચિંતા મતી નથી?

કૃષ્ણાં:-ચિંતા કરીને પણ કરશો શું? જેનો ઉપાય ન હોય તેની ચિંતા કર્યાથી શો ફાયદો?

સંઃ:-જેનો ઉપાય ન હોય તેનીજ ચિંતા સહુથી વિશેષ થાય છે.

કૃષ્ણાં:-મેવાડમાં એટલું સૈન્ય પણ નથી કે પરદેશથી તેનું રક્ષણ કરી શકે?

સંઃ:-સૈન્ય? સૈન્ય નથી? પરંતુ સૈન્ય હોય તો પણ સરદાર ક્યાં છે? મેવાડના સરદાર તો પરસ્પર ઇર્ષ્યા ને દ્વેષ કરવામાં, કવતરાં ધડવામાં, દગાબાજીની જાળ ચુંચવામાં એકત્રીય થઈ ગયા છે. મેવાડ પર ચઢી આવેલા શત્રુઓને તેમની આંખ જોઈ શકતી નથી, શત્રુનો અવાજ તેમના કાનને સંભળાતો નથી, રજપૂતનું રૂધિર તેમના હૃદયને હલાવી શકતું નથી!

કૃષ્ણાં:-ત્યારે શું કરશો?

સંગ્રામઃ:-કોઈ નહિ આવે તો હું એકલો કેસરિયાં કરીશ. માફ માથું ખાઈ તમારે મેવાડને ચરણે મુકી જઈશ. માફ ધડ ઝુઝશે. માનસિંહને પાછો કાઢશે ને તમને ને મેવાડને ભયમુક્ત કરશે. એકલો હોઈશ તો પણ શત્રુને મેવાડની સીમમાંથી દુર કરીશ ત્યારેજ જ પીશ.

કૃષ્ણાં:-સંગ્રામસિંહ, અતિ સાહસ ખેડવાથી શો લાભ?

સંગ્રામઃ:-સાહસ તો સાહસ! પણ હવે મારાથી રહેવાનું નથી. રણમેદાનમાં જઈશ ને મૃત્યુ પામીશ. મારે જીવવું નથી.

કૃષ્ણાં :- જીવનું નથી ? જીંદગીથી કંટાળી ગયા ? હજી તો તમે યુવાન છો.

સંઃ :- કેટલાક યુવાનો પણ જીંદગીથી કંટાળી ગએલા હોય છે.

કૃષ્ણાં :- એવું તો કોણ પણ દુઃખ તમારે માથે આગ્યું હોય એમ લાગતું નથી.

સંઃ :- કોઈ બીજાનાં દુઃખ શું જાણે ?

કૃષ્ણાં :- તમે દુઃખી છો ? તમારા વડન પર વિધાદી બાયા સરખી પણ દેખાતી નથી.

સંઃ :- ના, ના મને કંઈ દુઃખ નથી. પરંતુ રાજકુમારી માત્ર બહારના દેખાવ પરથી કોઈનાં દુઃખ આપણે ના જોઈ શકીએ. બહારથી પર્વત શીતળ વાગે, એના પર તરુનુઓ ઉગ્યા હોય પરંતુ એનાં જ ઉદરમાં જ્વાળામુખીનો ભયંકર લાવા પ્રજ્વળી રહ્યો હશે તે કોણ જાણે ? બહારથી શીતળ લાગતા સમુદ્રનું હૈયું વડવાનળની દહાયથી નિરતર મળતું હશે તે કોણ જાણે છે ? આ આપણી જ પૃથ્વી જુઓ. કેવી શીત દેખાય છે ! પરંતુ કોઈ મહાનલ એના ઉદરને સેકી નાખતો હશે તે કેટલા જાણે છે ?

કૃષ્ણાં :- (આશ્ચર્યથી સંગ્રામ રહામું જોઈ) તમને કંઈ ગુમ દુઃખ હોય એમ લાગે છે.

સંઃ :- (સ્વગત) હા ! નયન ! વીધ-વાધ હૃદયને વીધી નાખ કે આ ચરણો આગળ હું મુડદું થઈને પડું !

કૃષ્ણાં :- સંગ્રામસંહ, આજ તમે જહુ ઉઘાડે થઈ ગયાહો એમ લાગે છે.

સંઃ :- ઉઘાડે તો રાજકુમારી હૃદયનિરાશ થઈ જાય ત્યારે કોણ ન જાય ? પરંતુ મેવાડની દક્ષા જોઈ હું જાણી જાઉં છું. મેવા-

ડને ખાતર મરવાને જન્મભુમિના હિતને ખાતર રણુયજ્ઞમાં આહુતિ આપવાને રજપૂતો મરી શીટતા પણ આજે દેશનું મારવ જાય છે, પ્રજ્ઞ રહે સાધ જાય છે, તો પણ કોઈ સ્ત્રિય યુદ્ધમાં જવાને તૈયાર થતો નથી ! પ્રિય વરતુને ખાતર પ્રાણ દેવાની જીકડા જતી રહી હોય એમ લાગે છે.

કૃષ્ણાં :- ખીજને ખાતર મરવાનું કોને મન થાય ?

સં :- શુદ્ધ રજપૂત હોય તેને થાય, સાચો ગ્રેમી હોય તેને થાય ખરો દેશહિતૈષી હોય તેને થાય. ખીજના કલ્યાણને ખાતર જન્મભુમિના મંજળને ચાટે જમતી શાંતિને અર્થે જીવ દેવો એજ ખરેખરો કલ્યાણનો માર્ગ છે એજ શાંતિ સુખનો પંથ છે તે રજપૂતો વીસરી ગયા હોય એમ લાગે છે એમ થાય છે કે અહિંથી કોઈ દુર દેશ આશ્રયો જઈ, મેવાડીઓનું મહોડું ન જોઈ ?

કૃષ્ણાં :- તમે ચલ્યા જાઓ ! તમે જાઓ તો--

સં :- તો ? તો શું ? તો કોઈને આધાર નહિ થાય. કોઈને આશ્રય નહિ થાય કે હું ક્યાં ગયો ? આકાશમાં ડગમાંથી સૂર્ય જતો રહે તો જમતી તિમિરમય થઈ જાય, ચન્દ્ર જતો રહે તો રજની આધળી થઈ જાય, પરંતુ ધ્રુમકેતુ જતો રહે તો શું થાય ? કોઈને કંઈ ન થાય. સૂર્ય પાછળ પૃથ્વી ખેંચાય છે, ચન્દ્ર પાછળ રજની માંડી થાય છે પરંતુ ધ્રુમકેતુના આકર્ષણ કોને લાગે ?-

ગાયન ૧૪ મું

કૃષ્ણાં :- પિતાને તમારે માટે ફેટલું માન છે તે નથી જાણતા તેમજ તમે આમ બોલો છો

સંઃ-રાજકુંવરી, માફ મગજ આજે ઠેકાણે નથી. મારાથી મને તે બોલાવું હોય તો માફ કરજો—પણ હું રાત થવા આવી હવે હું નહીં છું.

કૃષ્ણા:-હું પણ આવું છું.

(બન્ને જાય છે. પાછળથી અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે)

અમીરખાન:-(આધેથી કૃષ્ણા તથા સંગ્રામને જતાં જોઈ) થઈ રહી? મહોબ્બતની ગુફતગુ પૂરી થઈ? લયલા મજનનો ખેલ પૂરા થયો? પણ યાદ રાખજો મજન તારેજ હાથે તારી લયલાની જીદગીનો ખેલ હું ખતમ ન કરાવું તો! મારો શિકાર તું લઈ જશે? આફતાબને ઠેકાણે આસમાનમાં આગીઓ ચમકશે? બીમસિંહને મેં અર્ધો દિવાનો તો બનાવી મૂક્યો છે. હવે પૂરો દિવાનો બનાવું પુક મારીને એના જીમરમાં ચીનમારી મૂકી છે, તેમાંથી આજ મળ્યાવું: ને એ આગમાં લયલા ને મજન બન્નેને ખાખ બનાવી દઉં! રજપૂતાઈના ગુમાનમાં એણે માફ અપમાન કર્યું—મારા પર લ્યાનત વર્ષાવી. પણ રજપૂતાઈ! તારા ગુમાનનો દરિયો હશે તો હું આફતાબ બનીને તેનું ડીપે ડીપું ચુસી લઈશ! ક્ષયતાન! દોળખના ઠંડા મારમાંથી બહાર નીકળ ને ફના કરી દે આ ગુમાની મેવાડને! પાયમાલ કરીશ. પૂરા કરીશ, પીસી નાખીશ આખી રજપૂત ક્ષત્રિઓ નહિ અટકું આસમાનના તારે તારા લડશે, દરિયાનું ડીપેડીપું ના ફેંકશે, પહાડના પથરે પથર કમરશે પણ અટકીશ નહિ! ખુદા આવીને મારી કદમબોસી કરશે તો પણ કીનો લઈશ.

મારા તિરસ્કાર કરીને કૃષ્ણા, તું સંગ્રામ સાથે ઇશકના ખેલ ખેલે છે. પણ કંઈ નહિ તારા પેદરના માનમાં મેં જેર રેડ્યું છે. એ પેચા મનનો છે. ધીરે ધીરે એને પૂરો દિવાનો બનાવવો એ બહુ

જમર નથી. પ્રભ પર એ પહેલાં તો બહુ ખસા ચ્યો પણ હવે એને લાગે છે કે પ્રભએ પણ બહુ સહન કર્યું પ્રભને પણ ઉમારવી જોઇએ. તેને માટે ક્યો રસ્તો છે ? હજી મેં ચોક્કસ કંઈ નથી, પણ એના દિલમાં કીડા મૂક્યો છે તે ધીરે ધીરે એને ફાલી ખાશે. પછી દિલ વગરના રાજ્યા પાસે અમીરખાન ચ્હારો તે કરાવી "શકસો. જાઈ રાજાને મળું. જોઈએ; રક્તની ખાહેશ સંભળાવ્યા પછી મેં એને વાત કરી હતી તેની એના પર શી અસર થઇ છે ?

જામ છે.

પ્રવેશ ૩જો

રથળ:-રાજમહેલ આગળનો બગીચો.

સમય સંધ્યાકાળ

બીમસિંહ:- (પરિક્રમણ કરતો) બગત આખું શાંત ચપ્પ ગયું હોય એમ લાગે છે; પ્રકૃતિ પણ જાણે નિદ્રાને ખોળે લપાઇ જતી હોય એમ દેખાય છે; વૃક્ષ પર પર્ણ સરખું પણ હાલતું નથી. આકાશમાં પણ ફેટલી શાંતિથી સંધ્યાના રંગો ચમકી રહ્યા છે. શાંતિના આ નજારા સાંપ્રાપ્ત્યમાં કેવળ આર્ય હૃદયને અર્પાત છે. મધ્યાહ્નની ઝાળમાં તપી છોલું બગત અલારે ફેટલું શાંત લાગે છે ! એક માર હૃદયની ઝાળ શમતી નથી. કાષ્ઠ સ્થળે નહિ પ્રબળે એવો હતાનન, કેમ વનમાં નહિ પ્રકટેલો એવો દાવાનળ, કાષ્ઠ ચિંતામાં નહિ સળગેલો એવો દાહ મારા હૃદયમાં છીડી રહ્યો છે ! નબર ફેક ધું ત્યાં કેવળ અંધકાર-ધોર, હૃદય મુગળાવતો

અંધકાર જ માલમ પડે છે. પ્રભુ ! આ પ્રગાઠ અંધકારમાં પ્રજાશત્રુ એક કિરણ તો ફેક ! દમાના આ નિષિ ? તારે ત્યાંથી દયાના ઝરણુ સૂકાયાં ? સર્વ શક્તિમાન નિન્દાના સરખા મેવાડને બચાવવાને મેવાડનું એક કામલ પુષ્પ બચાવવાને તારી પાસેથી શક્તિ નથી ? હજારોને તાર્યા, કરોડોને ઉદ્ધાર્યા તો એ તારણહાર ! તું એક નિર્દોષ કન્યાને નહિ તારી શકે ? ક્ષમા કરજે પ્રભો ! મેં ન્હોતું જાણ્યું કે ન્દાના સરખા મુકુટનો તારા હૃદયને કચરી નાખે એટલો છે; મને ખબર ન્હોતી એક ન્દાના રાજદંડમાં હૈયાના ચુરા કરવા જેટલી શક્તિ છે, નહિ તો મુકુટ કદી પહેરતજ નહિ રાજદંડ હાથમાંજ ના લેત. મેવાડની પ્રજા કૃષ્ણાનું—આ પ્રભુ ! મેવાડ ! મારી મુકુમાર કૃષ્ણાનું બાર તારાથી ઝીલાતા નથી? વીરજનની ! એના ક્રોધ યરણુના આધાતથી તું ચંપાઇ જાય છે ? હજારો સનિકાના પદાધાત જેણે હસતે મુખડે ઝીલ્યા તેનાથી કુસુમનો રૂપશ્ચં ખમતો નથી ! પ્રજાને કૃષ્ણાનું મુખતેજ એ પ્રલયના ભડકારૂપ થઇ પડ્યું છે. એના શ્વસોચ્છવાસ નામના સીતકોર સમા બાસે છે, એનું જીવન તે પ્રજાનું મરણ બન્યું છે ! પ્રજા પણ ખિચારી શું કરે ? અનેકાનેક નિર્દોષ મનુષ્યો નારા પામ્યા. મેવાડની ભૂમિ રુધિરના રંગે રંગાઇ, જીતવાની જરા સરખીયે આશા નથી; દુશ્મનો નમ્ર ઘેરાને પડ્યા છે; નગરજનો અન્ન વગર, પાણી વિના ગાંડા જેવા બની ગયા છે ! એ બધું એક કૃષ્ણાને ખાતરજ કેની ? લોકો એ ન હોય એમ ઇચ્છે તેમાં શી નવાઇ ? રૂંદખૂંટો મેવાડમાંથી મરી પરવામાં ત્યારે ખિચારી પ્રજા કરે પણ શું ? પણ એ હોય ને જગત્ શાંત રહે એવો રસ્તો નથી ? એક નિર્દોષ કન્યાથી શાંતિમાં જીવી ન શકાય ? જમનાસિંહ એને પરણવા ઇચ્છે, માનસિંહ એને ખાતર

મેવાડને પાયમાલ કરવા તૈયાર થાય. આપું જમતુ એનું માતીક !
 હું ચાહું ત્યાં એને પરણાવું, બીજાને તેમાં શું ? બીજાને ન પર-
 ણાવું તો તેને શું મારી સાથે બડવાનો, મારી પ્રજાને પાયમાલ
 કરવાનો, મેવાડને છિન્ન-ચિન્ન કરવાનો અધિકાર મળી ગયો ? જમતુ
 આવા પુખ્તો તો દેવનાં પશુ મસ્તકે રહેવાને સરખા છે નહિ કે
 જો નિખુર ! તારા પગ તળે છૂદાવા-ચગદાવા માટે કેસરિયાં કરવાને
 નીકળી પડીએ એવી પણ સ્થિતિ નથી. આખા મેવાડમાંથી પાંચ
 સોત જશુ કેસરિયાં કરવા તૈયાર થાય તેમાં ઉલટો તેજાજ વિનાશ
 થાય. ત્યારે હું શું કરું ? માનસિંહ સાથે કૃષ્ણાને પરણાવી દઉં ?
 ના, ના. હવે તો મને તે થાય પણ એજ રાઠોડને મારી કન્યા
 નહિજ આપું. બળાતકારથી મેવાડનું સૌંદર્ય એ છુટે તે વેળા મેવાડ
 બલેટનાશ પામે. આ રાજ ત્યાગી હું જ કોઈ બીજો સ્થળે ન્હાસી
 જઈ તો ? દેખવુંયે નહિ ને દાઝવુંયે નહિ-પણ પછી ? મેવાડની
 શી ગતિ ? દેરીનું શું ? કૃષ્ણાનું કોણ ? દુશ્મનો એને છુદી નાખશે
 વરુએ એને ફાડી ખારો ! અમીરખાનની સલાહ માનીને નગરચર્યા
 કરવા ગયોજ ન હોત તો સારું ! એની સલાહ જહુ કિમતી હોય છે.
 મનુષ્યના હૃદયના ભાવો એ બહુ સારી રીતે જાણતો હોય એમ
 લાગે છે. પણ મેં એને બોલાવ્યો હતો છતાં હજીએ કેમ ન આવ્યો ?
 મારે અત્યારે સલાહની બહુ જરૂર છે. મારી શુદ્ધિ કામ કરી શકતી
 નથી. મારું મગજ બહાવડું બની ગયું છે. આંખને અધિકાર સિવાય
 બીજું કંઈ દેખાતું નથી, હૃદયને નિરાશા સિવાય બીજું કંઈ
 જાણતું નથી.

(અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે.)

ભીમઃ:-કોણ અમીરખાન તમે આવ્યા? બહુ સાડ મયું.
મારે અત્યારે તમારી સલાહની જરૂર છે.

અમીરઃ:-મહારાજ, મારી સલાહ લેખને શું કરશો? મારી સલાહ તમે ક્યાં કોઈ વાર માની છે કે હવે માનો?

ભીમ:-ના, ના, હવે માનીશ. એકવાર ન માની તેમાં ખતા ખાધી.

અમીરઃ:-મહારાજ, શી આવતમાં સલાહ જોઈએ છે?

ભીમઃ:-હુ શું કરું? મારી પ્રજા કચરાઈ ગય છે તેને બચાવવાને હું શું કરું? મને તો કંઈજ સુઝતું નથી.

અમીરઃ:-મહારાજ, તમારાથી થાય તે તમે કરું. હવે રૈયત પોતાનો બચાવ ન કરી શકે તો હો એને કચરાવા દો.

ભીમઃ:-રૈયતને કચરાવા દઈ? મારા જીવતાં મારા મેવાડને મરવા દઈ? અમીરખાન શું બોલો છો?

અમીરઃ:-(સ્વમત) એને રૈયતને મેવાડની લાગણી ઘણીજ છે. એ લાગણીને લીધે એ કોઈ પણ કાર્ય કરતા અટકે એમ નથી. એની એજ નયજામને પુરેપુરો લાભ લઈ. (પ્રજાજ) મહારાજ, રૈયતને ખાતર રાજ્યએ દુઃખી થવું?

ભીમઃ:-અલખત! પ્રજાના કટ્યાણુ માટે રાજ્યએ પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપવો પડે તોપણ આપવો.

અમીરઃ:-નામદાર, એ અમથી વાતો છે. કોઈ કોઈને ખાતર ભોગ નથી આપવું. પોતપોતાનું લઘુ સૌ પોતપોતાની મેજે કરી લે એટલે બસ. પીજી વાત ઇન્સાનને માટે નથી.

ભીમઃ:-અમીરખાન, તમે સાચા ધ્વજિયો નિહાળ્યા નથી તેમાંજ આમ બોલો છો. પોતાના બંધુઓ માટે પોતાની માતૃભૂમિને

ખાતર ફેટલાયે ક્ષત્રિયોએ પોતાના પ્રાણના અલિધન દીધા છે, તે પ્રાણરથાયે પ્રિય એવી પત્નીને પુત્રીઓને ચિતાના બડકામાં જીવતાં સળગી જતી જોઈ રહ્યા છે !

અમીર૦:-પોતાની પત્ની અને પુત્રી ! મહારાજ, મહારાજ તમે શું ખોલો છો ? એવું દિલ કોનું હોય કે બીજાને ખાતર પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રીને કુરબાન કરે ? મહારાજ, માફ માનો તો અવા આવા વિચાર મગજમાં લાવશેજ નહિ ! એવા વિચાર અજદા જેમ પોતાના શિકારને પોતાની તરફ ખેંચે છે, ક્ષયતાન આદમને ખેંચે છે તેમ ઇનમાનને ખેંચીને પછી આગમાં તેને સળગાવી દે છે ! કુરબાનીના વિચાર ઝોલિયાઓને કરવા દો. સાધારણ ઇનસાનથી એવા કામ નહિ થાય.

બીમ૦:-અમીરખાન, ત્યારે મારી ગરીબ પ્રજાને વંદેર્જનયામાં ઉડતા ખરી પડેલાં પાંદરાંઓ પેઠે નિરાધાર, નિઃસહાય હાલનમાં શત્રુઓના હસ્તમાં સાંધી દઉં ? કોઈ માર્ગ છે બચવાનો ?

અમીર૦ :-મહારાજ, રસ્તાતો ખેજ ખૂદ્યા છે.

બીમ૦:-એ રસ્તા ? એ રસ્તા ખુદ્યા છે ? ત્યારે તમે બતાવતા કેમ નથી ?

અમીર૦:-એક ઉપાય માનસિંહને એ કન્યા તમે આપો તે છે. પણ મહારાજ, માનસિંહને આપવા કન્યા તમે કોઈ કંગાલમાં કંગાલ રજૂપૂતને આપી દો, વિનાશના મુળમાં એને મોકલી દો તે માફ ! હું માનસિંહને મિત્ર છું પણ મહારાજ, હું કોઈ પણ આદમીને પોતાની પુત્રી એને આપવાની સાલાહ આપું નહિ.

બીમ૦:-એ રહોડ રાજાને હું કન્યા આપવાનો નથી જ. પણ બીજો રસ્તા કયો છે ?

અમીર૦:-ના, ના, ખીજો રસ્તો કોઈ નથી. મહારાજ આ ૧૫-૨૦ થી એવો રસ્તો લેવાયજ નહિ.

ભીમ૦:-પહેલાં કહો તો ખરા કે એ રસ્તો કયો છે? પછી નિર્ણય કરીશું લેવો કે નહિ?

અમીર૦:-મહારાજ, એ રસ્તો તે રસ્તોજ નથી, કોઈકજ એ રસ્તે જઈ શકે. વાંધને સિદ્ધી બરેલા બયાનક જમલમાં હથિયાર વગર મુસાફરી કરી શકાય, પહાડો કોતરીને તેમાંથી ચાલ્યા જવાય, દરિયામાં ઉછળતા મોગનઓમાં વગર વહાણે ચાલી શકાય પણ આ રસ્તો! મહારાજ, જ્યાં દો હું અમથોજ બેસ્યો.

ભીમ૦:-પણ કહેવામાં શો વાંધો છે?

અમીર૦:-મહારાજ, મારી જીભના કાપીને કકડા કરશો તે તેમાંનો એક પણ કકડો એના વિષે એક લટુક બોલશે તો હું તેને કચરી નાખીશ.

ભીમ૦:-અમીરખાન, તમે જાણતા નથી કે સંદેહના ગાઢ અંધકાર કરતાં ગમે તેવી ચિંતાના બયાનક કડકા સારા લાગે છે; સંશયની પ્રાજ્ઞહારક તૃષા કરતાં હલાહલ વિષનું પાન પણ મિષ્ટ લાગે છે; ગુંચવાડાની ગુગચામણ કરતાં નરકના મેદાનની ઝેરી હવા પણ સુધા સરખી લાગે છે!

અમીર૦:-તમે જે સાંભળીને ચમકી ઉઠશો, સારી દુનિયાને દોજખ બનાવો દેવા માંગશો. મને ક્ષયતાન માનશો તેવી મારી પાસથી દઢાવીને શું કામ છે?

ભીમ૦:-નહિ, નહિ અમીરખાન, મહારાજો નહિ બોલો. ગમે તેવી ભયંકરમાં ભયંકર વાત હશે તો હું રહેજ પણ આશ્ચર્ય વિના, જરા પણ મહારાટ વગર, લેશ પણ સંકોચ સિવાય સાંભળીશ. બોલો!

અમીર૦:-મહારાજ મને શા માટે ફરજ પાડે છે? હું જાણું છું કે રજપુતો બહાદુર છે જન્મમાં પોતાના સર્વ પ્રિયજનની કતલ થતી હસતે મુખે જોઈ રહે છે. તે તમે મહારાજ, એવા રજપુતોના સરદાર છો, પણ તમારાથીજે એ વાત ચમક્યા વગર સાંભળી નહિ શકાય.

ભીમ૦:-ભલે : તમે તમારે કહો.

અમીર૦:-મહારાજ, હું કહીશ તો મારા પર સ્થાનત વર્ષાવરો, મને કતલ કરી નાંખશે. પણ મહારાજ, હું એ ઉપાય લેવાનું કહેતો નથી.

ભીમ૦:-હું તમને અભયવચન આપું છું. જોવો.

અમીર૦:-મહારાજ ગળે સોનાની સાંકળી હોય પણ કદાચ તેને લીધે ગળુ રૂપાઈ જાય, કંઠે ફસાઈ જાય તે આપણો જન જ્યેષ્ઠમમાં આવી જાય તો એ સાંકળીનું શું કરીએ ?

ભીમ૦:-તોડી નાંખીએ, પણ તમે કહેવા શું માંગો છો ?

અમીર૦:-મહારાજ, એવીજ રીતે દેશને મળે સોનાની સાંકળી વિટળાએલી હોય તે તે દેશને ફાંસી દેતી હોય—પણ એ જીવતી સાંકળી હોય તો તેને કંઈ થાય ?

ભીમ૦:- (ચમકીને આવેશથી અમીર તરફ ધસી જઈ) અમીરખાન ! અમીરખાન !

અમીર૦:-મહારાજ—

ભીમ૦:- (ડોળા ફાટી) તમે મને સલાહ આપો છો ?

અમીર૦:-જાહેનવાજ, હું સલાહ નથી આપતો. એકજ રસ્તો લેવાય નહિ એવો રસ્તો—રહ્યો છે તે મેં તમે ધણી જાણ કરી ત્યારે કહ્યો.

ભીમઃ:-તમે પણ પ્રજના પણમા લાભ્યા ?

અમીરઃ:-ખુદાવિદ, તમારી રૈયત એનો પૂકાર કરી રહી છે, હું તો એને છેલ્લા ઉપાય તરીકે પણ ન લેવાય એવો રસ્તો કહું છું. મહારાજ, એમાં મારે શો લાભ છે ? હું જાણું છું કે દુનિયા એ જોજ રીતે જાયતી હોય, અ.ખુ આસમાન એના ફકતે લીધેજ જમીન પર ગરી પડતું અટકી રહ્યું હોય, ખુદા પણ જીન્નતમાંથી એને માટે પૂકાર પાડતો હોય તો પણ એ ઉપાય લેવાય એવો નથી ! બલે, મેવાડના મહેલો ખેદાનખેદાન થઈ જમીનદોસ્ત થઈ જાય, મેવાડના રહાડના પત્થરે પત્થર રજપૂતોની કબ્ર બની જાય, રજપૂતના જમીનની હસ્તી દુનિયાની સપાટી પરથી નાખુદ થઈ જાય, દુકડો રોટલાને મટે મેવાડીઓ પરદેશમાં ધેરધેર બટકે તો પણ-તો પણ એ ઉપાય લેવાય નહિ.

ભીમઃ:-(ગાઠ વિચારમાં પડી ખજાવરે ડાબે અમીરખાન રક્ષામે જોઈ રહે છે.)

અમીરઃ:-નામદાર, શો વિચાર કરી રહ્યા છો ? એ રસ્તો લેશો ? ના, ના ! ખુદાવિદ રૈયત ગમે તેટલો પૂકાર કરે, મેવાડની જમીનનું જીવર ફાટે ને એમાં આખું મેવાડ દટાઈ જાય, મેવાડના દિલના ચીરેચીરા થઈ જાય તો પણ તમારે શું ? મેવાડની રૈયતે તમારું શું જાણું કર્યું છે. મેવાડે તમને શું આપ્યું છે કે તેને ખાતર તમે આવી મહોટી કુરખાની કરો ? ગરીબ પરવર તમે તમારે નીરાંતે એશઆરામમાં જીંદગી ગુજારો. તમે શા માટે કંગાલની માફક શીકર કરો છો ?

ભીમઃ:-(ભયંકર વિચારમાંથી ચમકી ઉઠ્યો હોય તેમ) હેં ? અમીરખાન, અમીરખાન પત્થર ખાતર હવે બંધ કરો.

[અમીર:-અધ કંઈ ? શા માટે ? ખુદાવિદ, મેવાડની શી મહદુર કે તમારી પાસે આવું કામ કરવાવાની આદિશ રાખે ? રૈયતે તમારે ખાતર શું કર્યું છે કે શાહજાદાને વાસ્તે આવા સુખન કાઢે ? જે રૈયત પોતાની શાહજાદાનો પણ બચાવ કરી શકતી નથી તે રૈયતને દુનિયા પર હસ્તી ધરાવવાનો હક પણ શા છે ? જે મેવાડ પોતાની દુખ્તરતુ રક્ષણ નથી કરી શકતું તે મેવાડનો તમારા પર શો હક છે ? બલે જહાનનમમાં જાય મેવાડ—

બીમ:-અમીર-ખાન ! મેવાડ ગમે તેવું હશે પણ એ મારી માતૃભુમિ છે ! નિર્બળ છું, મારું હૃદય દુર્બળ છે. બાપી મેવાડ ખાતર ઠાઠ પણ ભોગ આપવો, જનનીને માટે જીવન દેવું, જન-ભુમિને કાળે જહાનનમમાં જવું પડે તો પણ જવું એ અમારા રજા-પૂતોને! કુલધર્મ છે.

અમીર:-બ દેનવાજ, દેશને ખાતર જે એક દિવાનું દઈ ગયો વતનને આપ્યાદ રાખવા જે ફકીર બની ગયો હોય; જેના દિવમાં હંમેશ દેશદાઝનો આતશ સળગ્યા કરતો હોય; દેશને જેતાં જેતા જેના ચરમની રોશની પણ છુટ્છ મધ હોય; સારી આતમને છોડીને, જીગરને પણ કચરી નાખીને જે દેશનોજ બંદો બની ગયો હોય; જેના ખુનને છુંદે છુંદે, બદનની નસેનસમાં દેશદાઝના મડકા ઉઠતા હોય, ને જેના મગજને દેશના અવાજ કાનમાં ગાજનાજીને બેદામ બનાવી મુકતા હોય તેજ ઝોવા કામ કરે. આપણા જેવા ઇન્સાન એવું કરવા જાય તો જરૂર ખવા જાય, તેમનાં સ્ત્રી પુત્ર રક્ષણી મરે !

(તેપથમાં બિખારીનો અવાજ સંભળાય છે ‘કાઈ બૂખ્યાને અન્ન આપો’)

ભીમઃ-(કાન દધ) એ કાણુ છે? અમીરખાન, બુઝો એ કાણુ છે?

અમીરઃ-(બહાર નજર કરી) નામદાર, કાષ્ઠ બિખારી ભીખ માંગે છે.

ભીમઃ-એને બોલાવો અહિં આ.

અમીરઃ-નામદાર, બિખારીનું અહિં શું કામ છે?

ભીમઃ-એવાડનું કાષ્ઠ પણ અતની ભીખ માંગનાર મનુષ્ય મારા આગળથી નિરાશ મધને નહિ જાય.

અમીરઃ-(જઇને બહુજ નિર્જળ, મહામહેનતે ચાલી શકે એવા દુકાળિયાને લઇને આવે છે)

ભીમઃ-એકરા, તારે અન્ન જોઇએ છે?

દુકાળિયોઃ-હા, મહારાજ.

ભીમઃ-અભાર સુંધી તને ભીખ માંગતા અન્ન ના મળ્યું?

છાકરે :- (તુટેને અવાજે) મહારાજ, દસ દિવસ થયાં અન્નનો

જુદાણો પણ નથી મળ્યો!

ભીમઃ-(મ્હોટયો) અરે! છે કે કાષ્ઠ?

પ્રતિદાર્ઃ-(પ્રવેશ કરીને) આજા મહારાજ!

ભીમઃ-મ્હેનમાં જે અન્ન વધ્યું હોય તે લઇને ઝડ

આક આવ.

છાકરેઃ-મારાથી નથી ઉભા રહેવાનું (બેસી જાય છે)

(પ્રતિહારી અન્ન લઇને હાજર થાય છે અને છાકરાને આપે છે.)

ભીમઃ-છાકરા અહિંજ બેઠો બેઠો તું ખા.

(છાકરા ખાતો નથી)

ભીમઃ:-પુત્ર? ખાતો કેમ નથી? બીજું કંઈ જોખએ
કે તારે?

છોકરો:-ના, પણ હું એ ઘેર બધ જઈશ.

ભીમઃ:-હજી કિવસનો તું જૂખ્યો છે તો અહિં ખાતા તને
શા વાંધો છે?

છોકરો:-મારી મા ઘેર જૂખી પડી રહી છે. તેને ખવડાવ્યા
પછી હું ખાઈશ.

ભીમઃ:-તારે મા પણ છે? ને તેને મૂકીને તું જમી નહિ
શકે? છોકરા, તારો બધો હેવાલ મને કહે. આ કામમાં ને આરી
દશામાં માને જમાડ્યા પછીજ જમે એવા કેટલા હશે?

છોકરો:-(શોકથી ને અશક્તિથી કંપના અવાજે) અમે ત્રણ
જણ હતાં. હું, મારી મા, ને મારો ન્હાનો ભાઈ. અમારી પાસે
કંઈ પૈસો નથી-પહેલેથીજ ન્હોતો. મારી મા બહુ વખતથી માંદી
છે. એનાથી ઉઠાતું નથી. મેને કાંઈ દહાડો ઉજી થઈને ફરતા મે
જોઈજ નથી! હું ને મારો ભાઈ ભીખ માંગી ભાવી માને ખવડા-
વીને વધે તે અમે ખાતાં. પણ દશ દિવસથી અન્ન નથી મળતું.
માનુ તો જમ તેમ કરીને પેટ ભર્યું. પણ મારો ભાઈ એ દિવસ
પરજ જૂખથી મરી ગયો! (જરા મટકીને) પચુ-પચુ મારી મા ને
જણતી નથી. એણે પૂછ્યું કે 'તારો ભાઈ ક્યાં ગયો છે? ત્યારે મેં
એને કહ્યું કે એને તો કાંઈ પૈસાદાર માણસે રાખી લીધો' એ
સાંભળીને એ બહુ ખૂશ થઈ પણ (દુઃખ અવાજથી) મને...જરા
...પાણી

ભીમઃ:-(પ્રતિહારીને) જા, એકદમ પાણી લઈ આવ-પણ
છોકરા, તું સહ કેમ ગયો? તને કંઈ દુઃખ થાય છે?

અમીર:-મહારાજ, બુખને લીધે એનામાં જરા પણ તાકાત રહી નથી.

પ્રતિહારી પાણી લઈ આવે છે.

ભીમ:-તો, હોદરા લે આ પાણી કેમ બોલતો નથી ! આ પાણી માથું જો જરા આંધ્ર ઉમાડ તારાથી ન પીચાય તો આ પાશે.

(હોકરો બોલતો નથી)

અમીર:-(એના શરીરને અડી) નામદાર, એના હાથપગ છેક ડંડા છે હવે એનામાં કંઈ રહ્યું કોઈ એમ લાગતું નથી.

હોકરો:-(છેક ઉડણુમાંથી) બો મા ! મા ..રી મા !
(અચોક્કસ ખાઈને પાછો પડે છે)

(મહુ સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહે છે પડેલા પડે છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

શિક્ષક:-(લલિતાને અંગ્રેજી શિખારવો) મિસ લલિતા, તમારો સ્ટડી હજી જોઈએ તેવો આગળ વધીયો નથી એકઠામાંની પ્રાણી આમ ધીમા ધીમા શું ચાલેય ? દેડકાની કાણી ઠેકડા મારો ઠેકડા (સ્વગત) આજે પેટા ભવજીને અહિં આવવાનું કહ્યુંય તો આને એના ૧૨ ફેટલો પ્યાર છે તે કદાવી જોડે (પ્રકાશ) આજે સૈનો પાડશે?

લલિતા:-The Donkey and Its Daughter

શા:-તો તો જાણે એજાબિયા, તાર પછી ?

લઃ:-Love નો.

શાઃ:-લવ મને મારો ફ્રેન્ડ લવજી યાદ આવે છે?

લઃ:-લવજી?

શાઃ:-હા, મારો ફ્રેન્ડ છે તમે બી ઝેને જાળખોય કે શું?

લઃ:-(શરમાતી) ના-હા એટલે રહેજસાજ જાળખું છું.

શાઃ:-તમે ઝેને કેવી રીતે જાળખો?

લઃ:-પહેલાં આઈઁ એક બે વાર એ આવેલા.

શાઃ:-હવે એ નથી આવતો? પણ ક્યાંથી આવો ખિચારાને ટાઇમ બી. કર્યાય મળેય જ?

લઃ:-હમણા એ બહુ હમમ્મા રોકાયાછે.

શાઃ:-(હસીને કામમાં? મારા બેટાએ કામ બી ઠીક શોધી કાઢ્યુંય તો!

લઃ:-કહો તો ખરા એવું તે 'શું' કામ છે કે તેમાંએ એટલા બધા રોકાઈ ગયા છે?

શાઃ:-અરે! ખિચારાને ખાવાનો બી ટાઇમ નહિ મળતો હસીને હા, હા, લવજી ડીકરી! તે કામ બી ઠીક શોધી કાઢીયુંય જો!

લક્ષિતા:-પણ તે છે શું? કહો તો ખરા!

શાવકશા:-પચ્યા લવજી! એ બી તે ઠીક કીધું. શોધી શોધીને પારમેજી શોધી કાઢી!

લક્ષિતા:-(ચમકીને) હેં શું બોલો જો?

શાવકશા:-એમાં ચમકેય કાંય? બુદ્ધીન લગન નહિ થતાં શું? મારી જોડે એ પાન્સી સોમાયટિમાં બુમીયોય એટલે ઝેને બી ફાવટ આવેય-ને નવમ્મના વાત તો એ છે કે એ પારમેજી બી ઝેના

પરથી આવરણ નયન-એવું તે લવણમાં છે બી શું? હું પછરી
હોઉં તો એની સાંભે બી ના બેઠું.

લલિતા:-લવણ ?-પારસેણ !

શાવકશા:-એમાં તમને શું મધ ગીયું? આ હંછેરેલા સાપની
કાણી ફણા કાઢીને કાંઈ ઉભાન?

લલિતા:-હું જાઉં છું. આજે બેઝન નથી કરવું.

શાવકશા:-જ્યાં છે ત્યાં કંઈ બી જગરો ઘોંટાળો થયોય. તમને
બી કંઈ એના પર વલગણ સલગણ હોય એમ લાગેય!

લલિતા:-મને? મને શું હોય? ના, ના. હવે કંઈ નથી.

શાવકશા:-હવે નહિ ત્યારે પહેલાં કંઈ બી હતું ખરું એમ કહેવતી!

લલિતા:-એણે મને છેતરી-

શાવકશા:-ના, ના. મિસ લલિતા એવણે તમને છેતર્યા નથી!
એ તો મેં એના પર તમને કંઈ બી માયા મહોળ્મત છે કે નહિ
તે જણવાની યુક્તિ કરી એવણે મારા ફેંડ ચાપચ એટલે એની
બધી બાબતમાં હું ઇન્તેરેસ્ત લેવું.

(પ્રમિલના પોશાકમાં લવણ દાખલ થાય છે.)

લવણ:-લલિતા, તમારા બાપા શિવણ સેવ ગાંઠીયા છે કે ?

લલિતા:-શું કામ છે ?

લવણ:-મારે મળવું છે.

લલિતા:-જોઈ આવું. છે કે નહિ (નય છે)

શાવકશા:-લવણ ! તું ફાવિયોય દીકરા એ યુગ્મયુગ તારજ
છે. ચાર ચોખા નાંખી બાવી એનો બાપ-નહિ રે! દીકરી એનો
જીગરજન કહેજનો કકરો અને વફાદાર ભરથાર બની જ.

લલિતા:-(પ્રવેશ કરીને)-નથી એ તો જરી બજારમાં ગયા છે.

શાવકશા:—આલો; કું રળ લેવશ. મારે જરા કામ છે (જ વછે)

લવણ:—અરે શું કામ છે તે તું નથી જાણતી? મારે એમની સાથે પરજીવુ છે

લક્ષ્મિતા:—હેં 'પરજીવુ' છે બાપ! તને કંઈ જ્ઞાન છે કે નહિ. થાદ કં. કોઈને 'પદ્મે' કોઈના ધરમાં નહિ ધુસી આવી હોય.

લવણ:—અરે એમ તો કું કાચી નથી. બોલ તારો બાપ ને રમવણ સેવ ગાંઠીયો ખરો કે નહિ.

લક્ષ્મિતા:—હા રો.

લવણ:—જરે જરામાં 'અનુભવની વાત છે' અનુભવની વાત ને એમ બબડાયા કરે છે તેજ કે નહિ?

લક્ષ્મિતા હા તેજ

લવણ:—ત્યે ને તેજ મારો ભવિષ્યનો ભરમાર છે.

લક્ષ્મિતા:—અરે પણ બાપ તને આવો ધરડો ધુવડને કેમ પસંદ પડે?

લવણ:—પસંદ પડે કે નહિ પડે પરંતુ મારે તો મારા બાપની ખાતર એમના સાથે પરજીવું પડશે.

લક્ષ્મિતા:—હે તમારા બાપને ખાતર મારા બાપની સાથે પરજીવુ પડશે. ટ-શું?

લવણ:—ટલે એજ કે તમારા બાપ જો હું તેમની સાથે પરજીવું ના કરા બાપનાં લગ્ન તમારા સાથે કરનાર છે. સમજ્યા?

લક્ષ્મિતા:—શું ના? માના લગ્ન તમારા બાપ સાથે કરનાર છે? અરે પ્રભુ મારાં લગ્ન તો ક્યારનાં થઈ ગયાં છે.

લવણ:—શું તમારાં લગ્ન થઈ ગયાં છે? તો તમારા બાપ તમારું માન બાપની સાથે નાતર કરવાના હશે.

લક્ષ્મીતા :-અરે ભગવાન ! મારો લવજી એત્યારે ક્યાં છુપાયો-હેં

લવજી :- (સ્વમત) એ તો અત્યારે મીસ પ્રમીલા બની ગયો છે.

લક્ષ્મીતા :-ઓ લવજી. લવજી. શું તારું મધુરું નામ.

લવજી :- (સ્વમત) તેથીજ આ 'બંદને મધુ' એ લવડરનું

હિપનામ.

લક્ષ્મીતા :-હા. પરંતુ બાપ તું મસ્કરી તો નથી કરતીને ?

લવજી :-મસ્કરી કરતો હોઉં. અરે કરતી હઉં તો મને તારા લવજી લવડરના સમ. જો જોઈએ. આ તેણે મને લખી આપેલું કારનામું (બતાવે છે.)

લક્ષ્મીતા :- (કારનામું વાંચીને) બસ થઈ ચુક્યું. લવજી. 'હાલા લવજી તું શાંતિ રાખજે. આ તારી વફાદાર મહોરદાર આજે આ ધરને ત્યાગ કરી-(નાસી જવા બધ છે.)

લવજી :- (અટકાવીને) સભુર લક્ષ્મીતા ઉતાવળી ન થા. પહેલાં જો તો ખરી કે મારો બાપ તને ગમે છે કે નહિ. જો (સાડી,કાઠી) નાખી લવજી તરીકે જાહેર થાય છે.)

લક્ષ્મીતા :-ઓહ મા આ શું. (બેટી પકડું) લવજી લવજી તે મને પુરેપુરી બનાવી.

લવજી :-નહિ એવો તારી કસોટી કરી, હાં પશુ જોતે આ ભેદ કાઢને ફેડી ફેટી કારણ તારો બાપ તને મારી સાથે પરભાવના બીલકુલ નાગજ છે. એટલે તેનેજ હાથે આપનાં લગ્ન થાય તે માટેજ મેં આ યુક્તિ શોધી કાઢી છે. સમજી.

લક્ષ્મીતા :-હા સમજી. પરંતુ એ યુક્તિ પાર કિતાર ! તજી મારે અને તમારે ફટલાક નવીન પાઠો તૈયાર કરવા પડશે.

લવજી :-તેની તું શીકર ન રાખ. એતો કું તને એવા મીઠા
મીઠા પાઠો પઢાવી દેજ. કે તું પણ તે હોંસે હોંસે શીખી જઈશ.
લલીતા :-હીક તો ગ્રોફેસર સાહેબ એવા મીઠા મીઠા પાઠ
પઢાવજો.

(નવાળ આવી પહોંચે છે.)

નવાળ :- (અંદરથી) ભાઈ અરે જો સેવ મહીઆવાળા
શ્રીવજીભાઈ પારણાં ખેલો.

લવજી :-અરે આતો નવાળ મીસ પ્રમીલાની શાધમાં આવ્યો
જણાય છે. લલીતા તું જા અને છાનીમાની જોયા કર કે આ
લવજી તેને કેવો લટ્ટે બનાવે છે.

(લલીતા જાય છે. લવજી પારણાં ખેલે છે. ને નવાળ અંદર
દાખલ થાય છે).

નવાળ :-હીક. પ્રમીલા પ્રમીલા તું ક્યાં છે.

લવજી :- (સ્વગત) તારી બાબુમાં (પ્રકાશ) કેમ નવાળ
સાહેબ તમારે કોનું કામ છે? અને જાને આ બેજુ કેમ ચાલે છે?

નવાળ :-હીક. પ્રમીલા પ્રમીલા (બેઠ છે. પરંતુ લવજીને
પુરૂષ વિષે જોતાં આશ્ચર્યથી)

અરે રે! પ્રમીલા બદલે નજર પર મરદ આ આવેલ છે.

મહિયો પડ્યો કું ભાઈઓ એ પણ નશીબનો ખેલ છે.

હે અયંકર માનવ દાનવમથી દેવ બની જઈ અને જણાવી
દે કે મારી મીસ અરે મીસીસ પ્રમીલા ક્યાં છે! કારણ એના વિના—

મહિ દિવાનો થઈ ગયો છું મગજ આ મરકેલ છે,

એના વિના બગડી ગયો મારા નસીબનો ખેલ છે.

લવણ:-એ નવાળ સાહેબ, જરા મગજ ઠેકાણે રાખી સીંભળો જુઓ કું જાણે મીસ પ્રમીલાનો બાપ કું ફૂંચને પ્રમીલાને પરણાવવાની તબવીબ કરવા ઇતેજાર કું.

નવાળ:-શું તમે પ્રમીલાના બાપ છો ? અને તેને પરણાવવા ઇતેજાર છો. તો એ પ્રમીલાના બાપ. હીં મારા ચનારા સાળા. તમને અરજ ગુમડ કું કે મનેજ પરણાવજો એ બાળા—

લવણ:-નહિ સાહેબ. એને પરણવાને તો તૈયાર છે શીવજી શેવગાંઠીઆવાળા—

નવાળ:-હેં ! પેલા બદમાશ શેવગાંઠીઆવાળા !

લવણ:-હા. એ બદમાશ હોય કે ખાનદાન-તેની મને કંઈ જ પરવા નથી. મારે તો બસ માફ હીત સાધવા એને શીવજી સાથે પરણાવવીજ જોઈએ.

નવાળ:-એ શીવજીથી હીતની બાજા બધી મુશ્કેલ છે. અત્યારથી ચેતો.

લવણ:-નહીં તો.

નવાળ:-.....પુરોં નસીબનો ખેલ છે.

લવણ:-મમે તે હો ખરું. નવાળ સાહેબ, શીવજીને લલ્લીતા નામે એક પુત્રી છે તેતો તમે જાણો છો. એ લલ્લીતાના લગ્ન મારી સાથે થનાર છે. તેથીજ મારી બેન પ્રમીલા. શીવજીને મળનાર છે. સમજ્યા—

નવાળ :-પણ બાપ જો તમે અને મીસ પ્રમીલા સાથે પરણાવો તો કું મારી બધી સ્થાવર જંગમ મીલકત મીસ પ્રમીલાના નામ ઉપર લખી આપવાને અને તમને તેના સર્વ સત્તાધિક વ્યવસ્થાપક નીમવાને તૈયાર કું.

લવણ:-વાર ઠીક છે. પરંતુ તમારે તે બાબતનું કસરનામું કરી આપવું પડશે.

નવાબ:-પ્રમીલા મળતી હોય તો આ સેવક તમારો પડતો બોલ મીલવાને તૈયાર છે. સમજો કે

મીસ પ્રમીલા મળતાં બધું અર્પણ તમને થએલ છે.

હું બનેલી બન્યો તમારો તો એ નસીબનો ખેલ છે.

લવણ:-ઠીક. તો આ કારે પાને સહી કરી આપો બેઠું.

નવાબ:-કબુલ છે. લે આ મારી સહી. (સહી કરી આપે છે)

લવણ:-બસ હવે નવાબજી. કાળી ચાદરની રાત્રે બાર વાગે વરઘોડો લઈ વહેલા પધારજો.

નવાબ:-જરૂર. વાહ વહ બસ હવે.

મીસ પ્રમીલાને પરણવામાં આવવામાં આવેલ છે.

આજે હવે ઉધડી મર્યાદા મારા નસીબનો ખેલ છે.

ગાયન ૧૫ મું.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ:-સંપ્રામાસિંહ ઘરનો એક ઓરડો.

ગાયન ૧૬ મું.

સંપ્રામાસિંહ :-આજે આમ કેમ લાગે છે? બધું હવા પણ બધું એટલી બધી મારે થઈ ગઈ છે કે આસ લેતાયે હરકત પડતી હોય એમ લાગે છે આકાશમાંથી કાંઈ ચાંદ મલિખા આવી રહી હોય એમ લાગે છે! મેવાડ, તારે માથે આ કાં વાદળાં ઝુમી

રહ્યાં છે? મેવાડનું કેવું આ પરિવર્તન? કોણ જોળખી શકે જેનાં
 મૌરવનાં જાન સારા જગતમાં માછ રહેતા તેજ આ મેવાડ છે?
 ક્યાં છે એ મેવાડ? ક્યાં મધ જેની વીરતો? મેવાડ! તારી આવી
 દસા કોણે કરી નાંખી? જેની રણવેદિકાનો ધુમ આખા આકાશને
 ઢાંકે દેતો, જેની પુણ્યભૂમિને યતનનો પદ્મપથ ન થાય તેટલા
 માટે ક્ષત્રિયોના ક્ષત્રીરાક્ષિઓ ખડકાતી, જેનાં ગિરિરાજોના પત્થરે
 પત્થરે અદ્ભુત વીરતાનું દર્શન થયું હતું જેની નદીઓના પુણ્યો-
 દકથી મહાપાપના દાહ સ્વર્ગ જતા તેજ આ મેવાડ? માતા!
 આખું જગત અંગાંગ જય એવા તારા નયનમાં તેજના ચમકાર
 ચમકતા, સારી દિનિયા ગાંઠી થઈ જય એવું લાવણ્ય તારા મુખ-
 મંડળ પર વિહસતું; ધન્ય પશુ મુખ થઈ જય એવા તારાં
 આત્માના ઓજસ ઓપતાં! જનની! આજ એ સર્વ ક્યાં ગયું?
 તારૂં એ પુરાતન મૌરવ ક્યાં લુટાઈ ગયું? તારાંજ દેશ પીને
 આપા રાવળે ને રાણા પ્રતાપે આમના ગામ છોડ્યા હતા-મગનના
 ખુણે ખુણામાં તારી કાર્તિની જ્યોતિ પ્રકટાવી હતી. આજે તું
 કંગાલ બની ગઈ છે! તારા ક્ષત્રિયોમાંથી ક્ષત્રિતા [વહુ] થઈ ગયું
 છે! મેવાડના રાજકુલિતાણે આજ માંધ સ્થિતિ કરવા તૈયાર નથી!
 કૃષ્ણા! તારા પાશ્વથી કું અહિં જકડાઈ રહ્યો ન હોત તો મારા
 રૂધિરથી મેવાડની સંતાપજ્વાલા જરા ધરખી પણ ઓછી થાત તો
 તેમ કરીને કૃતાર્થ થયો હોત! મેવાડ! ને કૃષ્ણા એ એજ મારાં
 ઘરને અજવાસનાર સૂર્યને ચન્દ્ર સમા છે મેવાડ! તું ન હોય તો
 મારા દિવસ સૂતા થઈ જાય ને કૃષ્ણા! તું ન હોય તો મારી
 રજની રસહીન થઈ જાય. પણ મેવાડના મનમમાંજ તારું મંત્રણ
 સમાએણું છે ને? મેવાડ યતુના પાશ્વમાંથી મુક્ત થાય તેમાંજ તારું

કલ્યાણ છે. રાજા માનસિંહને મેવાડમાંથી હાંકી કાઢવા સિવાય તારી પણ મુક્તિ નહિ થાય ને મેવાડ પણ સ્વતંત્ર નહિ બને. જોટલા લેખા થાય તેટલા સરદાર મળને હવે હું કેસરિયા કરીશ. શત્રુને મારીશ અથવા મરીશ; પણ મેવાડ, તને મુક્ત કરીશ, કૃષ્ણા, તારા દુઃખ દરીશ. પણ મહારાણા માનશે ત્યારે કેની? એ કેમ આટલી માઠ નિદ્રામાં પડ્યા છે? અને તો હવે પુછતા પણ નથી. અમીરખાન એનો માનીતો મિત્ર પડ્યો છે. પરંતુ એ યવન એની પાસે કંઈ અદિત કરાવશે. અને એનો ભરોસો પડતો નથી. ગમે તે થાય પણ નથી મહારાજાને ચેતવવા જોઈએ. એની પાસથી નહિ દૂરે ત્યાં સુધી નિદ્રા ઉડવાની નથી. એ કેાણુ જાણે એને શી સલાહ આપતો હશે? ગમે તે પ્રયત્ન એને તો ખસેડાવે જોઈએજ.

અત્યારેજ જઈ, મહારાણાને સમજાવું ને સંભામની તૈયારી કરાવું.

(જમ છે)

પ્રવેશ છઠો.

સ્થળ:-લવણનું શર.

પાત્રો:-પ્રમીલા. શીવજી. નવાબ.

પ્રમીલા:-દીકરા લવણ. તેં પણ ઠીક જાણ જમાવી છે. બસ હવે કોઈ રીતે એ છુદા બહુચક શીવજી શેવ માંડીઆની પુત્રી લલિતા મળી જાય તો બેડો પાર થાય. એ પણ મિત્ર રહેશે. બાપજો એતો દુનીઆ મુક્તી હમ મુકાને વાલા ચાઈએ. અરે પણ ક્યો અચારમાં વળી મારે ઘેર આ પોલીસની પંચાતી ક્યાંથી આવી જોવા દે.

(શીવજી પોલીસ જમાદારને વેષે આવે છે)

શીવજી:- (સ્વગત) કીદર હય. કીદર હય.

કીદર ગઇ ઓ પ્રમીલા. જીએ કીયા પંચાત હય.

વો હોયગી ઇતને મહી. એ અનુભવકી ખાત હય.

(પ્રમીલાને જોઇને) હાય. હાય. મીલ ગઇ. મેરી અજકી માયુક મીલ ગઇ. (પ્રકાશ) અય ઝનાના હીં મોતીકા દાણા તું કોણુ હય. તેરા કયા નામ હય. ઓ સય જહેર કરો દેખતી હય એ કયા હય.

(બનાવટી વારંટ બતાવે છે).

પ્રમીલીકા નામકા વારંટ મીલા સાચાત હય.

સુન ગઇ ઓનાઝનિન એ અનુભવકી ખાત હય.

પ્રમીલા:- (સ્વગત) માનો નમાનો પણ આતો પેલો મારો સસરો શીવજી શેવ ગાંડીઓ લાગે છે. ચાલ જરા બનાવું. (પ્રકાશ) એ જમાદાર સાહેબ હવે બનાવટી વેષ બજવવા રહેવા લો. હું તમને સારી રીતે પીછાની ગઇ છું. સમજવાને.

શીવજી:- અયસા તો કહે દાલો તો મય કોન હઉં.

પ્રમીલા:- હહે મુજરાતીમાંજ બસી મરોને, તમે તો ગાંડીઆ જેવા શીવજી શેવ ગાંડીઆ છે શેવ ગાંડીઆ. (દાદી ખેંચી કાઢે છે.)

શીવજી:- વાહવાહ ખસ પ્રમીલા.

છે ધન તુજ માખાપને બસ વાત એ વિખ્યાત છે.

આનંગને પારખ્યું, એ અનુભવની વાત છે.

પ્રમીલા:- વાઈ પણ હવે આ બધી પ્રસ્તાવના બાબુએ મુકી પ્રકરણ સર કરો. આ ચેનચાળા મુકી મુદાની વાત પર આવો.

શીવજી:- એમ તો જો મુદો જાણે એમ છે કે તને જોઇને આ મારું કોમળ કલેજું કોરાઇ ગયું છે. અને આ ચતુર ચિત્ત

ચોળામ ગયું છે. તે તો તું જાણે છે. માટે હવે દયા કરો અને બચ્ચાજ વર્ષથી કટાયેલા કેદખાનામાં પુરાષ રહેલા આ તમારા શેવકને શૃંગાર રસનો એક નાટક બતાવો. દુકંમાં મારો સ્વીકાર કરી થાઓ માગ મહોરદાર એટલે આપણા બંનેના પાસા પોખાર.

દાળ થઈ જા તું અરે સેવક તમારો ભાત છે.

પણ ભાત લુખો દાળવીશુ, એ અનુભવની વાત છે.

પ્રમીલાઃ—મીસ્ટર શીવજીભાઈ એતો મેં તમને તે દિવસ કહેલું જ છે કે જ્યાં સુધી મારા ભાઈનું ચોકડું ન મેઠવાય ત્યાં સુધી મારાથી નજ પરણાય માટે તેનું શું થાય ?

શીવજીઃ—જો એમજ છે તો જા. તને વચન આપું છું કે મારી પુત્રી લક્ષ્મી તારા ભાઈને આપીશ.

સમજકે પુરી થઈ તારા નસીબની રાત છે.

તે દિવસ ઉઘો જોઈલો એ અનુભવની વાત છે.

પ્રમીલાઃ—એમતો લખી આપો આ દસ્તાવેજ તૈયાર છે.

(નવાબ અંદરથી છુમપાડે છે)

નવાબઃ—(અંદરથી) ક્યાં છે. ક્યાં છે. પેલો શીવજી શેવ ગાંડીઓ. અરે કાણુ છે ઘરમાં બારણું ઉઘાડો.

શીવજીઃ—અરર આવી પહોંચ્યો ઉત્તાદનો અખાડો મારા નસીબનો પાડો. પ્રમીલા હવે મને કાઈ રીતે બચાવ નહિતો એ મારો દિઠરો જમદુત મને જોઈને માફ ખુન કર્યા વિના રહેવાનો નથી.

લવજીઃ—એમતો ચાલો. પહેલાં સહી કરી આપો. પછી હું તમારો બચાવ કરી નાંખું.

શીવજીઃ—લાવ સહી કરી આપું પણ હવે મને બચાવ બચાવ (સહી કરી આપે છે. પ્રમીલા તેને એક સાડી નાણી આપે છે.)

પ્રમીલાઃ:-લ્યો. હાલ તરતતો આ સાડી પહેરી મારી મા
બની જાઓ.

શીવજીઃ:-શું હું અને બાપરી બનું. ઉફ એ મારાથી નહિ બને.

પ્રમીલાઃ:-તો હું બારણાં ઉઘાડી આવું છું. મારાથી પણ તમને
બચાવવાનું નહિ બને.

શીવજીઃ:-બસકે મરજ સરીકે વૈલ વૈરી. થઈ ગયો સાક્ષાત છે.

હું વળી બાપરી બનું? એ બીન અનુભવની વાત છે.

પ્રમીલાઃ:-તો રહેવા છો હું તો આ ચાલી.

શીવજીઃ:-નહિ. નહિ. આ સુંદરી તારે માટે હું બૈરી બનવા
પણ તૈયાર છું.

પ્રમીલાઃ:-તારે માટે નહિ પણ તમારે પોતાને માટે સમેજ્યાને.

શીવજીઃ:-ચાલ બાપ ચાલ. એમતો એમ. કાઈ રીતે આજે
એ કાળ મુખ્યા નવાબના પંઝામાંથી છટકી જવાય તો જાણે અંચા
નાલા. એમજ થાય. (હુંગકું પહેરે છે). પ્રમીલા નવાબને તેડી લાવે છે).

ઇસ્ક કરતાં મરદ સૌ બૈરી માતા સાક્ષાત છે.

શું હસોછો બાપજો એ અનુભવની વાત છે.

(નવાબ ઝનુની વેષમાં દાખલ થાય છે.)

ઉફ-કીદર હવે આ શીવજી. જીસકા મજબ વીફરેલ હય,

બૌર હવસમેં લપસી પડયા. જીસકા નસીબકા ખેલહે.

શીવજીઃ:-(સ્વમત) મરી ગયોરે મારા બાપ.

નવાબઃ:-હેં એ કીસકા અવાજ અય ઓરત એ અમ્માજનન
કેશુ હય.

પ્રમીલાઃ:-એ તો મારી મા છે.

નવાબઃ:-ઓર. એ શીવજી શેવગાંઠીઆ કયાં છે.

પ્રમીલાઃ:-તો તો પ્રભુ જાણે. તમારી સાથે તકરાર કરી તે દિવસે ચાલ્યા ગયા પછી મેં તો એમને જોવાજ નથી.

નવાળઃ:-એ રોતી સુરત ક્યું હો મઠ. ક્યાણું શીવજી કે પહોંતી હતી. જા અખી બાબુકે કમરે મેં ખેસ મેં અખી આતા છું.

પ્રમીલાઃ:-માતાજી ચાલો.

નવાળઃ:-અખે જા. તેરી માતાજી આવી આવગી. મેને ઉસકા કુજ સવાલ પુછના હય. (પ્રમીલા જાય છે).

શીવજીઃ:-(સ્વાગત) હાય. હાય.

ક્યાં મળ્યો નવાળ આ ઇશ્કી અને કમ જાત છે.

હે કાજનો અવતાર એ અનુંલવની વાત છે.

નવાળઃ:-(સ્વાગત) હય. હય. એલી બાંકા કચુતર હય. (પ્રકાશ) અય જીગરે મન તું કાપકું મારાથી શરમાતી હય. ખોલ તેરેકું કયા ચીજકી કમીના હય.

સમજકે બસ આજથી તકદીર તુજ ઉંધડેલ હય.

ઓર આજ પુરા ખુલ ગયા. તેરા નસીબકા ખેલહય.

શીવજીઃ:-નવાળ સાહેબ મેં તો પ્રમીલાકી માતા હું.

નવાળઃ:-ઓર મેંખી તેરા બાબકાં વીધાતા હું.

શીવજીઃ:-મેરેકુ જાને દો.

નવાળઃ:-મેરેકુ સાથ આને દો.

શીવજીઃ:-મેરેકુ સરમ લગતી હય.

નવાળઃ:-તુ મેરેકું ગરમ લગતી હય.

શીવજીઃ:-મેરા પીછા છોડ દો.

નવાળઃ:-મેરી સાથ પ્રેમ જોડ દો.

શીવજી:-મેરેકુ માફ કરો.

નવાળ:-મેરા રસ્તા સાફ કરો.

(બેટવા જતાં લુમડું નીકળી જાય છે. શીવજી ખુદ્દા થઈ જાય છે.)

હેં કોણુ શીવજી રોવ ગાંડીઓ.

શીવજી:-અને આપ નવાળ પાન પટ્ટી પાન.

નવાળ:-બસ. અખી જીંદ નહિં છોડુંગા અખીતો દાંમ તોડું
મા અને ખીરકુટ ત્રીલાઈંગા.

પ્રવેશ ૭મો.

(સ્થળ:-રાજમલનું દિવાનખાનું)

ભીમસિંહ તથા અમીરખાન

ભીમ:-શુ કરું? ક્યાં જઈ? અમીરખાન બતાવો, બતાવો
કોઇ પણ માર્ગ છે કે નહિ? રાતદિવસ જરા પણ મીચાતા નથી.
તો પણ મારાં નવન અંધ થઈ ગયા છે. મગજ જરા પણ વિચાર
કરી શકતું નથી. અમવા વિચારોએજ મારા મગજને ઘેરી રાખ્યું
છે, એને જરા અસવા પણ દેતા નથી. મેવાડના જખમે જખમમાં
જીભ ઊગી છે તે તે અવાજ કરીને મારા કાન ફેડી નાંખે છે!

અમીર:-નામદાર, મં ધણા વિચાર કર્યા; તમારી આ દશા
જોઈ કું કંઈ પણ કરી નાંખું-કદિ પણ ન બને એવું કામ કરી
નાખું એમ થાય છે. પણ શું કરું? ખીજો કોઇ પણ રસ્તો
સજતોજ નથી.

ભીમઃ:-આ શી રીતિ ? મેવાડના મહારાણ્યાની આ કેવી કંગાલ અવસ્થા ? મારાથી ઉંધાતું નથી-ને જમાતું પણ નથી. હું છું છું કે નહિ તે જાણે હું જાણતો નથી !

અમીરઃ:-નામદાર, આમોશ રાખો, જ્ઞાત થાઓ.

ભીમઃ:-જ્ઞાત ? જ્ઞાત શાક ? માફ ગરીબ મેવાડ જુએ મરી જાય, મારા મ્હોં આમળ મેવાડનું બાલક અન્ન વિના તૃણાને મૃત્યુ પામે ને હું જ્ઞાત રહું ?-હા ! તે દિવસનું દૃશ્ય મારાથી નહિ જુલાય. મૃત્યુ પછી પછી પણ એ છોકરો મારા નજર આગળ તરવર્યા કરશે !

અમીરઃ:-અત્ર તે હવે મેવાડમાં ક્યાંથી હેતુ ? માનસિંહ ઘેરો નહિ ઉઠાવે ત્યાં સુધી બહારથી અનાજ કેવી રીતે આવી શકે ?

ભીમઃ:-માનસિંહ ઘેરો અનંતકાળ સુધી પણ નહિજ ઉઠાવે એમ લાગે છે.

અમીરઃ:-ખુદાવદ, શાહજાદીની શાદી ૨ ની સાથે નહિ કરશે ત્યાં સુધી તો એ ઘેરો નહિજ ઉઠાવે-ઉઠાવશે તે તે હટેપુર પર મરી આવવાને.

ભીમઃ:-હવે ? હવે મારી કન્યા એને હું પરણવું ? મારા મેવાડના હજારો મનુષ્યોને જોણે પાચમાસ ક્યાં તેને હવે હું મારી પુત્રી પંચાતું-ને તે પણ એની દમ્બા ઉપરાત ?

અમીરઃ:-સારું તો ખુદાવદ, બીજો રસ્તા એજ નહિ !

ભીમઃ:-નથા ! નથા ! એા હમ્પર ! હવે એક પણ રસ્તા ન- ?

અમીરઃ:-સિવાય કે-

ભીમઃ:-સિવાય કે શું ?

અમીર૦:-સિવાય કે-પણ, નામદાર એકલી એક વાત કહેવાની મને કા માટે ફરજ પાડે છે ?

ભીમ૦:-(હોઠ કચરી) પણ એ એકજ ઉપાય છે !

અમીર૦:-ઉપાય તો એકજ છે, ચાતસની ચીનગીરીથી મેવાડનો બામ જળી ગયો છે, મેવાડનું આસમાન પણ સળગી ઉઠવાની તૈયારીમાં છે. તે ચીનગીરી હોલવાય નહિ તો એ આમ કેવી રીતે ભુત્રામ ?

ભીમ૦:-હોલવાય નહિ તો હોલવી નાંખવી એમજ કેની !

અમીર૦:-હું એમ કહેતો નથી, પણ-

ભીમ૦:-પણ પ્રજા એમ કહે છે, મેવાડ એમ કહે જ, ૯૨૧૨ પણ એમ કહે છે

અમીર૦:-શીજે ઉપાય ન હોય-નથીજ-તો પણ એ કેમ લેવાય ?

ભીમ૦:-ત્યારે શું આ જોઇ રહ્યું ?

અમીર૦:-આપણે બીજું કરી પણ શું શકીએ ? આપણે શું કરવાના હતા ? ખુદ જે કરાવવા માંગશે તેજ આપણે કરીશું. આપણે એના રમકડાંની છીએ. એ રમાડશે તેમ રમીશું એ માગતો માંગતો હશે કે મેવાડે પાપમાલ થઇ જવું એની રહ્યતે દુકાળના ખોળા હેઠળ ચમદાઇ જવું. એના બિખારીએ રાણાના પણ મહોં આગળ મૂલ્ય પામવું તો નેમજ થશે

ભીમ૦:-હા, મેં શું કયું મારીજ નજર આગળ તે દિવસે પેલો છોકરો ભુખથી મરી ગયો ત્યારે ? હું જોઇજ રહ્યો કેની !

અમીર૦:-પ્રુદાવિદ એ બૂખા મરી નથી ગયો. અન્ન એના મોં આગળ હતું. આપનાર કિદુરના રાણા હતા. પણ તે એણે

માને ખાતર, માને જમાડવાને, સંતોષવાને માટે ન ખાધું. દસ દસ દિવસ થયાં લુપ્પ્યો હતો. તો પણ એને અડક્યો સરખો પણ નહિ. ને આખરે શહીદ થયો. મેવાડથી તો નૌથા ! એવા લિખારીમાં પણ આઝાદી કરવાની આટલી તાકત હોય છે !

ભીમ૦:-મેવાડનો એક લિખારી-દસ દિવસનો લુપ્પ્યો કંગાલ લિખારી દસ દિવસનો લુપ્પ્યો કંગાલ લિખારી માને માટે કુધાની અસહ્ય પીડા સહન કરીને મૃત્યુ પામ્યો ! માતૃભક્તિની વેદી પર પર એણે આત્માર્પણ કર્યું !-છોકરા ! તું મારો ગુરુ. મને યાદ દેવાડયું:-જનનીને માટે કોઈ પણ ભોગ આપતાં આનાકાની ના કરવી બસ, હવે મેવાડને મુક્ત કરવાને એક તો શું પણ અનેક પ્રાણ હોય તો તે પણ ખુશીથી હોમી દઇશ.

અમીર૦:-મરીબ પરવર, શું કરશો ? દુસ્મન સામે લડવા જશો ?

ભીમ૦:-હા, મૃત્યુના મુખમાં ધસી જઇશ.

અમીર૦:-પણ તેમાં મેવાડને શો લાભ થશે ? શાહનુદી શી રીતે છોડશે ? નામદાર, રખત માંગે છે તે તમારી ફરિયાની નહિ. મેવાડને ભોગ તમારો નથી જોઇતો, ખુદાને પરવા તમારી આઝાદીની નથી. તમે શહીદ થશો તેમાં કોઇનું પણ લાભ નહિ થાય.

ભીમ૦:-પ્રભ તો કૃષ્ણાનું મૃત્યુ ઇચ્છે છે, મેવાડને બાર એનાં લાજે છે, ઇશ્વરને પ્રાણ એના જોઇએ છે; મારા નહિ. જો પ્રભુ ! જો તારું એક બાળક આખા જગતને બારે પડે છે ? તારાં એ નિર્દોષ બાળકનું તું રક્ષણ નથી કરી શકતો ?

અમીર૦:-એનાં અનેક બાળક કયાં જતાં એ જોઇ રહ્યો છે એને બદલે.

ભીમઃ:-હા, હા, એનાં અનેક બાળકને માટે એ એક 'માળ-કનો' જોય માટે છે ખરે ને ? કૃષ્ણા ! એક તારે માટે-કેવળ હારાજ હસતે કાળે-આજે આ હાલુ મર્મભેદક સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઇ છે. તુ ન દોષ-વિચાર કરી) પણ એ હોય ને જગત શાંતિમાં રહે એને! રહેતો નથી ?

અમીરઃ:-બહુ વિચાર કર્યો નામવર, મગજ ભમી જાય એટલે! વિચાર કર્યો પણ બીજો કાષ્ટજ રસ્તો દેખાતો નથી. છતાં એ ક્ષેત્રય પણ શી રીતે !

ભીમઃ:-મેવાડ, મારા મૃત્યુથી તારું બહુ થતું હોય તો મારા અંગેઅંગ તને હું ખુશીથી આંખમાં એક પણ આસુ વિના કાપી આપાંશ. પણ-પણ આ !-એા પ્રથર !

અમીરઃ:-ખુદ તુ ઇનસાનને કહનશાદ પનારે છે તેજ વેળા તેના કુખજ લઇ કા લેતો નથી કે તેને આર્ત દુઃખ ખમવા ના પડે!

ભીમઃ:-રાજ આપ્યું તો હાંય પણ કેમ આપ્યું ? વિધાતા, હનાદ યગ આગ લેખા લખ્યા તો હડનાં ગરજાં સુકવી કાં ન નાખ્યા !-અમીરખાન ! એજ રસ્તો લેવો રહ્યો ?

અમીરઃ:-નામદાર, હવે તો આશ્વાનમાંથી ખુદા ઉતરી આવીતે રહ્યો ખતાવે ત્યારે !

ભીમઃ:-રાણી પસે જાંહાર કરાવુ-કૃષ્ણાને પણ જાંહાર કરવાડ કહું ને પછી હું કેસરીયાં કરું!

અમીરઃ:-ખુદાવર, એમ ક-શે તો પણ શાહજાદી બચવાની નહીં ઉતરુક એકબી સાથે અનેકનાં મન જશે ! એના કન્તા તો-

ભીમઃ:-શું ?

અમીરઃ:-એકલી શાહજાદી-

ભીમઃ—એકલી કૃષ્ણાને—ના ! ના ! જમે, હું રાણી ને કૃષ્ણા નહાસી જઇએ જંગલમાં ભટકીને દિવસ પૂગ કરીશું.

અમીરસઃ—હાસીને ક્યાં જશો ? દુસ્મનની આવશ્વી વટાવીને જશો પણ કેવી રીતે ? ને તમે જશો તો તમારા મેવાડની શી દશા થશે ?

ભીમઃ—અનેકને ખાતર એકનો ભોગ આપવો એ ખરું, પણ હું એનો પિતા છું ! ઓ પ્રભુ ! મારાથી એ વાતનો ઉચ્ચાર પણ કેમ થાય ?

અમીરઃ—(ગાઠ વિચારમાં ઉભો રહે છે) નામદાર, પોતાની દુષ્પત્રની કુરખાની કરવાનું કામ આપણા જેવા ઇનસાનથી કેમ થાય ? એને માટે તો પોતાની રૈયતને ખાતર જીમરના દુકડે દુકડા કરીને તેને દૂર જંગલમાં ફેંકી દઇ પોતાના નુરચરમ જાળકની પણ કુરખાની કરવા તયાર થઇ જાય, વતનની ધુળ પણ મલામત રાખવાને પોતાના ધરમાર મહેલ બધું તોડી નાંખવા ઇન્તેજાર થાય, દેહને એક પળનું પણ સુખ મળતું હોય તો પોતાના આખા કુટુંબ સાથે દોજખના હિંડા મારમા પડવાને તૈયાર થાય તેવા ફકરો શહીદો જોઇએ ! રૈયતના ચુરેચુરા ચર્ધ જતા હોય, મેવાડ દેશને બદલે દોજખ બની જતું હોય. દુનિયાની સપાટી પરથી આખું રજપુતાના નાબુદ થઇ જતું હોય તો પણ શું ? નહિ તોયે શાહજહાને દુઃખજી અમવાના હોય—વાય—વરૂં લયકર એવા માનસંહના તાબામાં પડવાનું, અથવા અનેક રજપુત નાજનીનાને દષ્ટિ ચિતાની આગમાં જીવન પૂર્ણ મગવાનું છેજ ! તોપણ—તે પણ લગાડજ દુઃખ ખમવું પડે ને પછી હંમેશાં માટે—કયામત સુધી નીરાત રહ જાય એવા ઉપાય તમારાથી કેમ લેવાય ? એકજ પ્યાસથી આખી

મેવાડની-તમારી દુખ્તરની આગ હોલવાઈ જાય એમ હોય તો પણ એવો પ્યાલો આપણાથી એના આમળ કેમ ધરાય?

ભીમ૦:- (ગંડા પેઠે) બસ! હૃદયમાંથી ભીમસિંહને-કૃષ્ણના પિતાને ચીરી નાખું છું. હું કૃષ્ણનો પિતા નહિ, પ્રજાનો પાલક, મેવાડનો રાણો! મારે મીઠા કાંઈ જોડે સંબંધ નહિ-કૃષ્ણા! તારું લલાટ વિશાળ છે. પણ તના પર વિધિને લેખ લખતા ન આવડ્યા! તારૂં એ વિશાળ લલાટ એને નહાતું પડ્યું! તારાં આયુષ્ય અધવચન-જીવનના મધ્યાન્હમાં એને દુઃકાવવા પડ્યા! ને તે પણ ધીર, અમાત્યથી રીતે! જગવાન રામચન્દ્રને મારે તમે તમારી હૃદયરાસી સીતા દેવીને શન્ય વનમાં અસલ છોડી દીધી, તેજ મારે આજે હું એ શન્યથાએ વધુ શન્યમાં, મૃત્યુના અગ્નિ અધાર પ્રદેશમાં, મારૂં સર્વસ્વ-મારું જીવન-મારી કૃષ્ણાને છોડી દઉં છું! મેવાડ! તારી યજ્ઞવેદી પર પુત્રી-હોમ કરવા તૈયાર થયો છું.

અમીર૦:-નામદાર, આસમાનના રંગો ઉખડી જશે. આકાશને ચંદ્ર ખુઝાઈ જશે, દુનિયા પર વખતની સફર પૂરી થઈ જશે, તારાં સૂધી તમારું નામ તવારીખ આસમનની રંગોળા વડે, આકાશને ચાંદની રોશનીની અંદર વખતના એકેએક કંકડા પર ઊગળા અક્ષરે ચીતરશે. પણ તમને એમ કરવાની હું પાડતો નથી; દિન પર દિન હજારોની સંખ્યામાં કપાઈ જતી તમારી રક્ત પાડે છે, વિના વક્રિ દયારાઈ જતું તમારું વતન પાડે છે, પોતાના અનેક બાળકને રહે-સાઈ જતા જોઈ જોઈ ચક્ષુ ભીંજાઈ ધયા છે એવો ખુન પાડે છે!

ભીમ૦:-નર્થ! ખમાતુ, નથી ખમાતુ આ મારાથી! અટલા નદાના સરખા હૃદય કે હું તોડાન, કેટલી કોલાહલ, કેટલા ઝઝા-

વાત ! પ્રજા ! ન્હાની સરખી નાકમાં અખો સમુદ્ર ભરાઈ ગયો છે
 એ કેમ ખમાય ? આટઆટલા ભોગ લીધા તો પશુ દેવી ! હજી
 તારે અપ્પર ન ભરાયું ? આટઆટલા ક્ષત્રિયોનું સંધિર રેડયું તોયે
 મેવાડ ! હજી તારી તૃષા તૃપ્ત ન થઈ ? આટઆટલા બલિદાન
 હોમાયાં તો પશુ જમત ! હજીયે તારા રૂઝ અધુરાજ રહ્યા ! (હોઠ
 દબાવી) બલે ! જો મારા હૃદયખંડથી મેવાડનું એકય સંધાતું હોય,
 જો મારા શ્વેતથી પ્રજાનું કિત થતું હોય, જો મારી અશાંતિમાં
 જગતની શાંતિ રહેલી હોય, તો મેવાડ ! તારે ખાતર, પ્રજા ! તારે
 માટે જમત ! તારે કાળે હૃદયનું એક અંતિમ બધન, રનેહને એક
 છેલ્લો પાશ, લાવની એક અમોઘ અંધિ તોડું છું !

અમીર૦:—(સ્વમત) બસ થઈ ચુક્યું ! કૃષ્ણા ! તારા દિવસ
 કહે ભરાઈ ચુક્યા ! (અકાશ પશુ નામદાર, તમે એ શી રીતે કરશો ?

બીમ૦:—શી રીતે ? સરોવર કમળને ગળી જાય તે રીતે; અમન
 સૂર્યને આવી જાય તે રીતે, તરુવર કુસુમનો ભક્ષ કરી જાય તે રીતે !

અમીર૦:—પુદ્ગલિં, તમારો હુકમ હોય તો (જરા મુગો રહે છે.)

બીમ૦:—તો શું ?

અમીર૦:—મારી પાસે સહેલો છે.

બીમ૦:—શું ?

અમીર૦:—મારી કને કાલિસ ઝેર છે. તે પાણીમાં આગળાને
 કાપ પાસે અને મોકલાવે.

બીમ૦:—મારાથી કંઈ નહિ થાય. તમારે ફાવે તે કરો. તમે
 કાંઈ જાએ એ ને તો પાસે

અમીર૦:- (એક પ્યાલામાં પાણી લઈ તેમાં પોતાની પાસેની જુકી મેળવતી) નામદાર, મારા હાથ ધ્રુજે છે. મારાથી પણ આ કામ થતું નથી મારું જીવર ફાટી જતું હોય એમ લાગે છે !

ભીમ૦:- (એકદમ અમીરખાન તરફ ધસી જઈ) છોડી દે ! ફેંકી દે એ પ્યાલો, દોળી નાખ એ પાણી !

અમીર૦:- (આથો ધસી જઈ) નામવર એમાં કંઈ મારે નિરુપત નથી. હું તો તમારા હુકમથી કરતો હતો ! મેંકાડ જય જહાનમમાં ! મારે શું ? મેંકાડ આપું ખાખ થઈ જાય ને એની ખાખ પણ આઠલા પ્યાલામાં આગળી જાય. તમારા મ્હોં આગળ મેંકાડના રજપુતેના ખુર્દે ખુર્દા ખડાપ માનસિંહ જોરજુલમથી સહાજાદીને દોજખની આગમાં સળગાવી દે તો પણ મારે શું !

ભીમ૦:- તારે કરવું હોય મારે કર, મને જવાબે મારાથી એ નહિ જોગાય ?

પ્રતિહારી:- (પ્રેમથી) મહારાજ સંત્રામસિંહ આપને મળવા માગે છે

ભીમ૦:- અત્યારે નહિ, જા ના કહે એને

અમીર૦:- સંત્રામસિંહ ના, ના. નામદાર એને બોલાવો ; એનું ખાસ કામ છે. (પ્રતિહારીને) જા, એને ફાવર કર.

પ્રતિહારી:- (ભીમસિંહ રહસ્ય જોઈને) મહારાજ, બોલાવું ?

ભીમ૦:- (અમીરખાન તરફ જોઈ રહે છે)

અમીર૦:- જા, બોલાવી લાવ, મહારાજાને ખાસ કામ છે ?

(પ્રતિહારી જાય છે)

ભીમ૦:- અમીરખાન. એને કેમ બોલાવો છો ? મારીં આવી રિશતિ જોવાવવા ?

જી અમીરઃ—નામદાર, એ ધણો નિમકકલાલ આદમી છે, મેવાડ એને બહુ બહાલું છે. એની મારફત આપણે આ ચઢાનદીને મોકલવાની સકીશું. બીજા કોઈથી એ નહિ થાય? તમે એને કહેજો, હુકમ કરજો—

બીમઃ—હું એને કહું? આ બધી વાત એને કહું?

અમીરઃ—પાસા ચઢાનદીને આપી આવવાનોજ હુકમ કરજો બીજું કંઈ કહેતો નહિ.

(સંત્રામસિંહ આવે છે ને નમન કરીને ઉભો રહે છે)

બીમઃ—સંત્રામસિંહ, તમારું એક કામ છે—

સંઃ—મહારાજ તમારી આજ્ઞા કિરને સાટે છે.

બીમઃ—મેવાડ બહાલું હોય, પ્રળની લાગણી હોય તો આ પાસો કૃષ્ણાને આપી આવો ને એને કહેજો મેવાડને પાદ કરીને તારા પિતાએ મોકલેલું આ પ્યાલું તું પી નાં!

સંઃ—(રાણા તથા અમીરઃ તથા વારાહરતી બોલ મલરાટથી) પશુ મહારાજ એમાં છે શું?

બીમઃ—સંત્રામસિંહ તે બધીને તમારે શું કામ છે? તમને કહ્યું તે કરો તે કરો તો મેવાડ પર મ્હોટો હુકમ કરશે (સ્વચત) હવે અહિં વધારે ઉભો રહીશ તો મારાથી એ પાસો મોકલાવો નહિ! મારાથી ઉભા રહેવાતું નથી! (ચાલ્યા બધા યાત્રી છે)

સંત્રામઃ—મહારાજ! મહારાજ!! એક વાત—

(પાણું બેધા વચર બીમસિંહ ચાલ્યો જાય છે.)

સંત્રામઃ—અમીરખાન! બોલો હમર ખાતર કહો આમાં શું છે?

અમીર૦:- સંત્રામસિંહ, મહારાણ્યએ તમને દરમાખ્યું હોય તે કરો. મને સા માટે પૂછો છો ?

સંત્રામ૦:-તો ગમે તે થાય હું એમાં શું છે તે બાંધીશ નહિ ત્યાં સુધી અહિંથી ખસવાનો પશ્ય નથી.

અમીર૦:-સંત્રામસિંહ ! યાદ છે તે દિવસ-મને શું કહ્યું હતું ને ? મેવાડની રાજકુંવરી તરફ હું નજર પશ્ય કરું તો મારી આંખ ફેડી નાંખવાની ધમકી આપી હતી તે સાંભરે છે ? આજે આંખનો શુ પશ્ય જન સુદ્ધાં કેનો જતો રહે છે તે જોજો ! આમા ઝેર શ્રીતિથ ઝેર છે !

સંત્રામ૦:-(અમીરને)-કૃષ્ણાને માટે ? એના પિતાજી જાતે તે આપવાનું કહે ?

અમીર૦:-ખાત્રી ના મતી હોય તો એની અસર થાય ત્યારે જોજો !

સંત્રામ૦:-(કટાર કાઢી અમીરખાન પર ધસી જાય છે) નીચ ! અધમ !!

અમીર૦:-વાહ, સંત્રામસિંહ વાહ ! હથિયાર વગરના આદમી પર હુમલો સારો કરી શકો છો !

સંત્રામ૦:-કાઠ તરવાર ! તારીજ શિખવણીથી આ મધ્ય છે !

અમીર૦:-સંત્રામસિંહ તોફાન કરવાની જરૂર નથી. અહીં રણમેદાન નથી પણ રાજમહેલ છે. નોકરો દોડી આવશે.

સંત્રામ૦:-જાણે મહારાજને સમજાવું કૃષ્ણા કુમારીને ચતાવું, મહારાણીને કહું—

અમીર૦:-મહારાજ તમારી વાત સાંભળશેજ નહિ, તમને મળશેજ નહિ ને કદાચ તમે એને સમજાવશો તે પહેલાં તે શાહ-

જાદીએ આ પ્યાલુ પી પણ લીધું હશે. ને શહાનદીને ચંતવવાની શી વાત કરો છો ? રજપૂત થઇને હજી રજપૂતાણીને ઝાળખતા નથી ? પિતાની આજ્ઞા ખાતર દેશની આબાદીને માટે એ જન કુર્માન કરવા તરત નૈયાર થઇ જશે !

સત્રામન:-મારે હાથે ? હું એને ઝેર આપું ? હુ ચાલ્યો જામશ, મહારાજ નહિ માને તો એની સ્થામે થઇ. જેઠ મને કોણ અટકાવે છે ?

અમીર:-તમે નહિ તૈયાર ચાઓ તો ખીજાં ઝાણાં માણસ છે ? કાઢને કાઢ પણ તૈયાર થશે.

સત્રામન:-(વનવતો) અમીરખાન ! અમીરખાન ! લા આ કટારને ભોડી દો મારી છાતીમાં ! મહારાણી અટકાવો કૃષ્ણને બચાવો એને ઉગારો કાઢ પણ રીતે ! હું ઇશ્વરના તમારા પર આશિષ ઉતરશે. હું તમારો શુભામ થઇશ. યવનનું દાસત્વ સ્વીકારીશ. હું જાણું છું મહારાજ તમારા સિત્તાય કાઢનું સાબળના નથી.

અમીર:-(તિરસ્કારથી) સત્રામ ! મને તે દિવસે બાગમાં તેજ પમડી આપી હતી હવે તું મારી પાસે કાલાવાલા કરે છે કેમ ? પણ અમીરખાન થએલું અપમાન બૂલતો નથી. એ તો બ્યાજ સાથે જદલો લે છે !

સત્રામન:- મારે ખાતર કાલાવાલા કરવો નથી. કૃષ્ણાન માટે કરગરે છું.

અમીર:-સાબળ હજી પાકી છે; કૃષ્ણનો મે હાથ માગ્યો હતો પણ એણે મારો તિરસ્કાર કર્યો મળે પુતકારી કાઢ્યો પણ મે પણ લીધું છે-કે જો એ નાજનીન અને નહિ માને તો સારી આસ-મત્રાંથી કાઢ પણ આદમી એને નહિ મેળવી શકે ! ખટ્ટી મે

તમારા લયલા મજનુના ખેલ જોયા ! મારો શિકાર તું પડાવી જવા માગે છે કેમ ? હવે કપ્પરતાનમાં લયલા મજનુના કિસ્સા કરજો ! મજનુ ! તારી લયલાને વારતે તૈયાર કરલું આ જામે શરાબ છે ! જા, આપી આવ એ તારી મહેબૂબને ! અઝાને છેડી આઢમી બચી શક્યો હશે. સિદના મ્હોમાથી શિાર પડાવી જઈને ધનસાન છટકી શક્યો હશે પણ અમીરખાનના હાથમાંથી વસ્તુ છુટવીને કોઈ ગયો ન'.

સંગ્રામઃ—(સ્વરત) હવે આને કંઈ પણ કહેવું તે વશ છે. એના કરતા કૃષ્ણાને આપવાને બદલે આ 'પ્યાલું' લઈ જઈને અશ્વ વચ ઢોળી નાંખું. (પ્રકાશ) ઓ ઇશ્વર ! આખરે એમજ કરવું પડવાનું ! (પ્યાલો ઉપાડી) કૃષ્ણાકુમારી, માફ કરજો ન છટકે મારે કરવું પડે છે ! (જાય છે ન જાણે એમ પાછળ પાછળ જાય છે)

(દ્રશ્ય પરિવર્તન.)

(કૃષ્ણાકુમારી નેપથ્યમાંથી ગાતી સંભળાય છે. હાથમાં 'પ્યાલું' લઈ સંગ્રામઃ અને પાછળથી સંતાનો અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે.)

સંગ્રામઃ—ગા ! ગા ! કોમલ ! અનતકાળ સુધી ગાયા કર, આખા બ્રહ્માણ્ડને ડોલાવતો એ ટફકો હું અટકાવું ? કદી નહી ! (પ્યાલું ઢોળી નાખવા જાય છે. અમીરખાન એકદમ અટકાવી પ્યાલું પોતાના હાથમાં લઈ લે છે.)

અમીરઃ—સખૂર સમામસિંહ ! અમીરખાન એવી રીતે છેતરાશે નહિ, સમજ્યા ?

સંગ્રામઃ—(અમકીને) નીચ ! શયતાન ! તું મારી પાછળ પાછળ આવ્યો ? ચાલ્યો ખરું છું. મેવાડ છોડીને જતો રહું છું, કેવું અટકાવે છે ? હું કૃષ્ણાને આ લ્હાણ આપું ? (જવા માટે છે)

અમીર૦:-જાઓ, સંત્રામસિંહ ફાવે ત્યાં જાઓ. હું પોતેજ આ પ્યાલો આપી આવું છું, (બારણું ઉઘાડવા જાય છે.)

સંત્રામ૦:-(પાછો ફરી, અમીરખાન, અમીરખાન ! કાઠ રીતે નહિ અટકો ? જે કામ કરતાં પત્થરનું દિલ પણ પીગળી જાય, વજનું હંયું પણ ફાટી જાય તે કામ કરતાં પણ આચકો નહિ ખાઓ ? તમારે પગે પડુ-જે મસ્તક ઇશ્વર કે મહારાજા સિવાય કોઈની આજળ નમ્યું નથી તે મસ્તક હું તમારે ચરણે ઝુકાવું ! કહેશો તો કૃષ્ણને અધાર જંગલમાં, શૂન્ય વનમાં મૂકી આવીશ, હું પણ દૂર દેશ ચાલ્યો જઈશ પણ—

અમીર૦:-ખસ ! (બારણું ખખડાવે છે, અંદરથી કૃષ્ણાનો અવાજ સંભળાય છે:-કોણ છે એ ?)

સંત્રામ૦:-(એકાએક નિશ્ચય કર્યો હોય તેવી રીતે) લાવ એ પ્યાલું ! (પ્યાલું ! કુંટવી લઇને એક કુંટડે પી જાય છે.)

(પાસેથી કરમાઇ જએલું કુલ કાઢી) સુમન ! તું હવે છેક કરમાઇ ગયું છે; જીવન પણ હવે કરમાઇ જશે, મારા જીવનની પેઠે સુવાસ તારામાંથી ક્યારનીયે લુપ્ત થઇ ગઇ છે ! હવે આપણે બે સાથેજ અહિં પંચતત્ત્વમાં બગી જઇશ—

ઓ પ્રભુ ! મારી જીંદગી લઇને કૃષ્ણાની જીદમાં બચાવજો; એનો વાળ પણ વાંકો ન થાય એમ કરજો ! (ઝિરની અસર થવા માંડી હોયસ) ઓ !

અમીર૦:-સંત્રામસિંહ ! આ શું કર્યું ? કંઈ નહિ હમણા તો તેં મારી મારી બાજુ ધૂળમાં મેળવી પણ હજી તક વણી મળશે (ચાલ્યો જાય છે.)

(કૃષ્ણાકુમારી પ્રવેશ કરે છે.)

કૃષ્ણાં:-કેમ કાઠ બોલતું નથી ? (સંત્રામસિંહને જોઈ)
કાણુ ? સંત્રામસિંહ ? તમે મને બોલાવતા હતા ?

સંત્રામં:-(તુટતે અવાજે) કૃષ્ણા ! તું-સ્વપ્નામાં...મેં-તને
હંમેશનું કહી છે. આજ છેલ્લું મોહું સ્વપ્ન આવે તે પહેલા એ
વાર હું ફરીથી તને તું કહું

કૃષ્ણાં:-(અહુજ વિરમય પામી) સંત્રામસિંહ ! પણ ચું
હે શું ?

સંત્રામં:-અમીરખાન-તમારા પિતા-

કૃષ્ણાં:-તેનું શું ?

સંત્રામં:-(છેલ્લો પ્રયત્ન કરી) ચેતજે-ઝેર-ઓ ! (બોલાવા
નય છે પણ બોલાતું નથી. આંચકો ખાઈ પડી નય છે તે મૃત્યુ
મામે છે)

(સ્તબ્ધ થઈને કૃષ્ણા કુમારી જોઈ રહે છે)

(પડો પડો છે)

અંક ૩. બ.

પ્રવેશ ૧ લો.

રમણ:—રાજમહેસલું દિવાનખાનું.

(ભીમસિંહ પ્રવેશ કરે છે.)

ભીમસિંહ:—(નખ હાથમાં પેસી જાય એવા જોરથી મૂઠીવાળા મેં શું કયું ? અરે ! દેવીને શું મેં બતાવીશ ? જાણે દીપક હોય એમ કુક મારીને એને હોડવી નાંખી—(બારીમાંથી દેખાતા મુર્યને જોઈ ગાંડા પેટે) જતો રહે દિવાકર ! સહસ્રરશ્મિ—તારી હજાર હજાર કલા ઝાંખી કરી નાંખ ! બુઝાઈ જ ભારકર ! મેવાડના આકાશમાંથી હમેશને માટે ગૂમ થઈ જ ! તારાજ વંશજો—સૂર્ય-વશના રાણા ભીમસિંહે પુત્રીને—નિર્દોષ સુકુમાર બાલિકાને ત્રિપનો પ્યાસો મોકલ્યો ! તું કયા હતો ત્યારે ? તારા હજાર હાથ વડે મને કેમ રોક્યો નહિ ? તારા પ્રખર તામથી મેવાડને ભરમ કેમ ના બનાવી દીધું ? હવે શું મેં હાથ લેખને આકાશમાં ચમકી રહ્યો છે ! તારા કુળની કીર્તિ ધોવાઈ મઈ ! તારા વંશજો પુત્રીધાતક થયા ! આકાશને સળગાવી કેમ નથી દેતો ? અથવા તું પણ તારી પુત્રીને ધાત કયાં નથી કરતો ? તારાથીજ ઉત્પન્ન થએલી હિપાને તુંજ કયાં નથી હણતો ? ઓ આકાશ ! તૂટી પડ આ પૃથ્વીપરને રસા-તળમાં કુઆડી દે એને ! જગતના જવાલામુખીઓ કાપો ! ને તમારો

હોય તેટલો અગ્નિરસ છોડી મૂકો, ઝંઝાવાત ! પૃથ્વી પ્રતાપથી તમે
 જગતનો નાશ કરવા તૈયાર થઈ જાઓ ! ઓ મેઘડો સહસ્રાધારે તૂટી
 પડ ને તારી પ્રલયઝેલમાં મારા હૃદયની જ્વાળા શાંત કર ! વસુંધરા !
 ફાડી નાંખ તારૂં ઉદર ને જગતને બળી જા ! પ્રલયકાળ આવી
 પહોંચ્યો છે. પિતાઓએ પુત્રીના ખુન કરવા શરૂ કર્યાં છે ! ક્યાં છે
 મંથર ? એ ક્યાં ભરાઈ ગયો છે ? ખંડાર કાઢો એને ને બતાવો
 જો ! તારા ઘડેલાં માનવીઓ કેવાં કાર્ય કરી રહ્યાં છે ! શયતાન !
 હવે તને શો ભય છે ? આવ, મારી પાસે. હવે તારામાં ને મારામાં
 શો ભેદ રહ્યો છે ! નરકના નાશ ! તમારામાં નરકમાં (પિતાનું હૃદય
 બનાવી) આવો અગ્નિ કદિ પણ સળગ્યો હતો ? તમારે ત્યાં પણ
 જીવિત હોય એવો અગ્નિ મારી પાસે છે. એ અગ્નિ ને હું ! બીજું
 કોઈ નહિ, કોઈ મારો મિત્ર નહિ, કોઈ જોડે મારું સહચાર નહિ.
 'મન ત્રિકાલ સૂધી હું ને આ અગ્નિ બે સાથેજ ફરીશુ મારી
 ચિતાના બડકા પણ એ અગ્નિની જ્વાલા આગળ શીકા થઈ જશે.
 'મહેવ પણ એની જાલાથી ત્રાસી ઉઠશે' (માંડપણુ ભર્યું હસીને)
 હા, હા, હા હવે મારે કોની ગરજ છે 'આ અગ્નિજ્વાલા મારા
 હૃદયમાં છે ત્યાં સૂધી મારી પાસે આવવાની કોણુ હિંમત કરી
 શકશે ? આ બીમાસિંહ—ના, ના, હવે હું બીમાસિંહ નથી. બીમ-
 સિંહ તો એ જ્વાળામાં બળી ગયો—મહેલાનું મારું સર્વ સળગી
 ગયું ! હવે હું બીમાસિંહ નથી, હું મેવાડનો રાણો નથી, હું રજપૂત
 નથી. હું આ જગતનો નથી. મારા જગતમાં હું ને આ અગ્નિ
 બેજ છીએ ! (મહેલાને ચાલેલો હયમચાપવાનો પ્રયત્ન કરતા)
 મેવાડના ચાલેલો ચાલેલો તોડી નાંખીશ, એના પ્હાડે પ્હાડના યુરો

કરી નાંખીશ ! ભેદએ મને કોણ અટકાવે છે. (ચાકી ગયો હોય તેમ બેસી જાય છે.)

(રાણી પ્રવેશ કરે છે.)

રાણીઃ—મહારાજ ! કેમ બોલતા નથી ? (પાસે જઈને) શું થયું છે તમને ?

ભીમઃ—દેવી ! અડકતી નહિ મને, આઘી જા !

રાણીઃ—(ગભરાઈને) મહારાજ, તમારી તબિયત કીક નથી ! બોલાવું કોઈને ? કૃષ્ણને બોલાવું ?

ભીમઃ—કૃષ્ણને ? કૃષ્ણને ક્યાંથી બોલાવશે ?

રાણીઃ—કહો તો એ ઉપવનમાં ગઈ છે ત્યાંથી બોલાવી મંગાવું

ભીમઃ—(બહુજ આશ્ચર્યથી) ઉપવનમાં ગઈ છે ? તને કોણે કહ્યું ?

રાણીઃ—મને કહીને હમણાંજ ગઈ.

ભીમઃ—(સ્વગત) હે ! ત્યારે કૃષ્ણા હજી જીવે છે ? (હાથથી માથું દાખી) ઓ ઇશ્વર ! તારો બહુ ઉપકાર થયો. હા ! હું કેટલો અકળાઈ ગયો હતો ! એ બચી ? શી રીતે ? જાણે મારા હૃદયપરથી પર્વત ખસી ગયો હોય એટલી નીરાત મ્મંથ. (પ્રકાશ) મારે કૃષ્ણાની કંઈ જરૂર નથી.

રાણીઃ—મહારાજ, હું આપને એક વાત પૂછવા આવી છું.

ભીમઃ—(સ્વગત) પૂછવા ? ત્યારે એ જાણી ગઈ ? ઓ, ઇશ્વર ? હું એને શું જવાબ દઈશ ? (પ્રકાશ) દેવી, તું કંઈ વાત પૂછવા માગે છે ?

રાણીઃ—મહારાજ, બહુ અજાણતા બની છે.

ભીમઃ—(ગભરાઈને) હે ? શું થયું છે ? દેવી ! શું બન્યું છે ?

રાણીઃ—મહારાજ, સંગ્રામસિંહને કોઈએ ઝેર પાડ્યું !

ભીમઃ—હેં ? ઝેર પાયું ? એ કંઈ બોલ્યો ?

રાણીઃ—મહારાજ, કૃષ્ણાકુમારીને એ કંઈ કહેવા આવ્યો હતો. પણ બીજું એનાથી કંઈ કહેવાયું નહિ. માત્ર એ અમીરખાન તથા તમારું નામ મરતી વેળા બોલી શક્યો એમાં શો ભેદ છે ?

ભીમઃ—[સ્વગત] હવે સમગ્રયું કૃષ્ણા કેમ બંધી તે. કૃષ્ણાને બદલે સંગ્રામસિંહ માર્યો ગયો. દેવીને કહું બધી વાત ?—ના, ના. હવે થઈ ગયું તે થઈ ગયું. એના પર વિસ્મરણનો અભેદ પડે છે કાંઈ નય એટલે બસ !

રાણીઃ—મહારાજ, એમાં શું રહસ્ય છે ? કેમ બોલતા નથી. મને આજ તમારી તબિયત પણ ઠીક હોય એમ લાગતું નથી.

ભીમઃ—દેવી ! હું વિચારમાં પડી ગયો છું. મને કંઈ સૂઝતું નથી. મારું મગજ બહેર મારી જતું હોય એમ લાગે છે.

રાણીઃ—તમારું નામ એણે કેમ દીધું હશે ?

ભીમઃ—હું પણ તેજ વિચાર કરું છું. કદાચ અમીરખાન સંબંધી એને કંઈ મને કહાવવું હશે. [સ્વગત] દેવી ! મારું કરજો. જીંદગીમાં આજ 'હેલીવાર' તને છેતરું છું.

રાણીઃ—અમીરખાને એને ઝેર પાયું હશે ?

ભીમઃ—અમીરખાનને એના પર વેર હતું !

રાણીઃ—વર ન કંઈ જાણ્યામાં નથી.

ભીમઃ—ત્યારે એને ઝેર દેવાનું કારણ પણ શું ?

રાણીઃ—પણ જાણે મહારાજ, પણ આનું કંઈ સારું પરિણામ આવવાનું હોય એમ નાગતું નથી ! રાજમહેલમાં રાજના વિશ્વાસુ સરદારને ઝેર આપવામાં આવે એ સાધારણ બીના નથી. કાલે ઉઠીને કેટલા બાજનેજ ઝેર આપવામાં નાહ આવે તેની શી ખાત્રી ?

બીમઃ—દેવી ! નિશ્ચિંત રહે. હું એની તપાસ કરીશ.

રાણીઃ—મહારાજ, જે કરો જે ખાઓ પીઓ તેમાં પહુંજ સંભાળ રાખજો. મને કોણ જાણે કેમ બહુ બય શાગ્યાં કરે છે. આ વાત સાંભળી છે ત્યારનું હૈયું કંઈ કરવું નથી. કાંઈ ભારે અનિદ્ર થવાનું હોય એવી શંકા થયા કરે છે ! (નિસાસો નાંખી) કોણ જાણે શું હશે ? પણ હૃદય પર સો મથુનો પત્થર પડ્યો હોય એટલા ભાર લાગે છે. હું જાણ છું કે મારે તમને હિંમત આપવી જોઈએ, તમારું સાંત્વન કરવું જોઈએ. પણ મહારાજ, આખરે અખજળ કેની ! આ વાત સાંભળી છે ત્યારનું મનમાં કંઈ કંઈ થાય છે.

બીમઃ—દેવી શીકર ન કરતી. મને કોઈપણ પ્રકારનો બય નથી. સંત્રામસ્તિહના કોઈ વેરીએ એનું ખૂન કરાવ્યું હશે. પણ આપણને કોઈ શા માટે મારી નાંખવાને છવ્છે ? મહારાજશ નહિ. મારનાર કરતા તારનાર મ્હેટો છે. ને હું આજેજ અમીરખાનને બોલાવી આ બાંબતમાં ચોગ્ય તપાસ કરીશ. પણ અત્યારે તો હું લગાર આરામ લઈશ. તબિયત બરાબર લાગતા નથી.

રાણીઃ—મહારાજ, વૈદ્યને બોલાવું

બીમઃ—ના, ના. મારે ફક્ત આરામની જરૂર છે, બીજું કંઈ નથી. આતશય ત્રિતાયી મગજ થાકી ગયું છે.

રાણીઃ—મહારાજ, હું જાઉં છું. પણ સાવધાનતા રાખવાનું ચૂકશો માં ! જ્યાં જાઓ ત્યાં અગરક્ષ સાથે રાખીતે જજો ! જમીન પર પગ મુકો તે પણ તપાસીને મુકજો ! હાથયાર વગર મ્હેલમા પણ ફરતા નહિ ! ને હાગમજ, ખાવાપીવામા તો બહુજ સંભાળ રાખજો !

ભીમઃ—તું કોઈ વાત શીકર રાખીશ નહિ. મને કંઈ થવાનું નથી.

[બન્ને જાય છે.]

પ્રવેશ ૨ જો.

(અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે.)

અમીરખાનઃ—કૃષ્ણા ! એક વખત તું બચી ગઈ. તારે માટે તૈયાર કરેલું કંઈ સંગ્રામસિંહે ઓઢી લીધું પણ શીકર નહિ. જે થયું તે ડીકળ થયું છે. તને આપવાને બદલે સંગ્રામસિંહે જેર પી લીધું. એ રજપૂત પણ જખરો નીકળ્યો. પણ હવે મારી વચ્ચે આવે એનું કોઈ રહ્યું નથી ભીમસિંહને તો મેં દીવાનો બનાવ્યો છે. તારો મજબૂત ગયો લયલા, હવે તું પણ જા! સાકીએ તારે માટે તૈયાર કરેલું જામ બલે પહેલાં એ પી ગયો પણ અહિં જામના શા તોટા છે ? તારે માટે બીજું જામ તૈયાર કરાવું. પછી એ જામ પીને બલે કપ્પમાં સુતી સુતી તું કયામત સુધી ઇશ્કના ખવાબ જોયાંજ કરજો.

ગાયન ૧૯ મું.

પણ ભીમસિંહ કહેતું કે નહિ કે કૃષ્ણા એ સંગ્રામસિંહની મરેજૂબ હતી; ને સનમને ખાતર એણે જાન કુરખાન કર્યો અથવા એને જાણીને શું કામ છે ? હવે તો ભીમસિંહને હાથેજ એની રાણી પાસે કૃષ્ણાને જેર આપાવું.

પ્રતિહારીઃ—(પ્રવેશ કરીને) ખાં સાહેબ, આપને મહારાણી ખોજાને છે.

અમીરઃ—હા, ચાલ આવ્યો. [જાય છે.]

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ ત્રીજો

રથળ. લવણ લવંડરુનું ઘર.

- પાત્રો લવણ લક્ષીતા જ્વાળ શીતળ વીગેરે.

(લવણ તથા લક્ષીતા પ્રવેશે છે.)

લક્ષીતા જ્ઞાણા લવણ. તમારી અકુદને પણુ ધન્ય છે. પરંતુ આજે પેલો મારો બાપ અહીં નારીયેળ લઈ પરણવા આવશે. તેને શું મોઢું દેખાડશે ?

લવણ નેને પાણીચું નારીયેળ આપી વિદાય કરી દઈશ. વળી તને નયર છે કે નવાખ પાન પટ્ટી ખાન પણુ આજે અહીં પરણવા આવવાનો છે.

લક્ષીતા હે શુ નવાખ પણુ આજે અહીં પરણવા આવત ર છે. લવણ. હા જો પરણવાની શરતમાં મેં તેની પાસેથી લખાવી લીધો આ દસ્તાવેજ.

લક્ષીતા. આશું વા ! તમે પણુ ભારે કરીને શું ?

લવણ. લક્ષીતા અંદા ધારે તો શું ન કરી શકે.

લક્ષીતા. પણુ જો ! જો આવી યુકિત મારી સાથે રમી મને પણુ કોઈ દિવસ ફસાવતા.

શાવકશા:- (દોડતો દોડતો આવીને બેસી જાય છે)

લવણ:- શું છે શાવકશા ?

શાવકશા:- અરે કુતરાની કાણી હાંસી મોઢો તે જોતો નથી,
જરા થાકે ખાવા દે. (જરા થોભી)

લવણ ! તું સજગડ ફસાયો !

લવણ:- કેમ !

શાવકશા:- અરે તને પરણવાને જન આવેય જન ! મેં
હમણું જ સાંજાળયું કે શિવજી સેવગાંડિયા વાળો ને તવાખ પાન
પટ્ટીપાન પ્રમિશ્તાને પરણવાને આવેય ને તરત દોડતો તને કહેવા
આયો બુઝબુઝ લેવા જતા બચ્યા તુ નો ગધેડાને બહરાની વચ્ચે
ધ્રુંદાઈ જવાનો.

લવણ:- શાવકશાં ! તું મારા સત્તાપ્કાર છે તો કોઈ રસ્તો
ખતાવની !

શાવકશા:- અહિંથી વંઝો માપી જ.

લવણ:- તેમ કંઈ થાય ?

શાવકશા:- ત્યારે તો મારાથી બીજી કંઈ નહિ થાય. તું
કહેનો હોય તો ગવર્મેન્ટને અરજી કરેને હાકટરો આગળ પૂરવાર
કરાયું કે પ્રમિશ્તા ઘેરી નાંચી પશુ મરદ છે, માટીડા જેવો માટીડો !
એટલે એની સાથે કાયદાની રીતે બીજા દોષ આપીને પરણવાનો
હકમ નથી.

લવણ:- તુ એટલું બધું કહે ને મહેત્તો તો એ બધા
આની મહેત્તો.

શાવકશા:- તો એ બન્ને સાથે આર્ગ્યુમેન્ટ કરીશને સમજાવશ
કે મરદ સાથે બીજા મરદથી કદી પરણાવજ નહિ. એવું કદિ બી
થએલું નથી. તારાંબધાં એક બી દાખલો નથી.

લવણ:-પણ તમે મેથીપાક ફટકો મળશે તેનો વિચાર કર્યો ?

શાવકશા:-તારે તો તું તારું માથું ફેરી લેજે, હું તો જાણ.

લવણ:-હું મારું સબ્યું કરી લઉંશ. તું તારે જ (શાવકશા જાય છે).

લવણ. હવે આપણા પ્રપંચનાટકના મંગળાચરણનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. માટેનું હવે અને તારા બાપને પરણાવવા વરની માથાને વહેલી આવજો.

લલીતા. જવ. જવ. એમ મરકરી તે શું કરે છે ?

લવણ. લલીતા. જો જો આ તારા બાપની જાન આવી પહોંચી.

(અંદરથી બધા લગ્નનું ગીત ગાય છે.)

બધા (અંદરથી) થનગન થનગન શી ધોડી નાચતી, વરરાજા આવતા

લવણ. લલીતા તું હવે જ તારા બાપનો વરધોડો કેવો પાર ઉતારું છું તે જોજો.

લલીતા. જો જો કંઈ ઉંધું ચતું કરી નાખતા. આપણું નહિ વિસરતા.

લવણ. વારું વારું તું જ અને પાનેતર ફૂંપહેરીનેજ આવજો.

લલીતા. આ સાલી. (જાય છે)

લવણ. ચાલો હવે આપણે પણ શેવ ગાડીઆમાં નાખવાનો મસાલો વાટવા જોઈએ. (જાય છે).

(શીવજી તથા જાન આવે છે).

શીવજી, થનગન થનગન શી ધોડી નાચતી વરરાજા આવ્યા

સાથે આ જાન કેવી ફોલતી વરરાજા આવ્યા.

સસરાજી ચેતમે તમ આગણે વરરાજ આવ્યા.
 બુલશે કન્યા તમારી પારણે વરરાજ આવ્યા.
 વાંદાઓની શી આ ફેજરે વાહવાહરે વાહવાહ.
 ક્યસા એ વાંદા અયસા આ ગયા ઘોટાળા ઝાલા.

જોર. ચાલો ભાઈ સમે વરતે સાવધાન ! જમવાનો વખત
 થઈ ગયો સાવધાન ! કન્યા પધરાવો સાવધાન ! ચાલો ભાઈ હવે
 હું ત્રણુવાર સાવધાન બોલું છું અને ત્રીજી વાર સાવધાન બોલતાં
 કબ્યા નહિ પધરાવો. તો પુર થઈ જશે કન્યાદાન માટે કહું છું કે
 ભાઈઓ ખીસા પાકીટ સમાલો કન્યા પધરાવો સાવધાન ! એકવાર
 કન્યા પધરાવો સાવધાન ! એ વાર કન્યા પધરાવો સાવધાન !
 ત્રણુવાર.

લવજી. (પ્રમીલા તરીકે આવીને) હાજર છે આ કન્યાદાન
 (અંદરથી નવાખની જાન માથે છે).

ઝગમગીઆના વાધા શીવડાવો લલીતાને મજની મોળી. નવાખની
 જાન અંદરથી. હેં !

શિવજી. કોણુ મારો હરીફ પરણુવા અહીં થયો સાક્ષાત છે.

આ એક કન્યા અને એવરજન એ ખીન અનુભવની વાત છે.

છે. પણ બેવાદે આ મારો દીકરો મારો હરીફ કોણુ જાઓ છે.

(જાન આવે છે.)

(ગાયન)

નવાખ. ઝગરે મગીઆના વાધા શીવડાવો.

(વાધા શીવડાવો) લીલા તે મજની મોળી.

પહેરેરે વારીવારી પહેરેરે નવાખ ભાઈ.

વાદાના મન મોહરેરે નવાખભાઈ.

રડી રડી સામું જોશે નવાળભાઈ.
લવણ. પોક મુકીને રોશે નવાળભાઈ ઝગરે)ગય છે)

શીવજી. અરે આ તો પેલો ઇસ્કી ટટુ નવાળ પાન પટ્ટીખાન
અરે પછુ મારી કન્યા અરે લુલ્યો મારી ચનારી ઘેરી ક્યાં શુભ
અહ ગહ. અરે પોલીસ. પોલીસ. ચાલો ફાનસ ઘાવો મસાલ
સળગાવો ચાલો.

નવાળ. અરે આ કાણુ. અરે ગોર. તું ક્યાં મરી ગરો.
અહીં મર, અહીં મર. ચાલ. કન્યાને પકડી લાવ. નહિં આવે તો
ખેડીમાં જકડી લાવ.

લવણ. અરે ગોર ઉભો રહે. ચાલો લવણ. ભાઈ અને નવાળ
ભાઈ ઉભા રહો પહેલા મને લલીતા જોડે પરણાવો પછી તમે
પ્રમીલાને પરણવા થગ લાંબાવો સમજ્યા.

નવાળ. } કચુલ છે. કચુલ છે.
શીવજી }

લવણ. ત્યારે ગોર ચાલો આગળ આવો.

ગોર. (હસ્ત મેળાપ કરીને)

જેકું છું આજ ઓ ખચ્ચર તને ઘોડીની સંગાથે અને
આશીષ હૈં છું. આજ તું છે તમારે હાથે.

(લગ્ન કરી આપે છે).

નવાળ. ચાલો હવે.

એ ભાઈ તમારી ખેન ક્યાં પુપાયેલ છે.

લવણ. જલદી અહીં લાવો ચાલો આ આવો ના-ના-લાઓ
(ખન્ને જાય છે) (હવે એને લિલ્લડ્યો નસીબનો બલ છે.)

ગોર. ચાલો ભાઈ તમારી કન્યા અથે તમારી થનારી બધરીને
બોલાવો એટલે હું મન્ને જણુને એક સાથેજ પરણાવી દઉં.
ચાલો નવા આવનારા સદ્ગૃહસ્થો અને વેવાઈઓ. મારી તોડીસ
ફરીથી સાંભળો. ખીસા પાકીટ સંભાળો કન્યાને પધરાવો. કન્યાને
પધરાવો. સાવધાન ! એકવાર કન્યાને પધરાવો. સાવધાન !

લલીતા. (સાડલો ઓઢીને લવજી) એ વાર કન્યા પધરાવો.
સાવધાન ! ત્રણ હજાર આ કન્યાદાન.

શીવજી. નહી નહી આતો મને પરણનારી કન્યા છે.

નવાખ. નહીંજ એ તો મને પરણનારી કન્યા છે.

શીવજી. અરે ભાઈ એતો મીસ પ્રમીલા છે.

નવાખ. અને મને પરણનારીનું નામ પણ પ્રમીલા જન છે.

ગોર. એમ તકરાર નહિ કરો. ધુમટો ખોલી ખાત્રી કરો કે
એ કોની માલીકતું ખાનદાન છે, ઊભા રહો હું ખાત્રી ફરી આપું.
હું (પ્રમીલાનો ધુમટો ખેંચતાં લવજી જાહેર થાય છે).

શીવજી. હેં આ કાણ. આતો મારો દીકરો લવજી લવેંડર.

નવાખ. કાણ લવજી લવેંડર !

લવજી. હાજી, હું જાતેને પોતેજ લવજી લવેંડર.

નવાખ. પણ તારી જહેન પ્રમીલા ક્યાં છે.

લવજી. એ તો સાહેબ પ્રમીલા પણ હુંજ અને લવજી પણ
હુંજ સમજ્યાને.

નવાખ. ઉક ! હું વેર લાઈશ.

દુનીયાના ઇગ્ને ત્હેં ઇગ્ને છે. મમજી તુંજ મુવીફરેલ છે.

દીકરો હેવે પુરો થયો તારા નસીબનો ખેલ છે.

(મરિયા જાય છે).

માર. અરે ભાઈઓ. જે મથું તે મથુ હવે વાત વધારવી એ પેટ ચોળીને ચળ ઉભું કરવા જેવું છે. માટે હવે નિરાંત કરો.

શીવજી. બસ. આજે મારી પત્નીની ઉતરી મધ છે. એટલે હું દુનીયાની ખટપટ છોડી આવો બની જઈ છું બસ.

દુનીયાની ખટપટ છોડવી એમાં હવે નિરાંત છે.

ભાઈઓ ઘડો લેશે. હવે એ અનુભવની વાત છે.

નવાબ. હું પણ મારો બનાવટી વેષ દુર કરી. જનરેર થાઉં છું કારણ !

બહુ બહુ મથ્યા પણ જમનને છતવા ન કોશવેલ છે.

હવે શાંતીથી જીવન ગાળવું એ પણ નસીબનો ખેલ છે.

લક્ષ્મીતા. હેં કાણુ ! આનો આપણા ગામના શાહુકાર શેઠ પેરતનજી.

નવાબ. હા પેરતનજી કે પાન પટ્ટીખાન જે કહો જે બધું એક છે.

લવજી ચાલો હવે આજના આ સુખી છેવટ માટે આનંદ ગીત ગાયએ.

ગાયન રંભું.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ:—રાજમહેલનું દિવાનખાનું.

લીમ્સેસિંહ:—(પરિક્રમણ કરતો) મધરે એને બચાવી, પ્રભુએ મારા હાથ પુત્રીના ક્ષિત્તી રંગાવા ન દીધા. તો હવે મારે ફરીયા એ વિચાર શામટે કરવો જોઈએ કે એને મધર બચાવવા માગે છે

તેના પ્રાણુ હરવાનો પ્રયત્ન, ને તે પણ મારી મરણ ઉપરાંત મારે
શામટે કરવો જોઈએ. પણ-પણ પાછી વિદ્યંતના એનીએ મ્હેં
આમળ ખડી થશે. તેનું શું ? મારી પ્રજનો છુટકારો શી રીતે
કરું ? માનસિંહના પંખમાંથી કૃષ્ણને ફવી રીતે ઉગારું ? મેવાડની
મુક્તિ કયા પ્રકારે કરું ? પ્રભુ ! કૃષ્ણને બચાવી તો હવે પ્રજને
બચાવવાનો, મેવાડને મુક્ત કરવાનો માર્ગ બતાવ. (વિચાર કરી)
બધે જ અંધારું ! શું કરું ? કયા જાઉં ? કોને કહું ?

(અમીરખાન પ્રવેશ કરે છે)

ભીમઃ-અમીરખાન, આપણા કાર્યનું પરિણામ ખમર પડ્યું !

અમીરઃ-હા; મેવાડને ઉગારવા જતાં મેવાડ તો ન ઉગર્યું
પણ ઉલટી એક હાથ વધારે થઈ.

ભીમઃ-ત્યારે હવે શું કરવું ?

અમીરઃ-તમ શું ધારા છો ?

ભીમઃ-મને તો કંઈ સમજ પડતી નથી.

અમીરઃ-ત્યારે જાણે આ થયુંજ નહોતું એમ માનો.

ભીમઃ-હું પણ એમ જ ધારું છું. લગવાન એકાલગણ
કૃષ્ણને બચાવવા માંગે છે.

અમીરઃ-મેં તે વેળા પણ તમને ના કહી હતી પણ-

ભીમઃ-પણ શું ?

અમીરઃ-પણ મેં બહુ વિચાર કીધો ત્યારે એજ ઉપાય-તમારો
રસ્તોજ ખરો લાગ્યો.

ભીમઃ-ત્યારે શું એજ સલાહ આપોછો મારે પાછા-

અમીરઃ-ના, ના મહારાજ હું કંઈ સલાહ આપતો નથી.

હું તો બહુ ખરાબ સલાહ આપનાર છું. મારી સલાહ કોઈ
પૂછશો નહિ.

ભીમઃ:-ત્યારે મારે સલાહ કોની પાસેથી લેવી ?

અમીરઃ:-મહારાજ આખા મેવાડની સલાહ લો-

ભીમઃ:-મેવાડની સલાહ તો કૃષ્ણનો ભોગ લેવાની જ છે.

અમીરઃ:-અથવા કોઈની પણ સલાહ ન પૂછો. તમને જે ખરું લાગે તે કરો.

ભીમઃ:-મને કોઈ માર્ગ જણાવો હોય તો ખીજની સલાહ પૂછું પણ શા માટે ?

અમીરઃ:-મહારાજ, તમને એક માર્ગ જણાયો હતો. તે તમે લીધો પણ ખરો.

ભીમઃ:-છલ્લુ ઇશ્વરની ઇચ્છા એ માર્ગ લેવા દેવાની ન્હોતી.

અમીરઃ:-એ તો કેમ કહેવાય ?

ભીમઃ:-કેમ નહિ ?

અમીરઃ:-હું તો ધારૂં કે ખુદાએ પણ તમને એજ રસ્તો બતાવ્યો.

ભીમઃ:-એજ માર્ગ બતાવ્યો ? કેવી રીતે ?

અમીરઃ:-મહારાજ, તમારી કુંવરીને બચાવવા સંત્રામસિંહે જન કુરબાન કર્યો. એ પ્રમાણે મેવાડને ઉગારવા-

ભીમઃ:-અમીરખાન, પાછા મને લલચાવવા આવ્યા છો ?

અમીરઃ:-હું કોઈને લલચાવવા માંગતો નથી, પરંતુ તમનેજ એ રસ્તો સૂચવ્યો હતો. તમે તેનો અપ્ત્યાર કીધો, હવે હું એ માર્ગને વખાણું છું ત્યારે તમે મારા પર કદા માઓ છો. મને મુજોજ રહેવા દો. હવે મને કંઈ પૂછશો નહિ, હું નકામી ખફગી શા માટે બ્હોરી લઉં ? મેવાડ આખું હાથે સળગી જાયે, રજપૂતાણીઓ બધી ભલે રખડી જાયો; મારે તેમાં શું ?

બીમઃ-(હોડ દાખી) બસ, હું મારાજ જીવનનો અંત આણીશ. દેખવુએ નહિ ને દાઝવુએ નહિ.

અમીરઃ-એ વિચાર 'પણ તમે એકવાર ક્યો હોતો. પણ તેમાં કાને ફાયદો થશે ?

બીમઃ-ભલે કાઠને ફાયદો નહિ થાય. મને તો થશે.

અમીરઃ-તમે ન હો તો તમારી કૃષ્ણાકુમારીનું શું થશે ? તમારાં મહારાણીની શી દશા થશે ? એમનો ખેલી કાણુ ?

બીમઃ-અમીરખાન ! અમીરખાન ! જે વિચારને મેં દાખી રાખ્યો છે, જે ભુજંગનું મેં મહોડું દબાવી રાખ્યું છે તેનો સા માટે છુટો કરો છો !

અમીરઃ-મહારાજ, હવે હું કંઈ નહિ બોલું. તમને કાઈ ખીન્ને રસ્તો જણાય તો તે લેજો ને હું હવે જઈશ માનસિંહ પાસે મને અહિં બહુ વખત થયો. પણ તમે જે એકવાર ક્યું-તમારે માટે નહિ. પણ તમારી રૈયત ખાતર તેજ દામ ખીજવાર કરતાં આવો. આયકો ખાસો એજ મેં નહોતું ધાર્યું. રૈયત ખાતર દુબતરની કુરખાની આપવા તૈયાર થયાં હતા ને સું ભુલથી જ થઈ થાકી ગયા નામદાર, એકવારની કસોટીથી આખાદ થઈ ગઈ તમારી રૈયત ? કે જતી રહી તમારી લાગણી-આસમાનમાંથી તારો ખરી જાય તેમ ? મૂંગા કેમ હોવા છો ખુદાવિંદ ? ના કહી દો-ફના થઈ જવા દો. અરંખા મેવાડને ! તમારી દુશ્મનનું લોહી રેડી મેવાડની આગ ભુઝાવવાની શી જરૂર છે ? એકવાર-બસ આખી જાંદગીમાં એકજો વાર કરવાની હિમ્મત આવી શકે ! એક વાર હિમ્મત જતી રહી-એકવાર જીગર નળણું થઈ ગયું-પછી તે રજપુતનું જીવર હોય તો પણ શું-પણ એક વાર એ ઠીકું થયું કે પછી એનામાં

કોવત ખુદા પણ મુકી શકે નહિ. કંઈ નહિ પણ નામદાર એકવાર પણ દૈયત ખાતર દુષ્કરને કુરબાન કરવા તમે તૈયાર થયા, એક વાર પણ મેવાડને આપાદ કરવા તમારી બેટીને શહીદ કરવા વિચાર કીધો એ પણ ઓછું નથી. એટલું પણ કાણ કરી શકે છે ? ભલે પછી આખર વખતે હિમ્મત જતી રહે ને એ કામ ના થાય તો પણ શું ? એક વાર તમે મેવાડને બચાવવા તૈયાર થયા હતા, એકવાર દૈયતને આપાદ બનાવવા તમે કુરબાની કરવા માંગતા હતા, તે હું નહિ લૂલું. હવે તમારામાં એ તાકાત નહિ હોય, હવે દૈયત કરતાં દુષ્કર ખ્યારી લાગતી હશે, હવે કુરબાની જેવી કામ ચીજ નહિ દેખાતી હોય પણ તેમાં શું ?

પ્રતિહારીઃ—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજ, માનસિંહ તરફથી એક મનુષ્ય આવીને આ ચિઠ્ઠી આપી ગયો છે. (ચિઠ્ઠી આપીને જાય છે)

ભીમઃ—(ચિઠ્ઠી વાચીને) અરે ભગવાન ! (માથે હાથ દબાવે બેસી જાય છે.)

અમીરઃ—મહારાજ, શું છે ચિઠ્ઠીમાં ?

ભીમઃ—(અમીરખાન તરફ ચિઠ્ઠી ફેંકે છે)

અમીરઃ—(વાંચે છે) ક્ષત્રિય કુલજૂવણ મહારાણા શ્રી ભીમસિંહની સેવામાં રાજા માનસિંહના પ્રણામ. જત હજી સુધી 'આપનો જવાબ મળ્યો નથી. કાલ સાંજ સુદીમાં નહિ આવે તો પછી હિંદુપૂરમાં હું મારા લશ્કર સાથે રણુબૂમિના મેદાનમાં આપને મળીશ. મહારાજ, માનસિંહને જે કહાવવું હોય તે કાલ સહવારમાં તપ્પચાર કરી રાખજો. હું એ સદેશો લઈને માનસિંહ પાસે જઈશ.

ભીમઃ—અમીરખાન, હવે મારે શું કરવું ?

અમીર:-મહારાજ હું ફૂંચું જાણું? હું કોઈને લલચાવવા માંગતો નથી. ખુદા જેમ સુઝાડે તેમ કરજો. હું તો કાલે અહિંથી રવાના થઈ જઈશ.

ભીમ:-એકવાર કીધું ને બીજી વાર કરતાં શો વાંધો? હા, હું અમથોજ અરમાયો. ધરવર! તું કૃષ્ણાને બચાવવા નથીજ માંગતો!

અમીર:-મહારાજ, ખુદાની મરજી એવીજ હશે તો બીજી વાર પણ એ બચાવશે.

ભીમ:-કાલ સુધીમાં? વસ કાલ સુધીમાં જવાખ દેવાનો? કૃષ્ણા! મારી લાડકવાળી કૃષ્ણા! તું મેવાડને આટલી બધી ભારે કેમ પડે છે?

અમીર:-મહારાજ એક તમારી પુત્રીનો જન બચાવવા ખાતર સંત્રામસિંહે પોતાનો જન આપ્યો તો મહારાજ આખા મેવાડને ખાતર તમારી પુત્રીનો જન આપ્યો એ વધારે છે?

ભીમ:-જોઈશ વિચાર કરીશ. એ વાત સાંભળીશ તો હું ગાંડો થઈ જઈશ એમ લાગે છે!

અમીર:-મહારાજ, હવે શો વિચાર કરવાનો બાકી છે? ને હવે વખત પણ ક્યાં છે? કાલે સવારે તો છેલ્લો જવાખ જોઈશે.

ભીલસિંહ:-(ધાંભલાનો ટેકો લઈ) (થોડીવાર સુધી ધૂમ જેવો ખેંસી રહે છે.)

અમીર:-મહારાજ હું જાઉં છું. કાલે રહવારે મળીશ.

(જવા માંડે છે.)

ભીમ:-(એકએક ઉભો થઈ દારે ડાળે) થોભ! અમીરખાન થોભ!-પાછા કાનમાં પ્રલયકાળના ગડગડાટ સંભળાવા માંડ્યા!

પાછા મગજ પર ચયતાનના ઝાટકા લાગવા માંડ્યા ! બોલ, બોલ અમીરખાન તું ચયતાન હશે તો પણ જ્યાં દોરશે ત્યાં હું દોરાઈશ ! જગતના ભયંકરમાં ભયંકર વિષધરોને નીચોવીને વિષ કાઢવાનું હશે તો કાઢીશ ! બોલ શું કહે છે ? સળગતો ઉકળતો લાવારસ કહેશે તો પી જઈશ ! ના, ના કંઈ દુઃખ નથી. મને કંઈ દુઃખ નથી. હું તો ભોગ આપું છું—મેવાડને માટે પ્રજાને ખાતર.

અમીર:—મહારાજ, શાંત થાઓ.

ભીમ૦—શાંત ! કેને શાંત થવાનું કહે છે ? કાનમાં આ પ્રત્યક્ષ-કાળના ભેરીનાદ થઈ રહ્યા છે તેને તું શાંત કરી શકશે ? હૃદયમાં આ અગ્નિ ઉકળી રહ્યો છે તેને તું શાંત કરી શકશે બોલ ?

અમીર:—(સ્વગત) બસ હવે જે આની પામે કરાવતું હશે તે કરાવીશ. (પ્રકાશ) મહારાજ કાલ રહવાર સુધીમાં

ભીમ૦.—કાલ ? રહવાર ? મારે માટે કાલ કેવી ? રહવાર કેવી ? દિવસમાં ઉડના અનંત ભડકાના ઉગમ આગળ કાલ પણ નથી ને રહવાર પણ નથી. બોલ, અત્યારે જે કહેવું હોય તે કહે.

અમીર૦:—(સ્વગત) આ લાગ ગુમાવીશ તો ફરી વખત નહિ આવે. (પ્રકાશ) ત્યારે નામદાર અલારેજ—

ભીમ૦.—હા, હા અત્યારેજ તું કહેતો જલ્દતમના આતમમાં કુદી પડીએ !

અમીર૦—ત્યારે તૈયાર કરો ખાલો ફરીથી !

ભીમ૦—તું હજી તૈયાર કરે ?

અમીર૦:—(પાણી ભરેલો ખાલો લાની) તમારી પામંની જુદી આમા નાખી દો.

ભીમ૦—ના, ના. અમીરખાન આજ નહિ ?

અમીર૦:-ખુદાવિંદ કાને તો જવાળ દેવાનો છે ?

બીમ૦:-કાલે હા હા બરાબર કાલેજ જવાળ દેવાનો છે ?
પાસેથી ઝેરની બૂકી કાઢી જે હાથે હું એને રમાડતો તેજ હાથે
હું એને ઝેર આપીશ. (ખાલામાં ભુકી નાંખી દે છે.)
પડદો પડે છે.

પ્રવેશ ૫ મો

(ગાયન ૨૨ મું.)

રાણી૦:-રાત કેવી ભયંકર છે શું થશે ? કંઈ સમજાતું નથી.
લોકો કહે છે કે ઉડકાપાત થાય છે ને મેવાડના આકાશમાં ધુમકેતુ
દેખાય છે કોઇ ભારે અનિષ્ટ થવાનું હોય એમ કેમ લાગ્યા કરે
છે ? મને સ્વપ્નો પણ ભયંકર આવે છે રાતના ઉઘાડતું પણ નથી.
હૃદયમાં કોઈ જાણે પેસીને રડ્યાં કરતું હોય જમત પીગળી જાય
એવું નિરંતર કલ્પના કર્યાં કરતું હોય એમ કેમ લાગે છે ? આ
ઇશ્વર મારાં કોઇને કંઈ પણ ન કરતો ! જધાને બદલે મારા પર તને ફાવે
તેટલો દુઃખનો વર્ષાદ વર્ષાવજો ! આગપાસ જહાર કેવી શાંતિ છે !
પણ મારા હૈયામાં આટલી યધી અશાંતિ કેમ ? દૂર, આંધે એસીને
જાણે કોઇ હૈયું ફાટી જાય એવી ચીજ પાડતું હોય એમ કેમ મને
ધણી વાર થઇ આવે છે ? હું ગાંડી તો નહિ બની જતી હું. હું ?
મને બરાબર નિશા નથી આવતી તેનુજ કદાચ આ પરિણામ હશે.
(જહારથી કોઇ બારણા ઠોકતું હોય એમ લાગે છે) કોણ છે
(બારણા ઉઘાડે છે. જહાર ઉભેલા અમીરખાનને જોઇ) કોણ છો
મારું શું કામ છે ?

અમીરખાન :—(ખહારથી) આપને મહારાણા બોલાવે છે.
કોઈ પ્રતિદારી દેખાયો નહિ એટલે હું જ ત્યાં જતાં આપને કહેવા
આવ્યો તરફી માફ કરજો.

રાણી :—વાર, જાઉં છું (જાય છે)

અમીર :—અમ, કિનાની આગ હવે યુઝાશે ! બાગે મેવાડ
કબ્રસ્તાન બનશે ; મેવાડને ઘેર ઘેર આગ ઉડશે. રજપૂતનું નામ
નાપાક બનશે જે હુસ્ત મને ન મળ્યું તે મૌતના કદમમાં ભોટશે.
મગર રજપૂત, મગર નાજનીન યુસસમાનનો ધુતકાર કરીને શું
ફળ મેળવ્યું તે હવે સમજશે.

આયન રરમું.

રાણી પાસેજ કૃષ્ણને ઝેર ન પીવાડું તો એકબિંગળની
આણી ! એવા સખુન રાણા પાસે મેં કદાવ્યા છે એટલે એને હવે
કોઈ પણ બચાવી શકશે નહિ જોડે દિવાનખાનાની પાછળ
સતાઈને જોડે કે ભીમસિંહ રાણીને કેવી રીતે સમજાવે છે.

(જાય છે.)

પ્રવેશ ફો.

સ્થળ :—રાજમહેલનું દિવાનખાનું.

(ભીમસિંહ ગાઢ વિચારમાં ઉભો છે. થોડે દુર વિષનું પ્યાલું

પડ્યું છે અમીરખાન છુપાઈને ઉભો છે)

(રાણી પ્રવેશ કરે છે.)

રાણી :—મહારાજ, અત્યારે શું કામ પડ્યું ?

બીમ :-દેવી ! આ કામ જાણ્યા પછી તું મારા પર વિકાર વધાવશે-મને શયતાન માનશે.

રાણી :-મહારાજ, આજ કેટલાયે દિવસથી હું તમને આવી ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં જોઈ છું. મને બહુજ પ્રીતર થાય છે, પણ તમે મને કંઈજ જણાવતા નથી. તમારા સુખમાં જેટલો મારો ભાગ છે તેટલોજ તમારા દુઃખમાં પણ છે. હું તમારી સહધર્મ-ચામણો ! મને તમે તમારી સર્વ વાત કહેવાને બંધાયા છે.

બીમ :-હા. આજ હું તને એ સર્વ વાત કહીશ. પણ-પણ કહેનાની નને જીભ કાપી નાખવાનું મન થશે !

રાણી :-મહારાજ, આમ આટલા બધા આડળા શું કામ મને છે ?

બીમ :-કાંણુ જાણ્યા પછી તું મારા કરનાયે વધારે અકળાશે.

રાણી :-શું છે ? મને કહે. ઝટ. આટલા બધાનું કારણ શું છે ?

બીમ :-કહું ? સાંભળી શકશે ?

રાણી :- (બોલ્યા વગર ગભરાએલે નહેરે જોવાં કરે છે).

બીમ :- (રાણી સહાય જોઈ રહી) તને હૃદય છે ?

રાણી :-મહારાજ ! આ કેવો પ્રશ્નો ?

બીમ :-જો હોય તો જા, ચાલી જા અહિંથી તારાંચી એ નહિ રાજગાય. પહેલા હૃદયને બાળીને એની બરમ કરી નાંખ ને તે બરમ તને એની રજ પણ ન અડકે એવી રીતે દુર ફેંકીને પછી અહિં આવ. હું તને કહીશ બંધુ જા !

અમીર :- (સ્વગત) મેં એનું જીવર બાળી નાખ્યું તેમ મહારાણી તમે તમારું પણ બાળી નાખો !

રાણી:-પણુ છે શું ? આટલા કિંદાસ-આટલા બધા હતાશ મવાનું કારણુ શું છે, નાથ મને પણુ નહિ કહેા ?

ભીમઃ:-કહું છું સાંભળ. (વિચારમાં પડી એકાએક રાણી પાસે આવી) બોલ, સાચું કહે હું અહારાક્ષ જેવો દેખાઉં છું કે નહિ ? સયતાન જેવો લાગું છું કે નહિ ? બોલ ! ના ? ત્યારે હું નહિ શ્રી શકું.

રાણી:-મહારાજ, તમે સાંત નિદ્રા લો. તમારું મગજ અભારે બહુ ઉકળી ગયું છે.

ભીમઃ:-નિદ્રા ? સાંત નિદ્રા ! તું જાળખે છે એને ? હું તો નથી જાળખતો. જ્યારથી આ યુદ્ધ બગ્યું છે ત્યાંથી પર્વત પડ્યા છે એની ને મારી વચ્ચે ને મગજ ! હા એ ઉકળે છે-કાષ્ટનું કાષ્ટાંતરેય નહિ ઉઠ્યું હોય એવું ઉકળી રહ્યું છે-પણુ હજી હું ખાખ મર્યા જતો નથી !

અમીરઃ:-હજી વાર છે ! હરી તો બહુ બળવાનું બાકી છે.

રાણી:-મહારાજ, તમે મને જે કહેવું હોય તે કહેા, પણુ આમ સંશયમાં ન રાખો. હું સાંભળીશ-ગમે તેવી ભયંકર વાર્તા હું સાંભળીશ. પણુ તમારાં આ વાસણુ વચ્ચે મારાથી નથી સંભળાતા! સંશયનો ભાર હું નથી વેડી શકતી. દિવસો થયાં હું એ મુક ભાર સહી રહી છું.

ભીમઃ:-હું છું તને-—કહેવુંજ પડશે પણુ દેવી ? કહેવાતું નથી. (દગ્ધર વિચાર કરી) તું મારી સહધર્મચારિણી ખરેને ?

રાણી:-હા, પણુ તેનું શું ?

ભીમઃ:-મારા સર્વ કાર્યોમાં તારો ભાગ-

રાણી:-હા, હા. પણુ છે શું તે કહેાની !

ભીમઃ—પ્રજના કલ્યાણને માટે, મેવાડના હિતને માટે, માતૃ-
શ્રમિના જંગલને અર્થે મારે—આપણે યજ કરવો—કરવાનો છે. લાજ
લેશે તું એમાં ?

રાણી :—અહો ! એમાં શું આટલામાં ગૂંચવાતી હતી
આટલા બધા ?

ભીમ :—સાંભળ, એ યજમાં હોમ કેનો આપવાનો છે તે
જાણે છે ? યજની એ વેદી પર જલિદાન કેનું દેરાનું છે તે જાણે
છે ? તારી જ્ઞાનસોઈ દીકરી—મારી લાડકી કન્યા—મેવાડનું અનુપમ
પુત્ર — કૃષ્ણા —

રાણી :—(એકએક વચમાં) તમારી પ્રકૃતિ અત્યારે ઠીક
નથી ! મહારાજ, હું કોઈને બોલાવું ? તમે સહ જાઓ !

ભીમ :—આવી સ્થિતિમાં પ્રકૃતિ ઠીક કેની રહે એજીતો ઇન્ધ્ર
જ કહી શકે. પણ ખેડ કોઈને બોલાવવાની જરૂર નથી. હું જાનમાં
—દુર્ભાગ્યે મપુર્ણ જાનમાં છું. હું બકતો નથી દેવી !—ઇન્ધ્ર હું કે
બકતો હોત !

રાણી :—ઓ પ્રભુ ! આ શું થવા બેઠું છે. નાથ અત્યારે તમે
સહ જાઓ. કાલે રહવારે કહેજો જે કહેવું હોય તે (જવા માડે છે).

અમીર :—કાલ રહવારે ! આજ અત્યારે જ કહેવાનું તો શું
પણ કરવાનું છે !

ભીમઃ—ના, ના જમ હું બુદ્ધ્યો, મને વાત કરતા ન આ-
વડી મે તને મહારાણી નાખી. શાંત થા, હું કહેશે. (દાંત ખીસી)
(સ્વગત) રાજને વળી હૃદય કેવું ? લાજશીના ઓથમાં આમ ધસડ્યા
જવું એ પ્રજના પાલકને કેમ પાલવે ? શાંત રિચર રહીને મારે
એને કહેવું બોધતું હતું તેને બલે રાજના ધોધમાં હું આમ ધસા

અમ ગયો ! (અંકસ) દેવી મેં તને નકામી ગલરાવી નાખી તારા હૃદયને આબીન પોચાડ્યો. પણ જો હવે હું શાંત છું પાઝણા જોવો... મૃત્યુ સમો-હા ! પણ પાછો હું ગમે તેમ બોલી દઉં છું દેવી ? મેવાની સ્થિતી તો તને ખબર છેને ?

રાણી:-હા,

ભીમ:-તું જાણે છે કે આપણે કંઈ કરીશું નહિ તો એક સમય એવો આવશે કે આ મેવાડ શૂન્ય અરણ્ય સમું થઈ જશે, વિજેતા રિપુના સૈનિકો મેવાડની દુર્દશા દરવામાં, મારી ગરીબ પ્રજાને રજડવામાં કસર નહિ રાખે ! ને તે વેળા મારે ઝુડદું કાણ જાણે ક્યાં રવડતું હશે ? તું કાણ જાણે ક્યાં રજળતી હશે ? ને કૃષ્ણા-મારી ગરીબ, નિદોષ કૃષ્ણા એ પશુઓના હાથમાં એ રાક્ષસોની વચ્ચે-

રાણી:-પણ બચવાનો એકે માર્ગ નથી ?

ભીમ:-હા, એક,

ગણી:-છે તો તે મહત્ત્વ કરતા કેમ નથી ?

ભીમ:-એ માર્ગ ક્યો છે તેનું જાણશે ત્યારે તું કંપી ઉઠશે. પણ લેવો તો એજ માર્ગ પડશે !

રાણી:-કહો એ માર્ગ ક્યો છે ? ભયંકરમાં ભયંકર વાત સાંભળવા અત્યારે હું તૈયાર છું.

અમીર :-થાઓ, થાઓ તૈયાર, કાનમાં કાતિલ ઝંર રેડાવી જંગરની કતલ કરાવવા.

ભીમ :-એક દૃષ્ટાને ખાતર આજે આવી ભયંકર પરિસ્થિતિ આવી છે. એ કૃષ્ણા ન હોય—

રાણી :- (ચમકીને આવેગથી) શું ? શું કહો છો ? મહારાજ, તમને ખબર નથી તમે શુ -

ભીમ :-મેં પહેલેથીજ નહોતું કહ્યું કે તું કંપી ઉડશે. પણ સાંભળ, હમણા થોડા દિવસ પર નગરચર્ચા કરવામાં સહેરમાં હું શુ'ત વેશે નીકળ્યો હતો. ત્યાં શું સાંભળ્યું ભણે છે ? મેવાડ આખાની આ માનીતી આ કૃષ્ણો અત્યારે પ્રજાને આંખના પાટા સમી ઘઈ પડી છે ! 'એક કન્યા ખાતર એને કેટલું સહીએ' એમ પ્રજા આખી પુકાર કરે છે ને કેટલાક તો એનું મૃત્યુ પણ વાંચે છે.

અમીર :-અશ્વત્થા ! એ હોશિયારી તારી ને મારી.

રાણી :-પ્રજા ! એનું મૃત્યુ વાંચે છે ! પ્રજાને એનું મૃત્યુ વાંચવાનો શો હક ? પણ પ્રજાની તો એ બહુજ માનીતી હતી. દેવના પેઠે પ્રજા એને પૂજતી સારા પતિ મળવા કેટલીએ કન્યા એના આશિર્વાદ લઈ જતી, રોગ મટશે ધારી કેટલાએ રોગીઓ એને પગે લાવવા આવતા-મારે એ બધાને અટકાવવા પડતા તે આજે-

ભીમ :-તે જાજે પ્રેમ એનું મૃત્યુ વાંચે છે. કારણ કે એ પ્રજામાંથી ઘણાને એને માટે મરવું પડ્યું છે-હજુ કેટલાકને મરવું પડશે પણ પ્રજા એને ખાતર મરવા તૈયાર નથી-મેવાડ ખાતર પણ મરવા ઇચ્છતી નથી. પ્રજામાં દુશ્મને; સ્હામે લડવાનું શૌર્ય નથી કે દુઃખ સહેવાનું ધૈર્ય આજુ સૈનિકોમાંયે નથી શૌર્ય; નથી સંપ, કે નથી દેશભક્ત અંસલ મેવાડની પુત્રીનું-મરીયમાં મરીબ કન્યાનું નામ દે તો સિમોદિઆઓ તેને ચીરી નાખતા આજે તેમ નથી આજે તો મેવાડ પોતાની પુત્રીઓનાં મુઠ્ઠાં પર નૃત્ય કરવાં તકસે છે !

અમીરરુને મહુઅર હુ વગાડીશ.

રાણી :-પણ આમાંથી બચવાનો કાષ્ઠજ રસ્તો નથી ?

ભીમ :-એ મેં તને કહ્યું તો ખરું કે એક રસ્તો છે. કૃષ્ણા હોય

રાણી :-પણ કૃષ્ણા છે. ને રહેશે. એ ન હોય તો જુદી વાત.

ભીમ :-એ જુદી વાતજ કરવાની બાબતમાં રહી છે. દેવી તૈયાર છે તું મેવાડના હિતને ખાતર દેશની શાન્તિને અર્થે ત્હારી જ્ઞાતિમાં જ્ઞાતી વસ્તુનો ભોગ આપવા ?

રાણી :-મારો કાષ્ઠ પણ જતનો ભોગ દેશ બલે લે—

ભીમ :-તો જો પેલું પ્યાલું દેખાય છે ? એ-એમાં ઝેર છે. દેવી તારે એ આજે કૃષ્ણાને પાવાનું છે.

રાણી :-મહારાજ ! મરારાજ ! શું બોલો છો તમે ?

ભીમ :-દેવી ! જગતની શાન્તિને અર્થે દેશની યજ્ઞ વેદિકા પર આપણે આપણી પુત્રીને—આપણી લાડકવાયી કૃષ્ણાને હોમ આપવાનો છે. કરી શકશે તું એ કાર્ય ? આપી શકશે તું એ ભોગ ?

રાણી :-મહારાજ ! તમે આ શું કહો છો ? મારી કૃષ્ણાને હુ— નાથ મને કહો તે કહે. કહો તો પર્વતના શીખર પર ચઢી સમુદ્રનાં તળીયામાં ઝંખલાતું. કહો તો ભડભડ ભળતી ચિતામાં વિના સંકાંતે—એક આસુ વમર પ્રવેશું. મારું સર્વસ્વ લો, મારા પ્રાણ પ્રાણ લો—મને રીખાવી રીખાવીને મારો હું રડીશ નહિ, એક આસુ પણ નહીં પાડું, પણ ઓ નાથ ! ઓ પિયુ ! ઓ પ્રભુ ! મારી કૃષ્ણાને જીવતી રહેવા દો.

ભીમ :-દેવી દેશને તારી જરૂર નથી. દેશને તો કૃષ્ણાની એના અરજીની જરૂર છે પણ પરથી કાષ્ઠ પ્રાંદ્યાં તોડતું નથી. પુષ્પોજ તોડાય છે !

અમીર :-જે કુલ સુધી ન શકાય તેને ખીજતા હાથમાં જવા માટે અમીરખાન જીવતું સાંખી શકતો નથી.

રાણી :-પણ ખીજે કોઈજ માર્ગ નથી ? મહારાજ ? મહારાજ વિચાર કરો, કોઈની સલાહ લો, કોઈ માર્ગ સુઝી આવશે.

અમીર :-લીંચી, સલાહ, લીંચી ને રસ્તો પણ એને સુઝી આવ્યો છે.

બીમ :-તું શી સલાહ આપે છે ? બતાવ ખીજે કોઈ માર્ગ છે ?

રાણી :-મહારાજ મને કંઈ સુઝતું નથી અમારી અમળા જનની બુદ્ધિ રાજકારભારમાં ન આવે પણ ખીજ કોઈની પ્રધાનની -સેનાપતિની-કોઈની સલાહ લઈ જુઓ. કોઈ પણ માર્ગ જડી આવશે.

બીમ :-દેવી ? મેં બધાની સલાહ લીંચી. બની શકે એટલાને પૂછ્યું પણ સહાયને માટે જે જે દિશામાં નજર ફેરવું છું ત્યાં સ્વર્ગદ્વાર બંધ દેખાય છે. કોઈજ માર્ગ નથી.

રાણી :-ખીજા કોઈ રાજની મદદ મળી શકે એમ નથી ?

બીમ :-કોઈ મદદ કરે એમ નથી.

રાણી :-મહારાજ ! હું ને કૃષ્ણા ન્હાસી જઈએ આ દેશ છોડી દુર જતાં રહીએ-ઘરિયા પાર જઈએ પણ, પણ

બીમ :-દેવી અં માર્ગ પણ બંધ છે શુઓ નગર ઘેરીને પડ્યા છે, તેને બેદીને નીકળવું એ શક્ય નથી. ને કદાચ હું તું ને કૃષ્ણા ન્હાસી જઈ શકીએ તોપણ પાછાં પકડાયા વગર રહીએ નહિ કદાચ પકડાઈએ નહિ તોપણ મેવાડ-આપણી જન્મભૂમિ સ્મશાન સમી ચાલ જશે. આપણી માતૃભૂમિને દુસ્મનના દબ્બમાં નિરાધાર મૂકી, સિસોદીઆની નિષ્કલક કિર્તિ હંમેશ માટે કલકિત

કરી, પ્રગ્નના નિસામાં લઈ આપણે ક્યા દેશમાં, મૃત્યુ પછી પણ ક્યે કાળે સુખથી રહી શકીશું ? દેવી ! એ માર્ગ પણ લેનાય એવા રહ્યો નથી.

રાણી :- પણ નાથ ! જરા થંભો, આ સાહસ કરતા પહેલાં લગાર અટોડા ! કદાચ કોઈ માર્ગ જડી આવશે. કદાચ—

ભીમ :- કદાચ દેવી ! હવે 'કદાચ' મારી પ્રગ્ન પાપમાત્ર થઈ રહી છે. દીન હોયે હજારો નિરાધાર બાળકોની, પતિ તિલાંબુ અખળાઓની. ને એકના એક પુત્રને સમરાગણમાં મોકલવી માતા-ઓની કૃષ્ણ, કારમી ચીસ રાત્રિની શાન્તિ બેદીને મારા શયનગારમાં વ્યાપી રહે છે ! કૃષ્ણા પર શાપ વર્ષાવતી પ્રગ્ન હજાર આંખ વડે મારા સામુ ધુરંડી રહી છે ! દેવી ! હવે નિરાંત રખાય એમ નથી. હવે થંભાય એમ છે નહિ.

રાણી :- ઓ ઇશ્વર ! દયાના સાગર ! હવે તો તું માર્ગ બતાવે તારે !

ભીમ :- હા. એ દયાનો સાગર છે ખરો, પણ એ સાગર ખારો છે દેવી ! એનાથી આપણી તૃષ્ણા છીંચે એમ નથી તું જાણતી. હશે કે મેં એની દયા નહિ થાચી હોય, પણ દેવી સાંભળ રાગીનાં એકાન્તમાં અનેકવાર મેં એની પ્રાર્થના કરી — પાપાણુ પીગળી જાય, વળ કાઢી જાય એવી પ્રાર્થના કરી છે, પણ એણે દયાના એ સાગરે 'કૃષ્ણ'ના એ નિષિએ મારો અક્ષર સરખા સૂણ્યે નથી ! — પણ એ શેનો સાંભળે ! એને કંઈ એકજ બાળક છે ? આપણા એક બાળક ખતર એનાં હજારો નિર્દોષ બાળકો રહેવાનું જતા એ કેમ એમ શકે.

અમી ૦:-એણે એમીરખાનને મોકલ્યો ને અમીરખાને રસ્તો
ઢંઢી આપ્યો.

રાણી:-પણ મહારાજન કરતું હોય તે કાલે દિવસના કરજો
અત્યારે મધ્ય રાત્રિએ—

ભીમ ૦:-ના દિવસે મારાથી એ કાર્ય નહિ થાય આવાં કાર્યો
જો રાત્રના મધ્ય રાત્રીનાં માઠ અન્ધકારમાંજ થઇ શકે તે મહા
મહેનતે કરેલે. આ નિશ્ચય કાલ સુધી રોકે કે નહિ તે કાશુ જાણે
અત્યારે તે તારાજ હાથે આ ત્રિપતો પ્યારો કૃષ્ણને પાવાને, છે !

રાણી:-મારે હાથે ! મહારાજ ! મહારાજ !! એની મા છું !

ભીમ ૦:-હું દો જાણુ છું પણ દેવી ! હૃદય રક્ષુ કરીને—

રાણી:-જગત સામે માર હૃદય કઠિન થશે પણ મારી
કૃષ્ણા રક્ષામે કદી નહિ થાય ! જે જીવે મે એને લાડના અનેક
કબ્જો હતા તેજ જીવે હું એને ઝેર પીવાનું કહું ! એને બદલે
સાવો એ પ્યાલો હું પી જાઉં.

ભીમ ૦:-દેવી ! એ પ્યાલો કૃષ્ણા મારેજ છે. તુ પીશે તેમાં
આ યુદ્ધ સમશે ? ને એમાં કૃષ્ણાનું પણ હિત છે આ યુદ્ધમાં
આપણે હારી જઈશું તો જેને આપણે પિંકરીએ છીએ તેનાજ
હાથમાં એ જશે તે વેળા કદાચ હું નહિ હોઈ ને તુએ નહિ હોય
કૃષ્ણાને એ કેવાં દુઃખ દેશે કાશુ જાણે દે!! ! કૃષ્ણા જીવશે તો
અત્યંત દુઃખી થશે.

રાણી:-તે મને તે હશે પણ મારાથી તો એને નહીજ કહે-
વાય કે હો આ ઝેર પીજા !

ભીમ:-ત્યારે પાણી પાણી લેાય તેમ જા મને તે મુક્તિ કર—

રાણી:-મહારાજ ! તમે આ શું બોલો છો ? હામ ધર્મ છેકળ વિરાલે દીધો. જનણે તો શરૂએ ન દણવો સુગીયનોએ પરમધર્મ તો તમે શું તમારી યુગીનોજ વ્યજણે લાત કરાવવા તૈયાર થયા છો ! લો આ કટાર જે શાન્ત નિદ્રામાં સૂઈ રહી છે. જાઓ ત્યાં, ચલાસીદો તમારી કટાર ! એ કંઈ નહિ જણે જાઓ !

બીમ:- દેવી ! માફ કર મને ! હું જુલો. શું મમજવવાને એને જા પાળે. મારે એનું ખૂન કરવું નથી.

રાણી:-મારાથી જે નહિ માય પહેલાં મને મારીને પછી તમારે જે કરવું હોય તે કરજો. મારાજ હાથે જે પલાસો અપાવવા તમે કેમ તલસો છો ? દુર્ગામાર્ગ મારાઓ ખુરી થયા છે ?

બીમ:-હમણાંજ મેં તને કહ્યું કેની કે મારે એનું ખૂન કરવું ! પુલનાં ભાર હેડળ કચરાતું આ મેવાડ વિના વાકે દુઃખી થતી આપણી આ માતૃભૂમિ આપણા તરફ સોતક નયને નિહાળી રહી છે. જન્મભૂમિનાં દિતને ખાતર, માતૃભૂમિનાં મંગલને માટે આણે કેટલો ભોગ નહિ આપી શકીએ ?

રાણી:-મેવાડનું ચવાતું હોય તો માય માતૃભૂમિનું દુઃખના કુંબરો દેખડ મગદાઇ જાય, આખા જગતના ચૂંચૂરા મધ જાય પણ મારથી કૃષ્ણનાં મુખ આમળ જે પાલો નહિ ધરાય !

બીમ:-દેવી ! દેવી ! તને એકલીનેજ નહિ લાગતું હોય, મારું હૃદય પણ ચીરાઇ જાય છે. તારીજ આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવે છે એમ નથી. મારી આંખમાં આંસુ સૂચવે મયાં છે-રેતીનાં રણ જેવું મારું હૃદય તપે છે-આકી તો મારાજ આંસુમાં ફુંકી જઈ ?

રાણી:-તમારે દેખીદો-ફેંકીદો આ પાટો! ચવ'તું હજી તે ચરે!

અમીર:-(ચમકીને) અરે! અરે! આતો બાલુ બમડા માંડી!

બીમ:-રેપી એમ મહ શકે એમ નથી મને કમને પણ વિધિતું થયું! કર્મા વગર છટકો નથી. હું જઈશું કૃષ્ણને મોકલું છું તું એને-

અમીર:-ના બીમસિંહ, અમીરખાનની તાલીમ તે પુરી લીધી છે. તું હરે હરે એમ નથી.

રાણી:-નાના! કોઈ બીજાને સોપો એ કામ મારાથી નહિ ચાલ.

બીમ:-તારેજ પાવું પડશે પિતા! તૈયાર કરે ને માનીપામ કોઈ બીજાને લાવવાની જરૂર નથી.

રાણી:-મહારાજ! મહારાજ!

બીમ:-હું તને આજ્ઞા કરું કે તારેજ એ શામ કરવું પડશે.

રાણી:-તમારી આજ્ઞા મેં કદી લોપી નથી પણ આ અજ્ઞા-

બીમ:-હું જઈશું તું ને કૃષ્ણને મોકલું છું.

રાણી:-(એકાએક કંકડ નિશ્ચય કરી હોય તેવી રીતે) એ ઝેરની અસર તરતજ ચાલ છે.

બીમ:-ના પીધા પછી મોડીવાર સુધી કંઈપણ નહીં ચાલ મોડીવાર પછી અસર ચલા માંડશે

(ગમ્ય છે)

રાણી:-(એકાએક હિંમતથી ઉઠી હોય તેમ) હા કૃષ્ણ! હા જા કૃષ્ણ! મારી જામસોઠ લાગેવાઈ દીકરી તારા સ્વર્ગના ધામ જાંડી તું આ પામર માનપીના સ્થાનમાં ક્યાં આવી? ને આવી તો આવી માને. પેટે અન્નતાર ક્યાં કીધાં? એ! પ્રભો! આ પસ્ટી કાઢીને માંડ મને પુરી દે! રાખની! તારા અન્ન-પાસમાં મને જોમાળી

દે ! (પાલો નિહાળી) હા ! પણ વિધનો આ પાલો પાસેજ પડ્યો
 છતાં હું ખીમ પાસે પાચના કરી રહી છું. (પાલો હાથમાં લઈ જઈ,
 લાવ હુંજ આપી જઈ નાથ ? તમારી એકે આજ્ઞા મેં લોપી નથી
 પણ આજે આજે હું ત્હારી સામે થઈશ આજે તમારો એકે શબ્દ
 નહીં માનું, (પાલો પીવા જમ છે) ચમડીને, અરે આવી કૃષ્ણા ?
 (આસપાસ જોઈ) કોઈ નથી અમયાજ ગજરાઈ ગઈ. પણ હું આપી
 જઈશ તેમાં કૃષ્ણા બચશે ? મા વચરતી એ બાળકી ઘેર નિશ્ચયના
 પિતાના હાથમાં—એનો મૃત્યુ માટે તલસતી કુર પ્રગ્નના વચ્ચે
 અસહાય ને એકલી કેમ જીવી શકશે ? ઉલટી વધારે ફરતાથી—
 કદાચ રીબારીને એને મારશે ? આ સ્થિતિમાં
 આ સ્થિતિમાં હું એને કોને આધારે મુકી જઈ ? પુત્રો ! મેં તને
 કાઠપણુ સ્થળે ઓલી ધારી નથી પણ આજે તને જન્મતમાં હમેશા
 મટે એકલી મુકી—પણ એકલી શા માટે મૂકું ? જીવતનો આ
 અંતિમ પ્રવાસ પણ આપણે સાથેજ કરીએ કાઠપણુ માતા પુત્રીની
 વસ્તુમાંથી ભાગ પડાવતી નથી. પણ આજે બધું વિપરીત થવા
 એકું છે તો કૃષ્ણા ! હું પણ તારી વસ્તુમાંથી ભાગ પડાવીશ. તારા
 પિતાએ તને દીધેલી આ તારી લ્હાણુમાંથી હું પણ અડધો ભાગ
 કાઢી છું (અડધો પાલો પી જાય છે)

અમીરેઃ—અરે ! આ તો આણે પી લીધું ! અમીરખાન !
 એકને બદલે નેં કેટલાના શિકાર કર્યા ? મંઆમસિંહ, રાણી ને
 હવે કૃષ્ણા !

(કૃષ્ણા પ્રવેશ કરે છે)

કૃષ્ણાઃ—માતા (ચમડીને) પણ તું રહે છે કેમ ? તારી આંખમાં
 આંસુ છે ! આજે છે શું ? હમણા પિતાએ મને જમાડી તમારે તેની

આંખ પણ બીડી હતી. મને ન્હાની ગણીને તમે કોઈ કંઈ પણ
 હડેતા નથીને મનમાં ને મનમાં મુઝાયાં. કરો છો. પણ માતા !
 હવે હું ન્હાની નથી. હું સમજું છું જુદું પહેલાં પિતા જ્યારે
 જ્યારે મને જોતા ત્યારે મ્હારા સામે સ્મિત કરતા મારા સાથે ઉમ-
 'ળકાથી વાત કરતા; હમણા મારી જોડે નજર મળતા તરત મ્હોડું
 દેરની નાંખે છે. ને 'મારે કામ છે' કહીને ત્યાંથી જતા રહે છે.
 માતા ! તું પણ પહેલાં જેવી આનંદથી મારી સાથે વાત કરતી
 નથી. હું જાણું છું કે મારેજ લીધે તમારા પર, તમારી પ્રાણ પર,
 આખા દેશ પર વિપત્તિ સહજ ધારે વળી રહી છે પણ- પણ એ
 માતા ! મને તદ્દન એ ખબર જા માટે રાગો છો ? તમે ધારતા હશે
 કે હું ઉલાસથી આનંદમાં ફરતી હઉંશ-પણ તે તમારા આમવજ
 જ્યારે હું એકલી પડું છું ત્યારે પિતાનું એ ગ્હાનિ બધું મ્હોડું
 રમરીને તારાએ નિસાસા સંભારી મારું કાળજી કપાઈ જાય છે.
 ધાર ક્રિપ્તિની બચકર વાર્તા સાંભળી શકીશ પણ તમે આમ બાનાં
 બાનાં નિસાસા નાંખતા કરો, એકલવાયા જની રડ્યાં કરો, મારાથી
 દુર રહેવા માગે-અનરમાં વડવાનલનાં બાકે બળા ને મને કંઈજ
 કહો નહિ-એ માતા મારાથી એ નથી જોઈ શકાતું-નથી સહેવાતું !.

રણી:-કૃષ્ણા ! બેટા ! શાન્ત થા. તને એ કહેવાને અત્યારે
 આઈ જોલાવા છે.

કૃષ્ણા:-ત્યારે કહે. હું સાંભળીશ-હું સમજીશ.

રણી:-તું જાણે છે કેની કે ની કે મેવાડ પર અત્યારે અનેક
 શત્રુઓ મઢી આવે છે ને આપણને છતવાની લેણ પૈણ આસા
 રહી નથી.

કૃષ્ણા:-પણ તેમાં મઢલી મહારાય છે. સા-માટે ? શું
 સત્રીયો કેસરીયા કરતાં-જુલો બધા છે ?

રાણી:-હા કૃષ્ણા! ક્ષત્રીયો ગધુંજ બુદ્ધી ગયા છે. ક્ષત્રીયો શૈય બુદ્ધી ગયા છે. દયા બુદ્ધી ગયા છે ને ઓનું-પુત્રોનું રક્ષણ કરતાં પણ બુદ્ધી ગયા છે એક બુદ્ધી ગયા નથી-સ્વાર્થ ને નિર્બળતા.

કૃષ્ણા:-માતા બધા ક્ષત્રીયો એવા નથી તું અન્યાય કરે છે-

રાણી:-હું કોઈને અન્યાય કરતી નથી, બધા મને અન્યાય કરે છે. પ્રજા મને અન્યાય કરે છે, ઇશ્વર મને અન્યાય કરે છે. ને ધોર સદુદ્ધી લયકર અન્યાય તો તારા પિતા—

કૃષ્ણા:-પિતા! પિતા તને અન્યાય કરે! માતા! તું શું બોલે છે?

રાણી:-(કૃષ્ણા સ્થાનું જોઈ રહી) ઓ કૃષ્ણા! તું મારે પેટે શા માટે જન્મ્યા?

કૃષ્ણા:-માતા! તારે ત્યાં જન્મવાનું તો દેવ પણ ઇચ્છે.

રાણી:-નાના! શયતાન પણ માન્યજીવો!

કૃષ્ણા:-ઓ માતા તું આમ કેમ રહે છે?

રાણી:-તારે હું શું કરું? જાણામુખીને પગપગતો લાવા આવે તે જન્મ ધસી જઈ, પૃથ્વી ફાટે તો એમાં સમાઈ જઈ-પણ આ એક ન્હાનું સરખું હૃદય ફાટતું નથી તો પૃથ્વી તો ક્યાંથીજ ફાટે?

અમીર:-ફાટો, ફાટો. મલરાઓ નહિ! એ ફાટો ને એમાંથી દોળખતો અતસ નીકળશે!

કૃષ્ણા:-ઓ માતા! તું આ શું કરે છે?

રાણી:-અચાર હું તારી માતા નથી, ન્હાનપણમાં બેળામાં બેસાડી કાઢેલા ત્વાકો મુની તારું મુખ સાચું જોઈ રહેતા, લડના વિવિધ કળે તને બોધાવતી, તું કલાકાશ સખે બોલતી ત્યારે

અર્થથી છલકાઇ જતી, તું હસતી ત્યારે આનંદમાં ફૂટી જતીએ તારી
માતા તે હું નહિ. હું તો ધોર, હુલ્મીના ધાતકી, લોહીતરસી.

કૃષ્ણા:-ઓ માતા ! ઓ માતા ! તને શું માય છે ? હું
બોલાવું મિતાને ?

રાણી:-મને મને ? શું માય ! મને કંઈ મવું નથી.

કૃષ્ણા:-ત્યારે તું આ શું કરે છે ?

રાણી:-હું કંઈ કરતી નથી. મારે કંઈ કરવું નથી. તું
ગભરાઇશ નહિ.

—કૃષ્ણા—

કૃષ્ણા:-શું કહે છે ?

રાણી:- (કંઈ બોલતી નથી.)

કૃષ્ણા:-કેમ બોલતી નથી ? શું છે કહેતી ? (ગભરાઇને)
ઓ માતા ! આ શું તું મને કંઈ કહેવા માગે છે પણ તારાથી
કહેવાતું નથી. બેલ, બેલ ! તું જરાય પણ ગભરાઇશ નહી. તારી
આંસાને મેં કદી પણ અનાદર કર્યો છે ? તુ જે કહેશે તે હું કરીશ.

રાણી:-ઓ કૃષ્ણા ! તારા કોડ મારાથી ન પૂરાય, તને લાડ
ન લાડવાયા, તારા અભિલાષ અપૂર્ણજ રહ્યા.

કૃષ્ણા:-પણ તેનું આજે શું છે ?

રાણી:-આજે મારે એ કોડ પૂરવા છે, પેટ ભરીને તને
લાડ લડાવી લેવા છે તારા અભિલાષ છલાછલ

કૃષ્ણા:- (રાણીના ડોળા રકમું જોઇ ચમકીને) હુઃઅથી તને
તાણ મનજને.

રાણી:-નાના ગભરાતી નહિ કૃષ્ણા કુખી ન મમજ હવર
કુઃઅંગે મનજૂત બનાવે છે.

અમીર૦:-ને એ મનજીત મનજ પાસે નમળા છમરનો ચૂરો કરાવે છે.

કૃષ્ણા૦:-ત્યારે પશુ આ છે શું ? હું આવી ત્યારે તુ રડતી હતી, તું કહેવા માગે છે તે કહી શકતી નથી ન કહેવાનું કહી દેડેઃ હોડા વિચારમાં પડી જાય છે, બહાવરી, નબરે મારા રહામું જોઈ રહે છે ! શા માટે આટલી દુઃખી થાય છે ? કહે, મને કહે-જો કહેવું હોય તે નિરાંતે, સુખથી કહે એ માતા ! તું નહીં તો હું તો હું ગાડી ચાલ જઈશ ! તારા આ શબ્દો સાંભળીને મારું મનજ જામી જાય છે અત્યારે મધ્ય રાત્રિના મને જાગાડી, ને-ને પછી તું આમ ન સમજાય એવું બોલે છે-ચકરાઈ જવાય એવી રીતે મારા રહામું જોમાં કરે છે ! માતા ! માતા ! તુ આમ કેમ કરે છે ? મારાથી આ નથી જોવાતું - તારા આ શબ્દો મને ગાંડી બનાવી મુકશે ! (સ્વર ફાગળ જાય છે. પ્યાલા રહામું જોઈ) હા ! તેટલી તરસ લાગી દે ! (પ્યાલું મ્હોડે માંડવા જાય છે)

રાણી૦:-ઓ-નહી ! કૃષ્ણા ! એ પીશ નહિ !

કૃષ્ણા૦:-(પ્યાલું મુકી દઈ સમય) કેમ ? મને તરમ લાગી છે

રાણી૦:-એ તારી તરસ નહીં મટાડે એમાંતો-

કૃષ્ણા૦:-કેમ ? કેમ ? એમાં પાણી નથી ? ત્યારે એમાં આ આ શું છે ?

રાણી૦:-એમાં-એમાં ઝેર છે.

કૃષ્ણા૦:-ઝેર-આમાં ઝેર છે. (પ્યાલીને રાણી સામું જોઈ વસ્ત્ર ફરતી જોઈ રડવા જેવી ચાલ જઈ) એ માતા ! એ માતા ! તેં આ-તેં આ-

અમીર:- (આંખની ધસારતથી) હા. એણે એ-પણ તારે માટે રહેવા દીધું છે.

રાણી:-ના ના મહારાષ્ટ્ર નહીં. એ મારે માટે નથી.

કૃષ્ણ:-ત્યારે એ કાને માટે છે ?

રાણી:-કોઈને માટે નથી એ તો અમથુંજ કહિ પડ્યું છે.

કૃષ્ણ:-ના ના એમ ના હોય આ પાલો અમથોજ અહીં એ હોય એમ ના બને.

રાણી:-અમથોજ છે. પણ જવા દે એ વાત. પડી રહેવા દે આ પાલીને. તું આમ આવ.

કૃષ્ણ:-નાના બોલ એ મારે માટે નથી ?

રાણી:-નાના. તારે માટે તે હોય !

કૃષ્ણ:-નાના. બોલ સાચું કહે એ મારે માટે નથી. ખ-ખર અમથોજ પડ્યો છે આ પાલો ! બોલ બોલ માના મહારાષ્ટ્ર નહિ કહે ને

(બીમસીંહ પ્રવેશ કરે છે)

બીમ:-રેરી કેમ કીધું ?

અમીર:-એણે કીધું તે તમે બચ્ચો ત્યારે—પણ કહી કરતું નેહ્યું તે નથી કીધું.

રાણી:-મહારાજ ! મારાથી એ નહિ થાય. તમે કહો

બીમ:-(કૃષ્ણ સાચું બોલે સ્વગત) રેવી તારે વાંક નથી આને બોલને મને તેવું કહોર હું પણ પીગળી બચ મે ચામાપતી તો શીજ વાત ?

કૃષ્ણ:-પિતા પિતા ! શું છે મને કહો—કહો મને

ભીમ:-કૃષ્ણા ! પુત્રી ! આજ સુધી મેં તને અનેક વસ્તુ આપી હતી પણ આજે જાણમાં તને કંઈ આપી નથી એવી-કંઈ પણ આપી રહીશ નહીં એવી વસ્તુ તારી પાસે વાચું છું—મારે ખાતર નહીં મારા સુખને ખાતર નહીં પણ પ્રજાના હિતને ખાતર મેવાડના કમ્બાણને માટે.

કૃષ્ણ:-પિતા ! તમારી આજ્ઞા કંઈપણ ઉત્કલ્પી છે ?

ભીમ:-હું આજ્ઞા કરતો નથી. કૃષ્ણા પ્રજા આજ્ઞા કરે છે મેં તો સમરન આજ્ઞા કરે છે.

અમી:-અમીરખાન હુકમ કરે છે.

કૃષ્ણા:-કંઈ શી આજ્ઞા કરે છે ?

ભીમ:-(કંઈ પણ બોલ્યા વગર પાલા સામુ જોઈ રહે છે)

કૃષ્ણા:-કેમ બોલતા નથી—હા સમજી ! મેવાડ મારું મૃત્યુ માગે છે ને તે પણ તમારે હાથે !—મેવાડની પુત્રીઓને સાલ્વા લેવા રજા ! મેવાડમાં જીતીએ તો સમુજા નાશ—(એકાએક કંઈ નિશ્ચય કર્યો હોય તેવી રીતે) અરેકુંબૂલી મારું કરો પિતા ! માનના સંબંધથી મારું મનજી જામી ગયું હતું. હું શું બોલી ગઈ હતું મને જાન ના રહે. (રણી સામું જોઈ) એમાં આટલી બધી ગણતારી હતી તો ! દેશને ખાતર પ્રાણ દેવો એવો માતા આપણે યશસ્વી કુદ-ધર્મ. માતૃજી મન મારે દેશની વાકુલી આપવી એ તો માતા ! સત્ર કુળનો મંજળ કુલાચાર ! આપન રક મુ લીધે દુઃખી જોઈ આ પાણું (પાણું લેવા જાય છે. રણી એકાએક પોતાના હાથમાં લઈ લે છે.) માતા ! હાડ આપ મને એ પાણું.

રણી:-ના કંઈ નહીં

કૃષ્ણા:-માતા, કૃત્રિયાણી થઇને તું આમ રહે છે? જન્મ જમિના કિતને બર્ષે મેવાડના ક્રિયને માટે-

રાણી:-મેવાડ ! એ હીન-સત્વ, બાયલા, સ્વાર્થી મેવાડ

કૃષ્ણા:-માતા !

બીમ:-દેવી મેવાડને કંઈ ના કહીશ !

રાણી:-કહીશ ! કેમ ન કહું ? મેવાડને શો હક છે. મારી પુત્રીનું અકલ્યાણ તાકવાનો ?

બીમ:-જ-મજૂમિતો પોતાના બાળક પર સર્વ પ્રકારનો હક છે.

રાણી:-પણ મેવાડની પ્રજા બાયલી છે. મેવાડની પુત્રીઓનું રક્ષણ કરતાં તેને નથી આવડતું તો તેનો જીવ લેવા એ શેની તલશે છે ?

બીમ:-દેવી ! નિર્જાનને માટેજ જીવવાનને મરવું પડે એ નિર્માણજ સત્તવાનને હણે છે હુનિયા આખી એવી છે. બાળ બળિને જીવે છે.

કૃષ્ણા:-માતા-તું એમ શોક ના કર એ ! રાત વીતી જવા આવી છે. કાલ એ પ્યાહુ, પીવા દે મને માતા મેવડનું મમલ નિરખતી તારી મેદમાં સતી સતી, હિંદસતી હસતી હુ આ રાત્રિ સાથે શાન્તિથી સરી બધશ આવા મોટા મરણ તો દેવ પણ વાંચે આવા મૃત્યુ તો માંચાયે ન મળે કાલ, કાલ, માતા ! વાર ના કર.

રાણી:-ઓ ઇશ્વર ! જગતમાંથી તો દયા જતી રહી છે. પણ તારી પાસેથી પણ નથી રહી ?

અમીર:-પુત્રાએ રક્ષા સયનાનના કાચમાં સોપી છે !

કૃષ્ણા:-માતા ! માતા ! તારે તો મને હિંમત આપવી-જોઈએ તેને બદલેતું આમ ના હિંમત મળે એ ? માતા !

તેજ મને, કિષ્કિન્ધુ છે કે મત્સ્ય એ બે નવજન્મનું હાર છે. તેજ મને જન્મતા કલ્યાણને માટે જીવ દેનારાઓની કૃપા હોય છે દેશને, ખાતર, પુલની કાર્તિને કાળે અગ્નિમાં ઝંપલાવનારી સુરી ક્ષત્રિ-
યાણીઓના એ અદ્ભુત બેહારની વાર્તા મળતા ! તેજ મને કહી છે, ક્ષત્રિયકુળના મુકુટમણિ રાણા પ્રતાપના વિરલ બોગની અગ્નિ તેજ મારા આમળ માંડ સંભળાવી છે. મારી નસમાં પશુ એજ દોહી વહે છે. હું તારીજ પુત્રીકું; આ વીર પ્રસ મેવાડની ફાહતા છું તું તારીજ પુત્રીને બીર, સ્વાર્થો, દેશદાજ વિદોષી બેવક મારે છે ? તુ તુ તારીજ પુત્રીને હાથે સિસાદીઆની કાર્તિને અર્પિત કરાવવા મારે છે ? તારીજ પુત્રીને હાથે તું મેવાડના સુવં-
ણના અક્ષરે અમાઓલાં ઇતિદાસનાં પાનાં કાળાં કરાવવા મારે છે ?

રાણી :- કો કૃષ્ણા ! પશુ તું અને મરવા દે. પછી તારી કરવું દોષ તે કંબે હું બહુ વખત નહિ જીવું !

કૃષ્ણા :- માતા બે હક ના કર એક મારા જીવનથી કટલા જનરો થાય : હું જીવતી રહીશ તો અનેક નિર્દોષ મનુષ્યો હણાશે, રાજપત્ની આ પ્રિયભુમિ ઉત્તરકાંડ અરણ્ય જેવી થઈ જશે, બાપા નાગના વંશને માલો માલ લડીને કપાઇ મરશે આ પુણ્ય ભુમિનું પ્રાતન ધોરવ હમેશ માટે અરન પામી જશે જન્મત આપણા તિરસ્કાર કંઠે.

રાણી :- કો કરે ! જગતના તિરસ્કારને હું કથરના આશિષ થઈ વધાવશ.

કૃષ્ણા :- માતા ! સોઠ મુઠી દે એક તારું હૃદય પીડારી, પશુ અનેક હૃદય પીડા મુકા થશે એક તારી પુત્રી જશે, પશુ મેવાડની

ભાગ્ય કુમરુમાક્ષરે લખાશે. માતા ! એક વ્યક્તિના સ્વાર્થને માટે
મેવાડ સમસ્તનું અક્ષિત કરશે ?

રાણી:-હું એ કાંઈ સમજતી નથી. હું તો મારી પુત્રી-

કૃષ્ણા:-માતા ! દેશને કુમારે તું આટલો ભ્રમ નહીં આપવું.
તારી પુત્રીના મૃત્યુથી મેવાડનું મંગલ હાય એ તને નથી ખબર ?
તું મને ભૂલી જા-

રાણી:-કૃષ્ણા ! સ્મૃતિ રહેશે ત્યાં સુધી તો તું નહીં છુટાય ?
મારી ભાગ્યહીન.

કૃષ્ણા:-ભાગ્યહીન ! માતા ! જન-મુખિનાં કથાણને માટે
દેહવેગે માની દુઃખજરી સોડમાં મનુ પામવું એ તો કોઈ વિરલ
ભાગ્યશાળીનાજ લલ્લાટમાં લખાયું હોય છે.

રાણી:-ને પ્રાણથી પણ બહાલી એની પુત્રીનાં મુખ જામળ
ઝેર ભર્યું પ્યાલું ધરતું, નજર આમળ તેને મૃત્યુ પામતી નિહા
ળવી એ પણ કોઈ વિરલ ભાગ્યશાળી માતાનાજ લલ્લાટમાં લખાયું
હોય છે !

કૃષ્ણા:-માતા ! તારા હાથનાં ઝેર એ તો મારા જન્મત !

રાણી:-પુત્રીએને આવી જન્મત આપણનું એા કુમર !
તું દુસ્મનના ભાગ્યમાં પણ ના લખતો !

કૃષ્ણા:-માતા ! એા માતા ! તું આમ હૃદય-દુર્બળતા ના
ખતાવ.

રાણી:-કૃષ્ણા ! દીકરી ! મને તેનું પણ એ હૃદય છે-પત્થર
નથી ! હૃદય-દુર્બળતા હશે પણ હૃદયહીનતા નથી મારામાં.

કૃષ્ણા:-એા મા ! તું આમ રડ નહિ. તું આમ ન કરે.
મરણ વખતે પણ મને દુઃખી ના કર. તને રડતી જોઈને મારા બધા

નિશ્ચય ગળી જાય છે. તારાં આ આંસું મને નિર્વેજ બનાવી મૂકે છે. માતા ! મરતી વખત મને એ આંસું ખૂંચેલે મૃત્યુ પછી પણ એ આંસુ મારી ફિયામાં ખાઈ ચલે તું રે નહિ ! આજે રડવાનું નહિ. આજે તો મગલ દિન—

રાણી:—ના પુત્રી ! આ તો ઘોર ભયંકર રાત !

કૃષ્ણા:—પણ માતા ! આજ રાત્રિમાંથી મેવાડ પર પ્રભાતના પ્રથમ મંગલકરણો પડશે. આજ રાત્રિમાંથી મેવાડની સ્વતંત્રતાનો બાલબીનો ઉઘશે. આજ રાત્રિ મેવાડના કસકનો અંત જશે. આજ રાત્રિમાંથી અમોઘ શાંતિનો ઉદય થશે.

રાણી:—પણ મારે ચન્દ્ર હંમેસા સારૂ આશમી જશે !

કૃષ્ણા:—માતા ! મેવાડ આખાની આશિષ તારા પર ઉતરશે. પ્રજાની કંઠળતી આંતરડી તારી ફૂંપાથી દરશે. તારીજ ફૂંપાથી રૂધિરની નદીઓ બહેતી આટકી જશે. તારી ફૂંપાથી મેવાડ જીવતું રહેશે. માતા ! તારાં મરતકે નારે આમ વિષદમાં ખૂરવાતું નહિ, તારે તો મૌરવથી હિંમત મરતકે પ્રજાની આશિષ સ્વીકારવની. ધ્યાન આ ખાલો. વાર ના કર. માતા ! મારે માટેનો તારો સ્નેહ મેવાડ તરફ રાખ, એકને બદલે અનેકની શાંતિ માટે ચલ કર, મારે બદલે પ્રજાની ઉત્તતિ સાધ, મને નહિ પણ મેવાડને જીવતું રાખવા મથ ! તું એકલીજ તારી પુત્રી નથી, પ્રજા આખોની તું માન્ય છે. તારાં એક બાળક તરફ પણ અત ના કર.

રાણી:—મારે તો એકજ પુત્રી છે, પણ ને પણ મને સાચવતાં ન આવડી.

કૃષ્ણા:—માતા ! હા છેડ હવે. જો રાત્રિ લગભગ પીટી જવા આવી છે. હમણાં પ્રભાત થશે એટલે મહેલ આખો જાગી ઉડશે, આમ મને એ ખ્યાલું (ખાલું) લેવા જાય છે)

રાણી:-નાહિ! નહિ! ઓ કૃષ્ણા! નહિ, નાહિ!

(કૃષ્ણા રહેજ બળ કરી પાલુ કુદતી લે છે બેઠાની જેડી)
રાણી હાથમાંથી બચા દે છે)

કૃષ્ણા:-આમાં મારે માટે કદાચ એર હશે પણ મેં માલ તારે
મટે તો અમૃત છે.

રાણી:-(રાજાને) નાથ! મારા સૌભાગ્યના સર્વ! મેં તમારી
પાસે હજી સુધી કદી પણ પાચના કરી નથી, -હવે પછી કદાચ
કરીશ નહિ, પણ આજે એક છેલ્લી બાપુ-દોષ બિખારીએ નહી
જતાવી હોય તેટલી દીનતાથી ઓ નાથ! હું તમારી પાસે માગુ
ધું; મારે સર્વસ્વ લો. એને પણ બિખારી જનારી દો પણ એ
મહારાજ! મહારી કૃષ્ણાને ફક્ત જીવત દો! કૃષ્ણાના જન્મ પછી
આપણે પ્રથમ મળ્યા ત્યારે તમે મું બોલ્યા હતા? યાદ છે તે
આજે! આજ સ્થળે બેસીને આપણે એને સારું કેવું બાંધ્યું બહત
સારું-કેવું સ્વર્ગ ગયતા હતાં? એ અધું જૂઠું? એ સૌં અમધુજ
તે દિવસે બ્યારે કૃષ્ણા માંદી હતી-જીવતે મૃત્યુ વચ્ચે એવા
ખાતી હતી ત્યારે આજ સ્થળે બેસીને તમે મારા બાચળાં હાં વચન
કાઢ્યાં હતાં? એ ફક્ત બોલવાનાજ હતા?

બીમ:-દેવી! દેવી! હું મુંગી રહે—

રાણી:-મહારાજ! તમારો નિશ્ચય તૂટેજ નહીં અંશ હોય તો
પહેલાં મને મૃત્યું પામવા દો. હું બહુ વખત નહિ જીવું. હું સાચું
હજી હું કે થયો-વખત હું અહિં નહિ રહું હું જાઉં પછી
તમારે જે કરવું હોય તે કરજો. હમણાં લોડો વખત—નેક તિસ
—આટલી આ રાત—

બીમ:-જસકર દેવી! જસકર ચારાથી આ તથી સંજગાતું.

કૃષ્ણા:-પિતા ! વિદાય ત્યારે કૃષ્ણની કૃપા કરશે તો કદાચ આપણે પણ મળીશું. માથન રજા મું પણ પિતા ! પ્રગળના આજ ર ભાર્યો હોયો તમારા તરફ પૂજ્ય ભાવથી હશે, મેવાડના સન્તાનોની કૃતજ્ઞતા કરી આખો તમારા તરફ અમી વર્ષાની રહે, ને તમે મેવાડની છાંડાની સમૃદ્ધ જોઈ ગર્વથી આનન્દિત હોયે કૃષ્ણનો આભાર માને ત્યારે કોઈક-વઢી જો ધડી-મારું સ્મરણ કરજો. રાજ્યના કય માયા નિર્જાત પામો ને આપણા હિપવનમાં જાએ ત્યારે માતા વાવેલા વૃક્ષો જોઈ તમારી કૃષ્ણાને સંભારજો ! તમારાં એ સ્મરણો મૃત્યુ પછી પણ મને બહાર લાગશે. (રાણી સ્કામ જોઈ) માતા ! મેં તને જીવતાં દુઃખી કરી હવે મરતાં મરતાં પણ તને ધા કાઢી જઈ છું. એ માતા ! માફ કર મને. મારા મૃત્યુ પછી તું શોક ના કરતી. મરે આત્મા તારી પાસે રહેશે હું તારીજ છું ને મરણ પછી પણ તારીજ રહીશ. મને રહે, વચન આપ કે તું રહે નહિ. તું રડ્યા કરશે તો મારો જીવ નહિ ચાલે આં પિતાને માતા ! હું જઈશ પછી મેવાડ આખું આનન્દ કરશે, એ આખા મેવાડના આનન્દમાં તારું દુઃખ જૂઠી જજો ! મેવાડના સન્તાનોના મુખ પર સ્મિતની રેખાઓ ફરકશે, સૌના સ્મિત જોઈને નાગં આંસુ લૂછી નાખજો. મેવાડના મંદિરે મંદિરે દીપકમાલા પ્રકટેશે, એ દી કમાલાના પ્રકાશમાં તારી પુત્રની ચિતાના ભડકા ભુલી જજો ! પ્રજા પર શાન્તિના સામ્રાજ્ય અવતરશે, એ શાન્તિમાં તારી અશાન્તિ દુઃખાગ્ર ફેરશે ! માતૃભૂમિનાં મંજલમાં પુત્રીને શોક વિસારજો ! પ્રગળા હિસરમાં વિષપાનનો આ કરણ પ્રસંગ ભુલી જજો !

રાજી:-બ્રજના કિત્તવ મારે જોવા નથી! હું તારી સાથે આવીશ! તારાથી પહેલી જાણ.

કૃષ્ણ:-(બીચમિંહ સ્થાનું જોઇ) પિતા, મૃત્યુ વખતની મારી આ જોવાની વાચના છે. માતાને સંભાળજો. એને કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન આવે, જો જો! એનું દુઃખ બહારના યત્ન કરજો. શું-મારો શોક-એના સ્વરણમાંથી સરી જાય એવું કરજો. પિતા અને કોકો કે તમે માતાને-

બીમ:-હા! હા! પણ તું માગ સ્થાનું લાજો. મારાથી તારું મોઢું જોવાતું નથી.

કૃષ્ણ:-પિતા!

બીમ:-પિતા? હું તારો પિતા નથી. તારે મારું ઝેર નયાર ક્યું તે પહેલાં તારા પિતાએ ઝેર પી લીધું. તારો પિતા મરી ગયો! હું શો રાજા છું. પ્રજાનો-બાળકનો નહિ! જગતમાં તો તારો પિતા કોઇ નથી. તારે પિતા તો (આકાશ સાથું જોઇ)-ના, એ પણ તારો પિતા નથી!

કૃષ્ણ:-પિતા! તમે પણ અત્યારે આમ-

બીમ:-ના, ના. હું હવે કંઇ નહિ જોહું. તું હવે--

અમીર:-તું હવે, પોતેજ સજાવેલા આકાશમાં દેવનો બળી જાય છે તેમ તારાજ ચક્ષુએ પચા કરેલી મારા જીવનની આગમાં ખાખ થઇ જા!

કૃષ્ણ:-હા, વધારે વખત જોવાની જરૂર નથી, (ચાકરા સ્થાનું જોઇ સ્વમત) ન્હાનકડા આ ખાલોમાં આપું વિદ્ય કૃષ્ણ જશે? મૃત્યુ પછી મારું શું થશે? પ્રભો! હવે તો તું શાન્ત આપશેને? કે હજી પણ બીજી જીવનમાં મારે દુઃખો ખમવાના

જ હશે ? દેવ ! યમે તેટલાં કુખ્યે નિર્માણ કરશે—હું તે ખખાં સહીશ પણ હવે માં પપના હલ્ય ભાગવાનું મારાં ભાગ્યમાં વા લખતો ! માતા ! તું હવે કહી પણ મને મળી શકે છે હા ? પ્રભો ! મને જ્યાં જન્મ આવે ત્યાં આજ માતાને ચેટે આપશે ! (એક ધુટેડે ખાસું પી લય છે.)

ભીમઃ—ખશાસ ! જગાજગ કરશેો ખાલો આઠવીવારમાં પી મછ તું ?

કૃષ્ણાઃ—જગ જગ કરશેો નહોતો. એ તો અડધો જ હતો !

ભીમઃ—અડધો ? ત્યારે બાકીનો—

રાણીઃ—હું પી મછ ! કૃષ્ણાને પાતા પહેલાં મેં પી લીધું !

ભીમઃ—{ ત ? હ ! !

કૃષ્ણાઃ—

હમીરઃ—એકને ખદશે બે—મારૂં દુખ્તર સાથે છે !

ભીમઃ—તે ! ને પણ પીધા એ ખાલો ! ! (ઉન્નત ચેટે)

મેવાડ ! મેવાડ ! !

પદ્મીઃ—મેવાડ ! !

[ખડકે પડે છે]

ગાયનો.

અંક ૧૬૫

૧

મંગળાચરણ

તીરે સાગરને સુરાસુર થયા ભેગા સુધા પામરા.
કાધું મંચન સિંધુના હૃદયનું, રત્નો ય લાખ્યાં નર્વા;
કિંતુ સાગર-હિરણી સળગતું, બહાડને બાળતું,
જવાલામાલ કદાચ કાલ સમજે સર્વત્ર દેખાયતું;
એવું ત્યાં વિષ કામકુટ નિસર્ગ, મુંઝાપ દેવાસુરો,
બહાડો પ્રત્યે હવે જળી જશે, કૃપામ કો ના રજો;
દેયે ના વિષ એ હલાહલ કરી પારી ધરાયે મોઢે,
એના દર્શનથીજ મૃત્યુ મળતું-કાવાં મહે કાણુ એ ?
ત્યાં જોણે કિંતુ સાધવા સકળતું, સંસાર ઉદારવા,
કાધું એ વિષપાન ધોર, જગને કાલમિત્રી તારવા;
ક હે નીલ કલક પારી ઉજળી પ્રીતિ કરી જમણે
તે શ્રી શંકર સાર્થ શંકર ખની અર્પો સહુ હેમને !

કુષ્મણ્ડ—આ શો મુક્યો જાર?

રાજશિરે

આ શો મુક્યો જાર ?

એક પીડા હૈર ખમે ન તેને સર્વની ચિંતાના પ્રહાર
સ્વશેષે કુખના મનને કરવા અવર હિતનાય વિચાર—આ, શો
રાજપ્રાસાદના પત્થર પાથરે દુઃખના ઊંઘા પેહાડ,
પુલકમ્પાના કુસુમ કુસુમે ચિંતા ફેરા ઝાડ—આ શો
સરવર પર મધુરી પાનલહેરી સ્વચ્છં દે નિત વાય
સ્વતંત્રતાના જીવન એવાં; સ્વપ્નેય તે ન પમાય—આ શો

કુષ્મણ્ડ—

૪

મીઠાં મીઠાં હાસો રોયોને પુલકા ! મધુર તારા હાસે હું પરવસ થાઉં
રસમંધ તારા હૈયે ધરાવું તારા ચરણે હું સિરને ઝૂમણું. મીઠાં
હળીજેથી તારી, સૌંદર્ય નીતરે,
ત્રિધાય તોય હોરે, રસસુધા નિર્ઝરે;
પણ એક જીવી તું, મૃત્યુને હોરે સરે,
મરે જશે પરંતુ દેવને સિરે મરે.

દૂંઝી દૂંઝી રેખ આયુની તારી તોય અર્ધે શું તહિં જખાયું ! મીઠાં

૫

અમીર—આણુ ઝીલાશી ના બાણ,

એ નઝરેના

આણુ ઝીલાશી ના બાણ

એ ન'શ્યા તુજ મહેલ ઉભળે,

એ પ્રતાપના ! તુજ દિલ જાગે;

લાટડી યશે હવરાન-એ નહરાનાં-

એ પ્રશ્નચિરાજે દહાય સળગશે,

જાગે દિલ તુજ ખાખખ'યણે;

જીમર યશે વેરાન-એ નહરાનાં-

૬

સંભામ:-દર્શન તણી તુજ આશમાં દિન સર્વ મુજ ભતા વીતી,

રજની ભટ મુજ આસુમાં તુજ ચરણ રમ્ય પખાવતી;

દિવસો દીધાં, રજની દીધી, સ્વપ્નો દીધાં તુજને સંધી !

ને તોય હું હજીયે કંઈ ફૂં-આરા એ અધુરી રહી !

૭

સંભામ:-એને કાળે કુજ પ્રાણ પડે !

પ્રાણ પડે જ્ઞાનંદ વડે-એને કાળે-

મુજ મરણે સંસારરણે જો કણ વધુ એ કલિકા વિલસે,

આસુ ઓપમાં જઈં કુખી જો રિખત એ મદને એક લસે;-એને કાળે-

વિપ હલાહલ જઈં પી જો એ રસજ્યોતના નિઃસ હસે

રસ લુંટી મુજ જીવનનો પલક એ જીવન ભરે પૂર્ણ હસે !-એને કાળે-

૮

શિવજી:-આળ્યો રે ! આળ્યો શિવજી સેવ્યાંકિયો આળ્યો,

લાળ્યો રે ! લાળ્યો ધૂધરા ક્યોરી લાળ્યો.

માસ ભજ્યાની નવાઈ,

એમાં લીંબુની ખટાઈ,

ચાખી જોજો મારા ભાઈ !

એમાં ભરી છે મરદાઈ—અંક...આખો રે—

૬

નવાખઃ—જરા બેસો મહેમાન માન રાખો

નવાખી પાન આખો, ચાખીને ચખાડો—જરા.

નવાખઃ—આ છે પ્રેમીનો હવાડો,

પ્રમિલ્લાઃ—મમી દિલનો આ જોજો ભવાડો—જરા.

પ્રમિલ્લાઃ—સઘને પાન ભુલી જાન, ખાનદાન ! ખસો,

નવાખઃ—અચ્ચો મસ્તાન તમ તાન મહિ કંઈક હસો !

પ્રમિલ્લાઃ—હસું પણ હામ ! મમ ભાઈ રહે માઈ વિના,

નવાખઃ—બનો નવાખની બેમમ પછી શાની કમીના ?—જરા.

૧૦

અશ્વતઃ—તારી એજે મઘ જાંઘળી પ્રાણી કૃષ્ણા સમર મનમાં

ધોમ મપ્પે ને મરણી ધીકી દાહ ઉડ્યો મનમાં,

માર્ગ સુતો આ સાથી ન કોઈ ભૂલો પડ્યો વનમાં—જરા.

વંદ્ય મઘ ને રક્ષા ઝોઝમા બીજું ન જીવનમાં,

ખર્ચા—સઘમા પાનની પેઠે રવડ્યો આશ-પવનમાં—જરા.

રાધાનો હૃદયેય, જાજને સિંધુ તરી જરા

બીજાં ચિંતા કલેક શિરે ઢોડી સુકાનીને—જરા.

અંક બીજો.

૧૧

નવાખઃ—મારી ખારી બનજો પ્રીતેરે શરમાળ લાડી બાળા.

પ્રમિલ્લાઃ—લલલામજનુની જોડી રે.

નવાબ:—સમધાના કરજે ચાખા-મારી.

પ્રમિલા:—રંગરામ હિંમતીનું મીયાબીબીની બહાર,

નવાબ:—દિલ દરવાજા ખોલીને તું મુજથી કરજે પ્યાર-મારી.

પ્રમિલા:—મેના પોપટ રંગથી કરતાં લીલાલ્હેર

નવાબ:—સ્વીકારજે આ દાસને કરી લગલા દેવી ! મહેર-મારી.

૧૨

અમામ:—દોઢાં ન પ્રેમથી જીનાં કરિયે મેન મેં એના,

કંઈ રિમતની સુધાધારા ન વર્ષા મુખથી એના.

અરે ! આ જન્મ કા દીધો ? ન મુ તાહાર કાં દીધો ?

અમલોતો ગર્વથી રસથી વિરાજત કંઠમાં એના !

હીકું હત કુલ આ બામે, ખીલીને કું અનૂરાગે,

પરિમલ પ્રેરી દિગ્ગાએ અલકપટ પર લસત એના !

બનાવી માર્ગરજ અથવા, મુક્યો હત પ્રેમસીપચમાં,

મુખ-તો નિત્ય આનંદે, ચરણકમલે વસત એના !

જીવન હો ના અર્ધ આહો, શરીર આ ભરમ જ્યાં થારો

પવનથી ખાખ એ મારી હોઈ ઠરશે પદે એના !

૧૩

કુન્દ:—સંખ્યા રસિલી લસતી,

મેવડના નભને રસતી રસથી-સંખ્યા.

સંખ્યા કમગમન પસે રાંધે જાળાની નિજ કર ધીરે

રવિરાજ નમતાજ કુખ્યો જન પશિમ નિંદુતીરે-સંખ્યા.

ના દિનકરને નાં જીવન રીકું એકજ તેજ લસે,

અંખિ અંખો દેશ દીસે જ્યમ રિમત હતાકુખે વિલસે-સંખ્યા.

ઝાંખુંએય ન તેજ રહેશે, સાંધા વળપડીને સરશે,
પછી તો ધોર અંધારે નિઠ્ઠા નાં દેખાશે ઉતરશે—સંધ્યા ૦

૧૪

સંધ્યા—અજબ રીતની-પરમ પ્રીતની રસસાકળી વસે,
જ્યાં સાથ મનુષ્ય હિરને જે જાંડતી રસે રસે—અજબ ૦
કરી એક એની તુડી કે પછી ન કે વળે,
પૃથ્વીને મુકી પછાડી હિર દુર કે ખસે ધસે !—અજબ ૦
મથું—ખયું તરુ ન તે ફરી જીલું મરે,
પળ્યે—હળ્યો રસ તે ફરી ન ફેા મસે લસે—અજબ ૦
વનમાં એકલા વૃક્ષ શો હોલો જલધિ કંઠ,
અર્નન નભ, અંબોનિધિ; અન્ય ન સાથી સંગ;
હિરે આંસુમદ્ભા ઝાકળ્યા, હિરમાંય,
તે પંથુ જોળી રહેજને સૂતાઇને ઉડી ગય !
હી ગધ એકવાર કે કુસુમ ના હસે
વસંત હો પૂરે જીવન પૃથ્વીના નસે નમે !—અજબ ૦
ભર્મા ભર્મા આ વિશ્વમાં તેનું ન ફેા હશે.
સૂતકાર હિરમાં, ન કે બીજું કશી વસે !—અજબ ૦

૧૫

નવરાત્રી—વંદરાળ થઇ ધોડે મદરું
ભાષા લમે સૌ આવળે—સૌ આવળે—વંદરાળ ૦
બરશી પેડા સૌને મળશે,
મુઠ્ઠા અંતરની આશા ફળશે,
પણુ મિત્ર, મિત્ર પ્રમીલેઆટે
પ્રેમરો' કંઈ કંઈ આવળે—વંદરાળ ૦

સંમમ —આજ દિસે શાં વાણ છાયાં !

ક્ષણ ક્ષણ ઘેરી ચાલી છાયા-શાં

ઝૂંમે ગગને કારમે ઘેર કંઈ અંધાર,

દિશાના પણ હૃદય પર બણે રાજે આર

લોચનનાં તેજ સર્વ દણ્યા-હણ્યા-શાં

શું ધાગે તે અંતરે રહેજે ના સમભય,

ભાવિની સમશેર પણ શિર પર ઝોલાં ખાય

તર્કો-વતર્કો હર ઉમરાયા-ભગવા-શાં

ધૃત્ત્યા:-વૃટ્ઠા ભરી ભરી પીઆ કો રમનાં મરેવરે છત્રકાય,

રસનાં મરેવરે છત્રકાય રસકનું મન દેખી મલકાય-રસનાં

કુળે કુળે કુસમ ડોલે ચૂમે લલિત વસંત,

વન વન પવન રસ કરને લીલા હસે અનંત;

ખેખે ભરી ભરીને લ્યો કો હયે નવું નવું દિવકાય-રસનાં

મરેવરે છત્રકો છત્રકાતાં રસજીવને અર્થ,

ધન્ય ઝીંઝે રસરાજ હંસ કો અમ ઝિત્તા રહે અર્થ;

ખેખે ભરી ભરી ઝીલોકો પ્રભુની રસજીતા પથરાય-રસનાં

—ખખરકાર

અંક ૩ બે

અમીર:-પીધું નહિ એ જામ બલે તેં પીધું નહિ એકાર

હવે સલામત કાઢીના તો જામ કરાશે હજાર-પીધું નહિ

સરાખની એ મીઠી પ્યાલી
 મળજુએ કીધી ખાલી;
 રહી મધ દિવાર-બલે તેં
 રહી જશે ના તું. એ બાકી
 જામ જલદ વધુ દેશે માકી;
 ચરમ ચરો અંગાર-બલે તેં
 બદન લગડશે કદમે કદમે,
 ઝેર વરસશે તુજ દમકદમે;
 છબર ચરો મમખાર-બલે તેં
 મહેદિલ ક્યામત રોજ ભરાશે,
 મહોળાત રંગે સાંજ રમાશે;
 એવું તને રસદાર ખીજું હું જામ દહિ રમદાર- પીધું નાં

૧૯

શિવજી:-પાસુ! આપો છે આ રૂપાળો રે
 સમરા! એમ ન જાણીશ એ કળો રે!
 લાગે બહારથી કાળો પેલાજોરે
 પશુ એ તો છે રે! મોતીનો ઘણો રે
 માસુ! કન્યાને જલદી આણો રે—
 નહિ તો મોઢી જશે બહેવાણો રે!

૨૦

નવાબ:-ફસાવો પારખી બચ્ચો!
 શિવજી:-જનું બાવો હવે સચ્ચો!
 લવજી:-જમાવ્યો તાલ આ ગજબો
 લલિતા:-અમારી એ હકીકત છે
 નવાબ:-ન દીરો સાર એવું છે,

શિવજી:-

ફસાવો હું પૂરો હરે -

—જનાબુ કામ આ બદે,

તા:—

તમારી એજ હિકમત છે.

સાબ:—સાર સમજાને વાત તબ્બો ના ફેકટ ફાફા મારતા.

શિવજી:—પુત્રી પુત્રો પિંજરમાં પણ હિકમત આમળ હારતા.

જાન:—સંદેહ સમયે નાહી પહેરી આકૃત ના મજાકારતા.

જ્ઞાતા:—ખાશું, પીશું. મોજ કરીશું પૂરી મધ અમ વારતા.

૨૧

રાણી:—આવું વિષમ સમજામ સમ હૈયું જડ કાં આજે છે
ગગને પવને દિશ શિશામાં સૂનકર સો રાજે છે
તિમિર હોઝો ઓઢી છાનું જાણે ગમન પણ રૂવે છે
તારક કોષ નિર્જાળ કરથી નખનો એનાં દુકુવ છે.
રજનીનુ હિર ચીરી ઉઠ્યા નિઃશ્વાસ કહીથી આવે છે.
ફાનસૂરા ફર ફરથી આવી મુંજ હિરને ય રડાવે છે.

૨૨

અમીર:—ભલે આસમાનમાં રખ્યું, ઉચું મેવાડ! સર તારું,
લખાયું તારલે જો શુ:—ન મારી ચીઝ છે ક્યાંક!
ઉતાર તારી મુસ્તખા. ધરે ના રહમ દિલમાંતિ,
લઈ છનકારનો બદલો. ન મારી ચીઝ છે ક્યાંક!
સીના પર નાવ જે ચાલે ન તેની રહમ દરિયાને,
હવાડી મ્હોં જળે એને ન મારી ચીઝ છે ક્યાંક!
હરીને જોર આતશરે દખાવી જે ઝમી રાખે,
ચીરે તે પહાડનાં દિલને ન મારી ચીઝ છે ક્યાંક!
દમાયે જો કહિ કદમે-મલે તે ધુળ પણ હોયે.
ચઢીને સગપેર જેસે, ન મારી ચીઝ છે ક્યાંક!
'કનો બોલમ સલા બેતો, ખુદા જે આફ ના કરતો;
મને સપતનિયતી મળે, ન મારી ચીઝ છે ક્યાંક!

૨૩

કુલગાદ:-આ વડી બધાં ઉતરે, વીરતણા રસકા :
પ્રાણ દષ્ટ પરકાજ જે અમર ચિન્હાલ.

મોઘેરા વિષપાન

મતા જે-મોઘેરા વિષપાન

અમૃતથી પણ અધિકા મીઠાં, દેન પરે બહિન-માતા
મેવાડે એ નિત્ય નિહાળી સેવાની રસલહાણ,
મરતાયે મેવાડ જપ્તતાં ધન્ય થશે મમ પ્રાણ-માતા
દુઃખકેસ રોમેરોમે એ છે એકજ તાન,
નની કાજે ક્યારે મરે જીવન મરે કુર્યાન ?-માતા

૨૪

દેલ્લી એક વદાય,

યાત્રુ

દેલ્લી એક વદાય

ઉર કરીકરી લાડો દીધાં

અબુમલ્ક હસી પૂનાં કીધાં

પ્રેમોક્ષા-વિલાસ કંઈ માણ્યાં

બૂલ્યાં એ ન બૂલાય-યાત્રુ ०

દૂમગ્યા હશે કહી જાણ્યે-અજાણ્યે

ચીલ્યા હશે વળી કોઈક દાણે

વિસરી જગ્ને લામા કરગ્ને મુજગ્ને

લેશે નહિ જરમાય-યાત્રુ ०

કાલામ્બુધિને કોઈ કિનારે

અતંત ગિરાના કોઈક આરે

કરી પાછાં અજાણ્યું ક્યારે ?

જાણ્યું એ ન જાણ્યા !-યાત્રુ ०

-: સમાપ્ત :-

